

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

10

10

1969

OKTÓBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

- 1061 OTO BIHALJI-MERIN
BECKETT
- 1076 ROBERT MUSIL
EGY EMBER, AKINEK NINCSENEK
TULAJDONSÁGAI
- 1094 VARGA ZOLTÁN
A KÖTÉLTÁNCOS
- 1115 HOLTÍ MÁRIA
TEHENEK A NARANCSFÁK ALATT
- 1127 MONOSZLÓY DEZSŐ
PERPETUUM MOBILE
- 1131 SZIRMAI KÁROLY VERSEI
- 1134 LADIK KATALIN
FEHÉR, FEKETE, SÁRGA
- 1137 RADE TOMIĆ
A HARMADIK SZEM
- 1141 BÁNYAI JÁNOS
A SÁROS ANGYAL
- 1148 SAFFER PÁL
VITÁK HELYETT — VITÁKÉRT
- 1152 Dr. REHÁK LÁSZLÓ
A NEMZETISÉGEK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI
- 1161 SZEMLE
Vekérdi László és Varga Zoltán jegyzetei
- 1170 BURÁNY NÁNDOR
KRÓNKA

BECKETT

A semmivé válás mitológiája

OTO BIHALJI-MIRIN

SZÍNVALÁS AZ ABSZURD MELLETT

Két lyuk, s én középtűt, rosszul ledugaszolva. Vagy csak egy nyílás ez, bejárat és kijárat, melyen át szavak tolaakszanak, mint siető, közönyös hangyák, nem hoznak és nem visznek semmit, túl gyengék a fúrásra . . .

A megnevezhetetlen

Beckett a humanista illúziók tagadásának kései, utolsó hírnökeként érkezett. Voltaképpen Joyce és Kafka mellé tartozik, mint a késő-polgári kiüttlanság, s talán egy kicsit az összemberi kiüttlanság képzetének megfogalmazója. Regényeinek és színműveinek szereplői nemcsak hogy nem hősök többé, hanem egyedi létük is alig érzékelhető. Állapotokat testesítenek meg, különböző viselkedésmódokat képviselnek, s a nevük határozatlan és ideiglenes.

Bármilyen erős és sajátlagos művészi egyéniség is Beckett, nem az egyetlen képviselője az idő tagadásának. Az ő szkeptikus, irodalom- és pszichológiaellenes tagadása része annak az általános művészeti hangulatnak, amelyet először Kafka szólaltatott meg, amikor a húszas években megnyitotta a maga európai „saison en enfer”-jét. A félelem lidérce nehezedik az egzisztencialisták irodalmára, ez tölti ki Sartre és Camus regényeit, ez mozgatja a szürrealisták festészetét és költészetét, s alakítja a dac és kétségbeesés szobrászatát.

Beckett a félelmet a lét anyagává változtatta. Olyasmi ez, amit nem kell leírni, amiről fölösleges tárgyalni; még csak nem is a művész lélektani vagy filozófiai motívuma. Egyszerűen adva van, egzisztens, ható, mozdulatlan és — semmis.

Beckett egyre keresi a képletet, amellyel megfejtethné a civilizáció és kultúra néven ismert játék végét: „Az életet könnyek nélkül, amikor elsírtuk . . .” Az egzisztencializmus didaktikus célkitűzéseivel ellentétben, Beckett semmit sem akar bizonyítani, semmire sem tanít. Csak azt akarja megmutatni, ahogy az ember lélegzik, él és megszűnik élni.

Műveinek racionális tolmácsolása eleve kudarcra van ítélve, hisz legmélyebb értelmük az értelmetlenség megtestesülése. Undor és bánat kormányozza fáradt kísérletét, hogy átvánszorogjon a lét tapasztalati világán. A természettől elidegenült, tárgyiasult világban az ember számára csak az marad hátra, hogy várja önmön, saját kezüleg időzített

végét. Ezt a drámaiság és keserűség nélkül, esetleg csak némi megvetéssel fogadott világvégét.

Beckett utalásait és jelképeit az ír-angolszász nevelés hozta magával. Akár Joyce, ő is arra törekszik, hogy teljesen felbontsa a nyelvet, s hogy a benne rejlő erőforrásokkal a még ki nem mondott valóságokig hatoljon el. Kafkával a lelki szituáltság köti össze; Beckett és Kafka alakjai, ezek az emberek, akik várnak, kutatnak és sehova sem érnek el — édestestvérek.

Beckett nem írja le a tapasztalati valóságot, sem a konkrét történeteket, még csak a belső kalandok feszültségét sem. Maga a leírás, a beszédmód, az ember és a tárgyak lényegébe való behatolás módja a kaland.

A szürrealizmus már bevitte a köztudatba az ellenművészet jelszavait. Beckett művének központjában is a dokumentum áll, s kerül mindent, ami pusztán irodalmi. Az irodalom önmegsemmisítése, a tárgyak felbontása lehetővé tette az egzisztencialistáknak, hogy ki-méretlenül megvilágítsák a lét kísérteties üreit. Ez az atomizálás Beckett-nél a legkisebb mértékegységig, a bemutathatóság, kifejezhetőség végső határáig terjed. A következő lépés már nemcsak az irodalmiaságot semmisítené meg, hanem magát az irodalmat mint műfajt is.

A művészet Beckett számára egyfajta lélekürítés, önkorbácsolás, önmegsemmisítés, vezeklés az ember megmagyarázhatatlan vétkeért. Az abszolút utáni sóvárgás a civilizáció vívmányainak elvetését eredményezi. A tudományellenes és antihumanista elvek bizonyos középkori felfogáshoz vezetnek a költőt. Az ember fogoly az idő és a tér hálójában. Minden, ami jó, csak díszítésre, a rossz igazolására szolgál. Úgy szólván skolasztikus ez a világkép, de alázat és hit nélkül. És isten nélkül. Beckett, az atomkor Hamletje, a nemlét mellett döntött. Az önkéntes mozdulatlanság eszményévé és céljává válik. Mint ahogyan mozdulatlanok a növények, a hegyek, a sziklák is.

KÍSÉRLETEK

„Hova megyünk, tata?, kérdezte. Hányszor mondtam már, hogy ne kérdezzen. Tulajdonképpen hova is megyünk?”

Molloy

Megkínzott homlok. Szemöldökei közt mély árok, akár egy sebhely. Beckett arca keskeny, áttetsző, szenzibilis. Orra előreugrik a szigorú ajkák fölé. Ironikus vonás? Csupa ellentmondás és határozottság. Tekintete éles. Egy óriás madár szeme és arcéle. Brassai fényképfelvételén az egyik szem árnyékban marad. Vajon utalás ez Joyce-ra, a tanítóra és barátira, aki fél szemére megvakult?

Azt mondják, Beckett az emberekkel való érintkezésben csupa gátlás. Az üldözött ember gátlása ez. Már-már félénk. De minél félénkebb a hétköznapi, konvencionális világban, annál merészebb és élesebb az írásban. Kegyetlen is olykor. Botránkoztató, fajtalan szavakkal töri át a megengedett korlátokat. Megfigyelő, aki a legapróbb részleteket is előkotorja. A gonoszság, félelmetesség, rosszindulat homokszemcséit.

Hogyan alakult ki e költő egyénisége? Segítségünkre lehet-e származásának és életútjának ismerete alkotótevékenységének megértésében?

1906-ban Dublinban született. Gyermekkorát a polgári biztonság légköre övezte. Apjától, aki egy bankban kalkulátor volt, a precíz fogalmak iránti hajlamát öröklte. Jó tanuló, és kitűnő rögbijátékos. Katolikus városban nő fel, de anglikán vallású; ott él az angol társadalmi előítéletek és az angolelleses lázadások metszőpontján, de nem érintik környezetének áramlatai és indulatai. A kötelmeket és kötelezettségeket már kora ifjúságában terhesnek tartja. Elnézi a csavargókat és koldusokat az ulsteri gimnázium kapujában. Talán már akkor leköti a figyelmét az a jellegzetes arckifejezés, amelyre kitörőhétlenül rávésődnek a csavargó élet barázdái. Az embert mint olyant látja bennük, s egy egész életre kísérőivé szegődnek.

Sok évvel később történt, hogy valami csavargó egy sötét párizsi utcában kést döfött a költő hátába. Közvetlenül a főútóér közelében. Az embert letartóztatták. Beckett kigyógyult. Amikor elhagyta a kórházat, felkereste támadóját a börtönben. Fancsali arc, nyugtalanul ugráló szemek: — Miért akart megölni? — Az ember sokáig bámult rá, majd tompa hangon így felelt: — Nem tudom. — Nem volt ez üres kifogás, sem hazugság. A nyomorult csakugyan nem tudta. Az emberi tettek indítékainak és értelmének ez a tökéletes felfoghatatlansága Beckett műveinek egyik alapvető rugója.

Amikor Beckett a dublini Trinity College-ben tanulmányait folytatta, Synge és Yeats dicsősége tetőfokán állt. A lázadásból fakadó ír kritikai szellem még nem vesztett gyűjtő hatásából. Joyce már túljutott a szülőföld radikalizmusán, nem volt többé elegendő számára. A mélyreható korfordulatot a nyelv és az irodalom síkjára vitte át. S épp ebben lelt tanítványra és követőre Beckett személyében.

Akárcsak Joyce, Beckett is ehagyta Írországot, és Párizsba költözött. Ellenállhatatlanul vonzotta a kontinens tágabb látóhatára. Poggyászában magával vitte az ír fekete humort és a kegyetlen-groteszk iránti hajlamot. A művészet egyetemessége után kutatva úgy döntött, hogy anyanyelvét is maga mögött hagyja, s idegenben, más nyelvi közegben próbál elhelyezkedni. Kevés író képes arra, hogy két nyelven alkoss. Beckettnek sikerült. Szakítás és szintézis ez egyidejűleg. Legmélyebb alapjaiban: lemondás a származás gyökereiről.

Két éven át adott elő angol irodalomtörténetet az École Normale Supérieure-ön, ahol Jean-Paul Sartre is működött. Kapcsolatai Gertrude Steinnel, James Joyce-szal és Eugène Jolasszal, a *Transition* című folyóirat szerkesztőjével, döntő módon befolyásolták sorsát. „Whoroscope” című versét 1929-ben lírai díjjal tüntették ki.

Beckett két évre visszatért Írországba. Leteszi a magiszteri vizsgát filozófiából, s francia és olasz nyelvet ad elő a Trinity College-on. Tanítója stílusában tanulmányt ír Joyce *Finnegan's Wake*-jéről. Ezt követi a Proust-tanulmány. Vajon mi fűzte ehhez az emlékéradathoz? Talán a tragikus alaptónus: „Egyedül csak a szenvedés teszi lehetővé számunkra, hogy felismerjük és elemeire bontsuk belső mechanizmusunkat. Szenvedés nélkül ezt nem tehetnénk meg.” (Proust)

1933-ban meghalt az apja, s az örökség lehetővé teszi Beckett számára, hogy visszatérjen a kontinensre. A halál, mint a sors keze, mindig jelen van Beckett életében és művében. Az élet — út a sem-

mibe: „A semmi egy hosszú, bizonytalan visszatérés”, mondatja majd később Murphyjával.

A tehetség sok mindent jelenthet, de egy valamit feltétlenül: tántoríthatatlanságot a taps és az erkölcsi rosszállás közepette. Kevés művész valószínűleg ezt a szellemi függetlenséget olyan mértékben, mint Beckett.

Öt éven át keresi Angliában, Németországban és Franciaországban, hogy hol telepedjék le. Párizst választja. Ebben a városban az egész világot látja, minden faj, minden bűn és káromlás gyűjtőhelyét. 1934-ben megjelenik első novelláskötete *More Pricke than Kicks* címen, melynek történetei egy Belaqua nevű groteszk hős köré csoportosulnak. Szürrealista vers-plakettet ad ki *Echo's bones and other precipitates* címmel. Automatikus szövegek, impresszionista képek. A növekedés és keletkezés szimbólumainak összecsengése.

Beckett ebben az időben barátjának, a valamivel idősebb s már teljesen leromlott látású Joyce-nak segédkezett. Felolvasott neki, és írt helyette.

Meggyőződéses antifasiszta lévén, csatlakozott egy maquis-csoport-hoz, és tevékenyen részt veti a francia ellenállási mozgalomban. 1942 augusztusában, amikor illegális csoportjának több tagját letartóztatták, távoznia kellett Párizsból, s a nem-megszállt Vauchuse départementban, egy Avignon környéki faluban rejtőzött. Valami majorságon dolgozott, s szabad idejében *Watt* című regényét írta. A regény remete-hőse egy félreeső nyaralóba érkezik, s a hozzáférhetetlen, szeszélyes urának szolgálatába lép.

1945-ben néhány hónapig az ír Vöröskeresztnél dolgozik, majd tolmács és raktáros egy Saint-Lo-i táborig kórházban. Végleges visszatérése Párizsba irodalmi tevékenységének legtermékenyebb korszakát vezeti be.

AZ ÉLET — ÖSZTÖN ÉS HALÁL

„És végül, a hullámok fölé hajolva, torz és bús vigyorú rab, elmézem a büszke és felesleges vízbarázdát, mely nem visz távol semmilyen hazától, és nem hoz közelebb semmilyen hajótöréshez.”

Molloy

Beckett regényei lezárnak egy fejlődést, mely Prousttal kezdődött, s Joyce-on, Musilon és Brochon át vezetett. A mese már eltűnt. Az epikai távlat és az objektív áttekinthetőség elveszett. A tér korlátlan és meghatározhatatlan. A belső monológok tudatfolyama nem tart tiszteltben semmilyen idő- és tér-korlátot. A távlatok folyton változnak, az, ami elmúlt és ami keletkezik, egymásba hatol és összemosódik.

1938-ban keletkezett Beckett első regénye, a *Murphy*. Egy Murphy nevű ír Londonban él Celiával, a prostituálttal. Később elhagyja a nőt, mert az polgári tisztességtudással munkára és pénzkeresésre kényszeríti. Murphy gyűlöl minden munkát, minden tettet, minden mozgást. Mégis, döntenie kell: ápoló lesz az örültekházában. S ott hozzá közel álló, rokon lelkekre talál. Különösen az a közömbösség vonzza, mellyel az örültek e véletlen világ esetlegességei iránt viseltetnek: „Voltak itt

komor gondolataikba merülő melankolikusok, akik, specialitásuk szerint, vagy a fejüket vagy a hasukat fogták. A paranoiák lázasan rótták a papirost, egyre-másra írták a panaszokat a bánásmód ellen, vagy szó szerint jegyezték belső hangjaikat. Egy hebeephrenikus szorgalmasan verte a zongora billentyűit, egy hipomániás biliárdozni tanított egy másikat, akinek Korsakow-szindrómája volt. Egy elcsigázott szkizofréniás, a földön elterülve, azt a benyomást keltette, mintha örök élőképet kellene alakítania; szónokias pózban előrenyújtott bal kezében félig szívott s kialudt cigarettát szorongatott, reszkető jobbját pedig mereven feltartotta.”

Ebben a regényben még megvan a dialógus az író és az olvasó között. Az idő és a tér kategóriái még felismerhetők. De már elkezdődik a redukció folyamata, a bőr és a burok lehántása. A csontig hatolás. Murphy idegen ezen a földön, s menedékhelye az elmebajosok között illúzióknak mutatkozik. Egy tűzvész áldozatául esik. Hamvait a takarítónő összekotorja, és szemétre veti. Ez a könyv már érezteti velünk: az írás nem más, mint a kétségbeesés tette.

A három következő regény: a *Molloy*, a *Hogyan* és *A megnevezhetetlen*, három további lépés a belső magány és kioltódás sivatagában. Beckett alakjainak az énjük felé, az eredet és igazság felé vezető úton a születés és a halál között elterülő komor tájon kell átvergődniük. Beckett figyelmét nem az köti le, ami történik, hanem a történések visszatükröződése szereplőinek tudatában. A mese helyére a feszültséget és levertséget állítja, különválasztott, éles fénybe állított részleteket figyel meg. A fölébredt tudat görcsöve alatt a legapróbb mozzanat is óriási méretűvé nőhet. Nincsenek arányok, nincs perspektíva. Nincs előtér és háttér. A megfigyelés fénykörében a tárgyak alig észrevehető részecskéje Tanguy puszta tájainak görcsös fatörzseihez hasonló óriásnövényzetté változik át. A látható valóság redukálódik. Vele együtt az alakok is összezsugorodnak. Molloy életrajza voltaképpen e zsugorodás története.

Előttem nem kétséges, hogy Beckett tulajdonképpen jegyzőkönyvet vezet mindarról, ami abszurd. Nem erkölcsi példalózással, vagy didaktikus levezetéssel. A díztelen szöveg, a banális tények önmaguktól kínálják a következtetést. Abban, amit Beckett mond, nincs egy szemernyi vigasz, egy szemernyi kegyelem sem. Az emberi méltóság és az emberi nagyság voltaképp a hamis hivatkozások által elkoptatott látzatt kategóriái. Az, ami egyedül létezik, az ösztön indítéka. A fennkölt magyarázat csak dekoratív álcázás. Az ember szemmel láthatóan fél attól, hogy a maga burkolatlan valóságában lássa önmagát.

Az egzisztencia nyomorúsága és kíméletlensége tulajdonképpen ki-egyenlítő hatású. Eltörli az egyedi különbségeket, úgyhogy alig lehet különbséget tenni egyén és egyén között. Még azt is nehéz megállapítani, hogy mi magunk kik vagyunk. Az anyja képe is ködös bizonytalanságban lebeg Molloy szeme előtt, amikor elindul, hogy megtalálja az öregasszonyt, aki szülte. Az „én” Molloy képében jelenik meg, csavargóvá, koldussá, társadalmon kívüli lényé alakul át. Mint ahogyan Kafka is többre tartja a nevénel a „K” betűt, Beckett-nél az „M” szolgál megjelölésül. Ez a *moi*, a *man* kezdőbetűje. Az „én” és az „ember” azonosul, s a bomló kreatúrák mind egyöntetűbb ismertetőjeleit foglalja allegóriába.

Molloy útra kel — nem: pusztán csak halad —, s még ez a szó is eufemisztikus, inkább vonszolja magát valamerre, ahol anyjának lakóhelyét sejtí, de az irányt sem tudja, mert a helység nevét elfelejtette. Hason csúszva, mankóit csákyának használva vánszorog előre: „Így haladtam át az erdön, lassan, de egyenletesen, pontosan betartva a napi tizenöt lépést, úgyhogy nem merültem ki teljesen. Még háton fekve is sikerült, mankóimat vaktában magam mögé tolv a bozótba, s az ágak fekete egével féligzárt szememben. Mentem a mamához.”

Molloy olykor egy asszonyt emleget, aki szinte a nagyanyja lehetett volna, s aki megismertette a szerelemmel. Vele szeretkezett: „Ostoba játék, ha jól meggondolom, s azonfölül fárasztó is. De én meglehetősen adag jó szándékot vittem bele, tudván, hogy ez a szerelem, hisz ő azt mondta.”

Ez a rövid jegyzőkönyvi kivonat Molloy szerelméről. Ennek az asszonynak az alakja olykor összekeveredik az anyjával. A gyűlölet és a szerelem az anya és a szerető azonosításának freudi elve ez, gépiesen alkalmazott formában.

„Olyan öregek voltunk, ő meg én, nagyon fiatalon szült, s inkább régi jó barátokra hasonlítottunk, nemiség nélkül, rokonság nélkül, egyazon emlékekkel, ugyanazzal a gyűlölettel, ugyanazzal a várakozással. Sohasem nevezett a fiának, egyébként ezt nem is bírtam volna elviselni, hanem Dannak hívott, nem tudom, miért, engem nem hívnak Dannak. Dan talán az apám neve volt, talán az apámnak nézett. Én őt az anyámnak néztem.”

Ez a negatív ósvíszony az anya elembertelenített alakja iránt, akiknek testnyílása nemcsak a fogantatás és a szülés ürege, hanem a sir torka is. Beckett a nőket az ősidők kegyetlen istennőinek képében, háрпиáknak és megéráknak látja. Picasso és Moore teremtett hasonló figurákat. Joyce Anna Livia Plurabelle személyében formálta meg a szaporodás és termékenység telhetetlen ősforrását. Beckett-nél a nőiség jelképei az önkínzás kéjes és fájdalmas projekciói, az ember vétkének kényszerképzetei.

A regény második része azzal kezdődik, hogy Gaber, a hírnök valami parancsot hoz Moran ügynöknek. Morannak a fiával útra kell kelnie, hogy megoldja Molloy esetét. Az úr és a szolga viszonya Kafka *A kastélyából*; valami láthatatlan és elérhetetlen hatóság rendeleteket és utasításokat ad ki. Ez a lapidáris stílus, ez az egyszerűség, amely mögül elősejlik a rejtett háttér, a várakozó, egyéniségétől megfosztott ember archetípusa, Franz Kafka világát idézi fel.

Moran, a pedáns nyárspolgár, aki a fiát egy zsarnok kegyetlenségével nevelte, elhagyja otthonát, és hosszú útra indul, hogy a kapott parancs alapján fényt derítsen Molloy esetére. Molloyról egészen határozatlan, elmosódó, s ugyanakkor precíz képzete van. Létezik-e egyáltalán valami Molloy, vagy csak Moran képzeletében él? Molloy aszerint változik, hogy milyen nézőpontból szemléljük: „Voltaképpen három, nem, négy Molloy volt. Az, aki a belsőmben élt, a karikatúra, amit csináltam belőle, a Gaberé, meg az a húsból és vérből való, aki várt rám valahol.”... Hosszú és keserves vándorútja során Moran olyan metamorfózisokon megy át, melyek csaknem azonosítják a Molloyról alkotott képzeletével. Hóban-sárban vonszolja magát hazafelé, s otthonát elhagyottan, szinte romokban találja. Valami belső hang sugalla-

tára jelentést ír kutatóútjáról, s most már Malone-ra, Beckett következő regényének hőisére hasonlít, aki halála előtt életútját próbálja írásba foglalni.

Kafka és Beckett rokon vonása az a bensőséges viszony is, mely a halál eszközeihez és intézményeihez fúzi őket. Kafka *Álom* című elbeszélésében K. véletlenül a temetőbe vetődik, s látja, hogy egy sírelékre épp vésik a feliratot: „Itt nyugszik...” S amikor ő, valami belső parancsnak engedelmességedve, belefekszik a sírba, hozzáteszik a felirathoz a hiányzó K-t. Beckett regényében Molloy elmegy a temetőbe, hogy gyönyörködjek a saját sírkövében: „Már teljesen készen állt. Egyszerű, fehér latin kereszt volt. Oda akartam írni a nevemet, a kötelező *itt nyugszik*-kal és születésem évével. Utána már csak a halál évét kellett volna hozzáírni. Nem engedték meg. Olykor elmosolyodtam, mintha már halott volnék.”

Minden iszonyat könnyebben elviselhető, mint a semmivé válás. A halál rejtelmességéből születtek az ősi mítoszok, melyek a síron túli élet reményével próbáltak úrrá lenni a könyörtelen végen, ami minden előre vár. A modern költészetben a halál titokzatos hangja istenkáromló kicsengést kap. Az idő és az örökkévalóság közötti szakadék tudományos megfogalmazása nem nyújt semmi vigaszt. A haldoklás iszonyata, a megsemmisülésre való puszta várakozás válik a költői feldolgozás tárgyává. Baudelaire szerint a halál: lemerülés az ismeretlenség mélyeibe. A szürrealizmus egybeköti az intellektuális kíváncsiságot a félelem rémlátásaival. Az irodalmi kirándulások a halál tájaira a költészet, a kétségbeesés és a fölény nihilista szintéziseivé válnak. Beckettnél már maga az élet sem más, mint a bomlás kezdete, fokozatos haldoklás. „Az asszonyok a sír fölött szülnék, lovaglólásban, a nap egy percig csillog, azután ismét az éjszaka következik”, mondja Pozzo a *Godot-ra várva* egyik jelenetében. Eltűnik a határ élet és haldoklás között: „Ez itt, ez a sírom, itt az anyám, épp ma este van itt, és én halott vagyok, és épp születek, anélkül, hogy befejezhettem volna, nem bírom elkezdni, ez az én életem.” (*Szövegek a semminek*).

Beckett alakjai kínos unalomban tengődve vánszorognak valami utakon, melyek sehová sem vezetnek, csak a halálba. A külső valóság, amit leír, teljes ellentétben áll az irreális cselekménnyel. Az egyéniség önmaga kioltására törekszik, vagy valami kozmikus absztrakcióban olvad fel: „Az udvari lépcsőn ülök, és nézem a fény játékát a falon. A napon voltam, és a fal is a napon volt. Én voltam a nap — nem kell talán elismételni a falat, a lépcsőt, az udvart, az évszakot és napszakot.” (*Watt*)

A *Malone halála* című regény ezekkel a szavakkal kezdődik: „Nem-sokára mégiscsak egészen halott lesznek. Talán már a jövő hónapban. Április lesz akkor vagy május.” A szoba, ahol Malone fekszik, és a világ, amit néz, a haldoklást tükrözi. Nem Malone haldoklik, hanem a világ. Épp azért, hogy magába szívja az összes adottságokat és tárgyakat, ezek a haldoklás tulajdonságaivá válnak.

Malone, még álmosan, elindult, hogy felkutassa az elveszett helyet, ahonnan származik. Sorsa szintetikusán egyesíti Molloy és Moran életét, de beleszövődik egy bizonyos Macman nevű csavargó is, a

Szent János menedékhely lakója, akinek a története azonosítható a megöregedett Malone-éval.

Az öreg Macman és öreg ápolónője, Moll, késő szerelemre lobban. A leírás sátánian undorító. Két kéjsóvár, impotens öregember, két parázna hulla szeretkezése. Abszurd metaforika. A lemeztelenítés halucináns ösztöne. A groteszk párosulás misztikus pornográfiaja, az olvasó megdöbbenése céljából.

Moll fülönfüggői a keresztre feszített latrokat ábrázolják. S az egyetlen megmaradt szemfog a szájüregében szintén feszületformára van csiszolva:

„Ez a részlet erős benyomást gyakorolt Macmanre, s ettől Moll még előkelőbb helyet foglalt el a szívében. S a későbbi élvezetben, melyet akkor érzett, amikor nyelvét Moll szájába dugta és végigtapogatta vele az ínyét, ez a feszületforma csorba fog fontos szerepet játszott.”

Mire céloz a költő ezzel a Krisztussal, ezzel a feszület- és vagina-elegytéssel? Talán ebben látja az emberi illúziók széthullásának leg-sötétebb mélyét, ahol az égi és földi szerelem az állati, brutális ösztön képét ölti. A rombolás démona ez, melynek elődei a francia irodalomban Lautréamont *Chant du Maldoror*ja és Jarry *Ubu királya*.

A szexuális szenvedély iszonyú-groteszk témája után a költő elmondja e szerelmi kapcsolat végét: „Fáradt vagyok a fáradtságomtól, utolsó fehér hold, egyetlen sajnálkozás, vagy még az se. Halottnak lenni, előlőtte, őrajta, vele együtt, és forogni, forogni, mint hulla a hullán.”

Csónakon indulnak utolsó kirándulásukra. Hova? Vajon Lemuel, a csónakot kezelő ápoló Hermész-e vagy Kharón? A szigeten, ahol a pikniket tervezték, Lemuel fejszével megöli a két kirándulót. A többiek közömbösen beszállnak a csónakba, és lassan eltávolodnak a parttól:

„Az éjszakát abszurd, abszurd fénypontok pötyyözik, csillagok, világítótoronyok, bóják, földi fények, a hegyoldalban égő rekettyebokrok gyenge lángja... Lemuelé a felelősség, égnek emeli a fejszéjét, melyen a vér sohasem szárad meg, de nem azért, hogy megöljön valakit, nem öl meg senkit, ő már nem öl meg senkit, ő már többé nem nyúl senkihez, se vele, se vele, vele, se...”

A *Malone halála* ezekkel a szavakkal fejeződik be: „Semmi több.”

A MEGNEVEZHETETLEN

Most hová? Most miért? Most mit? Nem kérdezem magam. Csak — mondom. Gondolkodás nélkül...

A megnevezhetetlen

Az ember leépítése *A megnevezhetetlen* című regényben eléri végső határát. Ennek a redukált lénynek már neve sincs. A kezetlen-lábatlan törzsön mozdulatlan fej, csak a száj beszél, és a szemek néznek. A kocsmárosné fűrészpörrel töltött dézsában tartja, ajka alig emelkedik túl az edény peremén, úgy áll ott, mint valami kaktusz a vendéglő mellett, a vágóhíddal szemközt. Ha hó esik, Madelaine ponyvával takarja le. Így él, félig eltemetve.

A torzó: emlék-rezonátor. Szavak siklanak, képek lebegnek körülötte. Az idő ködéből bontakozik ki „énje”. Abból az időből, amikor még megvolt a lába, amin botorkálhatott. Basilius, aki később a Ma-

hood névre hallgatott, Molley-Moran, Malone és Macman keveredik a Megnevezhetetlennel. Kitalált alakokra aggatja önnön sorsának elemeit, s önmagát mások élményein keresztül látja. Mélyen lenn, a tudatfolyam alatt, mely szavakká változva csobog tova, az „én” tengődik, s hasztalan próbál feltörni a homályból a felszínre. A Megnevezhetetlen le akarja dobni magáról a konvenciók álarcát, meg akarja állapítani személyazonosságát, hogy azután végleg elhallgasson:

„Ezek a szavak, amikre megtanítottak, anélkül, hogy megmagyarázták volna pontos értelmüket, így tanultam meg következtetni, szükségem van mindre, minden szóra, amit megmutattak, egész jegyzékek voltak, ó, micsoda melegség ez egyszerre, egész szójegyzékek voltak, ábrákkal oldalt, el kellett őket felejtennem, össze kellett kevernem őket, ezeket a névtelen képeket, ezeket a képtelen neveket, ezeket az ablakokat, amiket talán ajtóknak kellett volna neveznem, mindenestre másképpen, ezt a szót, hogy ember, ami talán nem is a megfelelő szó arra, amit látok, amikor hallom, de egy pillanat, egy óra, ésígytovább, hogyan is mutassam be, egy élet...”

A bűnhődés, a korlátozás, a csökevényesedés, zsugorodás útján Beckett olyan vákuumba jutott, ahol senki élő nem jut többé levegőhöz. Molloy odisszeiája és értelmetlen visszatérése még hordozott valamit az elbeszélés reális anyagából. Malone már bénultan fekszik, és utazásai csak a múlt projekciója. A Megnevezhetetlen egyetlen antennává változott. Szavakat sugároz. De — bár csak a törzse maradt meg, és inkább növényre hasonlít — még mindig látható, létező. A *Szövegek a semminek* már az alanyt is elhagyja, csak a szüntelen mormolás marad. S Beckett még ezt is fölöslegesnek tartja. A szavakat át kell fésülni, megvizsgálni a tartalmukat.

A valóság bemutatásának minden szándéka szétzúzódik a szavak elégtelenségén. Ha a tudat fénykúpját a történések egy töredékére irányítjuk, az folytonosan változik, kisiklik az ellenőrző tekintet alól. A „valami” éppoly kifürkészhetetlen, mint a „semmi”. Marad az amorf „körülbelül”, mely megy a maga ellenőrizhetetlen útján. A kutató tudatnak az átélt dolgok bozótján kell átvergődnie. De ahogy közeledni próbál a tárgyakhoz, tényleges tartalmuk viszonylagossá válik, s még a megismertet is alig lehet megfogalmazni, mert maga a nyelv is csupa csapda és útvesztő.

Ez a bizalmatlanság a nyelv iránt nem Beckett találmánya. Századunk klímája teremtette meg. Az értelmetlenség dadaista költészete, a szürrealisták logika-ellenessége, a lettristák nyelv-boncolása rokon jelenségek. A lettristák széthasogatták az ábécét, mely évszázadokig a betűskála terpeszébe velt szorítva, hogy az akusztikus, esztétikai felszabadítás által új transzcendens térségeket nyissanak meg. Joyce *Finnegan's Wake*-jétől és Sartre *Nausée*-jétől számtalan kísérlet történt arra, hogy elhatoljanak a nyelv mélyebb, tényleges tartalmáig. Beckett, a lettristák metafizikai játékaitól eltérően, reális kombinációkat teremtett. Joyce számára a belső monológ volt az a hágcsó, melyen lebocsátkozott a tudat eltemetett mélyeibe, hogy felfedezze a konvenció-előtti kifejezési formákat és archaikus képeket. Az ösmotívumok és a jelenkor motívumai összeolvasztásával megpróbált túllépni az idő és tér, a külső és a belső határain. Beckett követi ebben, s arra törekszik, hogy nyelvi lázadással tágítsa a valóság kereteit. Az

irodalmi és köznyelv, a klasszikus asszociációk és a jasszkifejezések összeolvasztása nyugtalanítja és izgatja az olvasót. Beckett nem nyújt a számára semmi biztonságot. A költői bevezetés cinikusan félbeszakad, az érzés, alig csendül meg, máris kialszik, eloszlik. A parodisztikus nyelv kihangsúlyozza a világ történéseinek bizonytalanságát. A tudat levéltárában őrzött gondolatokat egytől egyig felül kell vizsgálni. Minden, ami látható, érzékelhető, hallható, gyanús; egyetlen vallomás sem hiteles, egyik sem alkalmas pillér a lét hordozására.

DRÁMÁK ÉS SZÖVEGEK

Estragon: Mindig akad valami, ami elhitheti velünk, hogy élünk.
Godot-ra várva

Vladimir és Estragon az út szélén vár valakit, akit Godot-nak hívnak, mert állítólag megígérte, hogy eljön.

A *Godot-ra várva* egyik amerikai bemutatója alkalmából megkérdezték Beckett-től, mire gondolt ezzel a Godot-val. Így felelt: Ha tudnám, megírtam volna a darabban! Mi se akarjuk jobban tudni, mint maga a szerző... Mindenesetre, van alapja annak a feltevésnek, hogy azt a valakit, akit Vladimir és Estragon vár, istennek nevezzük. Vagy talán a legtöbb szenvedő és üldözött nem az isten segítségét várja? Vagy nem tűnik-e egyszerűnek Godot-t az isten — God — szóból levezetni?

Godot várása sok mindenben emlékeztet a földmérő várakozására Kafka *A kastélyában*. Kafkánál is, Beckett-nél is Jóhoz hasonló lények testesítik meg a láthatatlan hatalomba és elérhetetlen segítségbe vetett ósrégi hitet, s mint egy fordított teológiában, hirdetik az emberi lét reménytelenségét.

Simone Weil egyik könyvének címe: *Attente de Dieu*. Lehet, hogy Beckett ezt a címet variálta. De az is lehet, hogy Balzac egy Godeau nevű alakjára gondolt. Eric Bentley „Mi a színház” című tanulmányában felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy Balzac *Mercadet*-jében szüntelenül várnak egy Godeau nevű valakit. A színmű *Mercadet* következő szavaival fejeződik be: „Oly sokat emlegettem Godeau-t, hogy most már mindenképpen jogom van arra, hogy lássam is. Gyérünk Godeau elé.”

A párhuzam oly frappáns, hogy aligha lehet szó véletlenről. De hát jelent-e valamit az a tény, hogy Beckett egy anekdotából és egy névből merített ihletet? Nem ez vagy az a Godeau, hanem a várakozás maga a darab tartalma és hordozója.

Élni szemmel láthatóan nem egyéb, mint — várni. Jobb időket, barátságot, szerelmet, egy jó vacsorát vagy szálláshelyet. Várni annyi, minint túrni az időt, legrejtettebb, önpusztító mivoltában, az időt, mely minden történést átformál és feledéssel fed el.

Az ifjú hírhozó — Kafka Barnabásának változata —, aki üzenetet hozott Godot-tól, másnap este ismét megjelenik, de nem ismeri fel sem Vladimirt, sem Estragont: „Vladimir: Nem ismeresz? Fiú: Nem, uram. Vladimir: Tegnap nem voltál itt? Fiú: Nem, uram. Vladimir: Most vagy itt először? Fiú: Először, uram.”

Vladimir nem ismeri meg Pozzót és Luckyt, noha előző este együtt voltak. Pozzo sem tud a tegnapijáról, és nem ismeri fel a két vára-kozót: „Vladimir: Tegnap találkoztunk. (Csend.) Nem emlékszik? Pozzo: Nem emlékszem, hogy tegnap bárkivel találkoztam volna. És holnap nem fogok emlékezni arra, hogy ma találkoztam valakivel...”

Ez a „tegnap” az örökkévalóság relációjaként jelentkezik. Azóta Pozzo megvakult, Lucky megnémult. Vladimir kérdezősködésére, hogy mikor történt ez, Pozzo hirtelen dühbe gurul:

„Meddig akar még gyötörni az idővel, hogy ekkor így, akkor úgy! Örület! Mikor! Mikor! Hát nem elég önnek, hogy valamelyik nap történt, olyan napon, mint a többi, egy nap megvakultam, egy nap megsüketülünk, egy nap megszületünk, egy nap meghalunk, ugyanazon a napon, ugyanabban a percben, ez nem elég önnek?” ...

A két főszereplő megvitatja az öngyilkosság lehetőségét is. De mint-hogy úgymint minden hiába, a siker teljesen bizonytalan, mert a kötél elszakadhat, az ág letörhet, mégsem lesznek öngyilkosok. Vagy talán azért, mert még mindig marad egy utolsó remény, hogy a „meg-mentő” — ahogy Vladimir nevezi, az útonállókról szólva — eljön és segít rajtuk.

Ez a dráma talán a szenvedést akarja igazolni, hisz a szerencsétlent, aki a csomagokat cipeli (Vagy valami vétek terhe alatt görnyed?), épp „Lucky”-nak, azaz Szerencsés Flótásnak hívják. Neki kell hordania a szenvedés legnagyobb terhét, noha ez a szenvedés is objektíve értelmetlen, akár a homok, mellyel a bőröndöt megtöltötték.

A Beckett-dráma cselekménye gyakran pantomimként hat, s szereplői bohócokra hasonlítanak. Vladimir és Estragon az angol music-hallok komikuspárjainak szimultán-alogikus párbeszédeit idézi fel. Pat és Patachon, Laurel és Hardy film-tandemjeire emlékeztetnek. A bohócok sorsszerű esetlenségükkkel, a létező és nem létező dolgok összekeverésével váltanak ki kacagást. „De ezektől a bohócoktól eltérően (ide sorolhatnánk még Chaplint is), akik a nevetségesség hajszolása közben folytonosan akcióban vannak, s épp az elvekben ütköznek össze, Beckett hősei lusta vagy paralizált bohócok. Minthogy számukra nem csak ez vagy az a tárgya, hanem a világ egésze sem létezik, egyáltalán nem is bocsátkoznak beszélgetésbe róla. Ezzel meg is határozza, milyen *fabulae personae*-k képviselhetik nála a mai emberiséget: ezek csakis clochard-ok, a világból (azaz: a polgári társadalom sémájából) kihullott egyének lehetnek, kreatúrák, akiknek nincs mit tenniük, mert nincs semmilyen dolguk többé vele.” (Günther Anders: *Sein ohne Zeit*)

A chaplini gagek a folytonosan lecsúszó nadrágokkal, a kalapcserékkel itt is alkalmazást nyernek. De aligha hatnak komikusan. Az egzisztenciális reménytelenség keretében ezek a játékok valami céltalan, fantomszerű szerepet kapnak. A bohócok — s ezt érezzük, fájdalmasan érezzük — az ember szomorú sorsát játsszák és tükrözik. Csak látszólag játszanak, s játékkal azt a képzetet akarják kelteni, mintha valóban élnének. Játsszanak, mert várniuk kell.

Az idő mintha megállt volna, a szavak elhangzanak, eltűnnek a csendben, majd újra felmerülnek. Az első felvonás után nem a második következik, hanem — az első, kissé módosítva. A nézők ezt alig veszik észre. A Beckett színpadár. életet játszó alakok, s a nézők, akik ezt az eljátszott életet szemlélik, észre sem veszik, hogy az, ami

most történik, egyszer korábban már megtörtént. Noha Vladimir és Estragon szüntelenül azt ismételteti, hogy elmennek, elválnak, elhagyják ezt a helyet, mégis együtt maradnak, és nem mozdulnak helyükről. A képtelenség kettesben könnyebben elviselhető. Végül is rá kell döbbernünk, hogy itt, a szavak lehető legkisebb mennyiségével, rólunk van szó.

Vajon az *Ó, azok a szép napok* című dráma vizsgálata alkalmat nyújt-e arra, hogy felfedezzük benne azt a fénysugárnyi optimizmust, amit egyes kritikusok látni vélnek Beckett műveiben? Ketten vannak a puszta tájon. Winnie, a feleség (egy ötven év körüli nő), az első felvonásban mellig, a másodikban már állig betemetve a homokba. Willie, a férj, alig látszik. Ott van valahol a homokdomb mögött, mely lassan felfalja a feleségét. Az asszony vigasztalódni próbál, szabadulni az élet sivatagától és a haláltól, s önmagát áztatva, különféle pipere-tárgyakat kotorász elő nagy táskájából, melyekkel mohón, gyöngéden szépítgeti magát. Agyában szüntelenül újraformálódnak, szavakká, mondatokká állnak össze korábbi életének mozzanatai, ezekkel próbálja kitölteni az ürességet maga körül, s közben várja a visszhangot férje részéről, aki csak rosszkedvű, türelmetlen félmondatokkal reagál. Amikor végül is megjelenik, mielőtt Winnie végleg elmerülne a homokban, négykézláb — de kifogástalan öltözékben — odakúszik az asszonyhoz. Winnie elbűvölő női mosollyal fogadja; a mosoly sokat ígér, de az ígéretet többé nem válthatja be. Ez a dáma két hangot szólaltat meg: a szalonok hangját, melyen konvencionális dolgokról fecseg, s a természetes kétségbeesés hangját, mellyel időnként úrrá lesz a kétségbeesésen, amellyel még harcol és szembeszegül a megsemmisüléssel, bár tudja, hogy többé semmi sem segíthet rajta. Sem a mosoly, sem a smink, sem a napernyő, s még az érzelmek, a boldog napok emléke sem.

Mit jelent itt a csengő hangja: a reggeli ébresztőóra jelképét, egy iskolai óra befejezését, vagy talán a sors jelét? Csak szüntelen beszéddel lehet még elfojtani a magányt; beszélni kell, beszélni, már nem is neki, nem is önmagának, csak beszélni, hogy ez az élő hang jelezze az értelmetlen, de magát meg nem adó bátorság utolsó visszhangját.

Hangjátéka, *Az utolsó tekercs* az öreg Krapp önmagával folytatott végtelen dialógusát mutatja be. Krapp mai „énje” beszélget valamikori „énjével”. Bekapcsolja a diktafont, s lepergeti a saját hangját tartalmazó tekercset, illetve a beszámolókat, amiket minden év végén szalagra vett. Most hallgatja élete archívumának gépies hangját. Hihetetlenül távoli reménységeket, kifakult szerelmi jeleneteket, a siker és a dicsőség hamis és banális hangjait. Az öregember mintegy tükörben szemléli önnön szavait, melyek most kínozzák, nyugtalanítják. „Nincs mit mondanom többé, még pisszennem sem lehet. És mi egy év manapság? Keserű kérődzés, kőkemény széklet.”

Beckett pantomímje, a *Játék szavak nélkül*, sivatagban játszódik. A sivatag mélyén éhező és szomjazó ember ki-kinyújtja a kezét, hogy elkapja az ismeretlen magasságokból leereszkedő, olyannyira áhított dolgokat. Többször megismételt, hiábavaló kísérlet, hogy megragadja a feje fölött lebegő vizespalackot. Nem éri el. Az ember kimerülten abbahagyja az erőlködést. Titokzatos füttyszó hívja fel a figyelmét a végzetes színpad zsinórpádlásáról lebocsátott lépcsőkockákra. Még egy

kísérlet. Az ember felkapaszkodik a lépcsőkön, s most már egészen közel van a palackhoz. De az megint eltávolodik egy karhossznyira.

Az ember eláll a játéktól. Felőle akár az orra előtt lebeghet az a palack. A füttyök sem keltik fel többé tettekrezségét. Apatikusan bámul mozdulatlan kezére. Teljes lemondás e világ tárgyairól, melyek úrrá lesznek rajtunk, amikor már azt hittük, hogy hatalmunkban vannak. Lemondás az életről. Apátia vagy nirvána. Mindenesetre: a játszma vége.

Beckett egy infernót vetít elénk, akár Dante vagy Hieronymus Bosch. A poklot bennünk és körülöttünk. Nem a menny ellentétét, hanem minden gondolat, felismerés, az egész élet közös életterét. Túlzás-e, ha azt mondjuk, hogy mindeddig aligha tudósított bárki is ilyen végérvényes iszonyatossággal az ember magárahagyatottságáról és nyomorúságáról!

AZ APOKALIPTIKUS JÁTÉKOK VÉGE?

Ez az, a szavak áradata, szó-lavina, hogy többé ne lehessen szó semmiről, sem arról a világról, amelyet elhagyok, sem arról, amelyikbe el kellene jutnom, hogy vége legyen mindennek, mindezeknek a világoknak, személyeknek, szavaknak, nyomorúságoknak...
Szövegek a semminek

Beckett gondolatainak mozgatója: az emberi léttel való mélyesleges elégedetlenség, kételkedés az „ember” fogalmában. A szófukar beckett-i dráma, *A játszma vége* puritán, leszűkített stilizációjában apokaliptikus zárótételéhez érkezett. A vak Hamm úr, Clov, a sánta szolga, s a szemétkannákban lakó két öreg, az apa és az anya — a dráma szereplői.

Itt is várnak. Nem az imaginárius Godot-t, hanem a véget. „A vég, közeledik a vég, eljött a vég, talán már a végét járjuk...” Ezekkel a szavakkal kezdődik a dráma.

A világ kihalt. Bizonyára valami katasztrófa történt. Az életben maradtak ezen a szűk térségen húzódtak meg. A vak és béna Hamm tolokocsijában ül. Időnként meg-megemelkedik a szemétkannák fedele, s előbukkan Nell és Nagg feje. Szentimentális, gyerekes ostobaságokat fecsegnek. Clov olykor felmászik a létrán, s távcsővel fűrkézi a tájat: „Semmi sem mozdul”, jelenti a többieknek.

Az utolsó emberek... Igaz, ez sehol sincs világosan kimondva; Beckettnél, végeredményben, mindig minden többértelmű és bizonytalan. S mégis, éreznünk kell a kioltódás, az eltűnés atmoszféráját. Nem a túlélését, hanem a kihalását.

Az ember többé nemcsak itt és most egzisztens. A tegnapi és egykori katasztrófák és összeomlások is visszhangoznak benne. Sőt, talán a holnapiak is: „Visszanézek: üldöztetés és nyomorúság”, mondta Tabitul-Bel, az ősi mezopotámiai Jób. Kafka víziója az üldöztetésről és a magányról nemcsak a mai ember válságát fejezi ki, hanem magának az életnek káoszát és céltalanságát sugározza. Az apokaliptikus vég látványa Samuel Beckettnél — miután átélte a fasiszta embermészárlást, Hiroshima atom-poklát — sokkal konkrétabb megfogalmazást

nyer, mint Kafkánál. A műszakilag kifogástalan világforgatagban ott áll a magányos ember, meghasonlott lélekkel, meggyötört lelkiismerettel, állandó ellentétben az erőszak hatalmával, szüntelen rettegetben, hogy a kínos harc, amit a hatalom intézményeivel folytat, végül is összeroppantja. Beckett nem azért tárja fel a világ és a lélek szakadékeit, hogy megfesse a bukás tragikus freskóját. Beckett-nél a játék vége, a játszma vége nem az eljövendő borzalmakat vetíti előre. A pusztulás már folyamatban van.

Th. W. Adorno „Kísérlet *A játszma vége* megértésére” című éles elméjű tanulmányában ezt írja:

„Azok a katasztrófák, melyek *A játszma végét* sugalmazták, szétzúzták, szerteszórták az egyént, aki Kierkegaard-nál, Jaspers-nél, s Sartre egzisztencialista verziójában még szubsztanciális és totális egészt alkotott. Ez a verzió a gyűjtőtáborok áldozatának még biztosította a szabadságot, hogy a kínzást, amelynek alávetették, lélekben elfogadja, vagy megtagadja. 'A játszma vége' szétzúzza ezeket az illúziókat. Az egyes ember történelmi kategóriaként jelenik meg, mint az elidegenítés kapitalista folyamatának s a vele szembeszegülő dacos ellenállásnak eredménye, tehát így is, úgy is mint átmeneti valami. Az individualista álláspont, pólushént, minden egzisztencializmusnak, tehát a 'Lét és idő'-ben kifejtettnek is ontológiai magvát képezi. Beckett drámai költészete elhagyja ezt az álláspontot, mint ómódi bunkert. Az egyéni tapasztalat a maga szűkösségében és véletlenszerűségében egyáltalán nincs felhatalmazva arra, hogy önmagát tekintse a lét rejtjelének, kivéve, ha önmagában véve is a lét alapvető jegyét hordozná. De éppen ez nem áll. Az individuáció közvetlensége félrevezette az embereket; az, amit az egyes ember tapasztalata hordoz, csak közvetve szerzett, feltételes. 'A játszma vége' azt állítja, hogy az egyén nem tarthat többé igényt az önálló lésre. De a művészet, ha át is lát az individuáció börtönén, s tetten éri mint börtönt s mint látszatot — a szcenikus kép ennek az önmagára döbbenésnek az imágója —, mégsem zúzhatja szét e feldarabolt szubjektivitás bűvkörét; csak annyit tehet, hogy szemléltetően bemutatja a szocializmust.”

Beckett nem veszi szívesen, hogy az egzisztencialistákkal együtt emlegessék. Talán az nem tetszik neki, ami Sartre-nál tézisszerűen hat. Ha gondolati építménye mögött valamely egyértelmű filozófiai, vallási vagy szociális ideológia állna, műveit mindenképpen könnyebb volna megfejteni. De Beckett úgy ír, ahogyan Molloy beszél, teljesen azonosul Clovval vagy Vladimírral, az alakjaival, s akárcsak ők, jómaga sem hajlandó racionális magyarázatot adni műveinek értelméről és jelentéséről. Valószínű, hogy ő is, a tasiszta festők módjára, a tudattalanból merít; s ami tudatos nála, csak a lénye mélyéből kiásott történések tudatos megszerkesztése.

A XX. század tudatváltozásainak legpontosabb modelljét e kor irodalmában találjuk meg. Ez az irodalom híven tükrözi az öröklött érték-törvények relativizálódását, az etikai normák katasztrófális süllyedését a háború és a fasiszta ösztönezők regresszív kitérései folytán. A korszakalkotó, akár pozitív, akár negatív változások olyan alkotó érzékenységgel ruházták fel az irodalmat, amely a maga mély kétségei közepette egyszersmind az ember új értékrendjét is előkészíti. Beckett nélkül el sem képzelhető Alain Robbe-Grillet tárgy-regénye, Nathalie

Sarraute új lélekmegvilágító módszere, sem Maurice Blanchot tárgytól megfosztott prózája, melynek egyetlen és utolsó motívuma a tudat. A *Godot-ra várva* londoni bemutatóját 1955-ben úgy fogták fel, mint valóságos betörést az angol színház tekintélyének és erkölcsi reputációjának templomába. Beckett, aki most már az idősebb generációhoz tartozik, elsőnek intonálta a dühödt fiatalok hangját. Hozzájuk fűződik Beckett türelmetlen kifakadása a kultúra frázisai ellen, megvető magatartása a társadalmi képmmutatással szemben, a humanizmus utópiája elleni lázadása.

Joyce-tól Kafkáiig feszül az apokaliptikus húr. Az atomerő és a kibernetika százada dehumanizálja az életet, összemorzsolja és kioltja az ember alakját. Ezt az apokaliptikus légkört Beckett mindenki másnál radikálisabban fejezi ki, megszabadítja mitologikus háttérétől, s a nyomort, a kiúttalanságot, a semmivé válást ismeri el az egyetlen létező valóságnak. De amikor *A játszma végének* végéhez ér, amikor a tagadás abszolútnak látszik, önerejének logikájával önnön tagadásába csap át. Az utolsó kép helyére új jelenet, új felvonás, új darab kerül, a ma még ismeretlen szerzők tollából.

Beckett műve, mely a megtört lelkiismeret keserűen magányos költészetéből szívja tápláló nedveit, a Krisztus kinszenvedéseit bemutató középkori passiójátékok új megfelelője: ateista passiójáték korunk kinszenvedéseiről.

Bármilyen reális Beckett világa a maga puritán póreségében, az az elképzelése, hogy ki tudja mondani a végső finálét, mégiscsak romantikus fikció marad. A negatív utópia nem kevésbé idealista, mint pozitív, optimista nővére. Nincs vég, mint ahogy kezdet sincs. Nincs végleges megérkezés, sem végleges elhallgatás.

Ács Károly fordítása

EGY EMBER, AKINEK NINCSENEK TULAJDONSÁGAI

(Részlet)

ROBERT MUSIL

BEVEZETÉSFELE

1.

Amiből semmi figyelemreméltó nem derül ki.

Az atlanti térségben minimumot jelzett a barométer; ez a minimum kelet felé húzódott, egy Oroszország feletti maximum irányába, és semmi hajlandóságot sem mutatott arra, hogy előle északra kitérjen. Az izotermák és izoterek kifogástalanul teljesítették kötelességüket. A levegő hőmérséklete teljesen szabályszerű volt mind az évi középhőmérséklethez, mind a leghidegebb és legmelegebb hónap hőmérsékletéhez vagy akár a havi aperiodikus hőmérséklet-ingadozáshoz viszonyítva is. A nap és a hold kelte és nyugta, a hold, a Vénusz, a Szaturnusz-gyűrű s más fontosabb jelenségek fényváltozásai is tökéletesen megfeleltek az asztronómiai évkönyvek jóslatainak. A vízgőz a légkörben elérte a lehető legnagyobb feszültséget, s a levegő páratartalma csekély volt. Más szóval, kissé divatjamúlt, de találó kifejezéssel élve: szép augusztusi nap volt 1913-ban.

Szűk utcák mélyéből autók hajtottak ki terek verőfényes tükreire. A gyalogjárók szürke tömege felhősávként gomolygott. Ahol a sebesség nagyobb irama átszelte lanyhább igyekvésüket, egybetorlódtak, hogy aztán az egész megint szaporábban csörgedezzen tova, s némi ingadozás után visszanyerje érverése egyenletességét. Hangok százai fonódtak egybe zajkábellé, egy-egy hegyesen előreszökkent belőle, metsző élek futottak a mentén, majd kisvártatva visszasimultak bele; tiszta hangok forgácsai váltak le róla, s szálltak tova. Sokévi távollét után csukott szemmel is fölismerhette valaki erről a zajról, hogy Bécsben, a császári birodalom fővárosában tartózkodik, pedig ez a lárma bajosan lett volna a maga különlegességében leírható. A városokat éppúgy meg lehet ismerni a járásukról, mint az embereket. S nyitott szemmel is könnyebb őket felismerni a mozgás hullámzásából, mint valamely ismerős részletről. S ha csupán képzelet is az ember, hogy képes rá? számít ez valamit? Népvándorláskori csökevény az a fontoskodás, hogy mindenáron egész pontosan meg akarjuk határozni hol vagyunk; akkor természetesen létfontosságú volt, hogy megjegyezzék jól a legezőket. Ideje lenne tisztázni végre, mi a magyarázata annak, hogy a

vörös orról egyszerűen csak annyit állapítunk meg, hogy „vörös”; eszünkbe se jut firtatni, milyen árnyalatú vörös, mikor pedig ezt a hullámhosszak segítségével mikromilliméter pontossággal ki lehetne fejezni; ezzel szemben olyan hasonlíthatatlanul bonyolultabb jelenség esetében, mint egy város, ahol az ember éppen tartózkodik, mindenáron tudni akarjuk pontosan, melyik is az. Ez eltereli a figyelmet arról, ami fontosabb ennél.

Ne tulajdonítsunk hát különösebb fontosságot annak, hogy hívják ezt a várost. Mint minden nagyváros, rendellenességek szövedéke; csupa változás, előzés, lépés nem tartás; dolgok, körülmények ütközése, s közben a csend feneketlen hézagai, sima pályák és töretlen utak, hatalmas ritmikus lüktetés, és ugyanakkor ritmusok örök elhangolása és eltolódása, olyan, mint valami párolóedény, házak, törvények, rendeletek, történelmi hagyományok tartós anyagából készült foglalatában. Természetesen annak a két embernek, aki a széles forgalmas utcán épp most fölfelé halad, egyáltalán nem ez a benyomása az egészről. Szemmel láthatóan kiváltságos társadalmi réteghez tartoznak, erre vall öltözetük, viselkedésük, társalgásuk hangneme, s a fehérműiken nyomatékosan feltüntetett névkezdőbetűjük egyaránt, csakúgy, mint a hasonlóképpen nem kifelé, hanem befelé, tudatuk finom alsófehérműiün viselt meggyőződésük, hogy maguk helyén vannak-e egy székesfővárosban. Tegyük fel, hogy Arnheim és Ermelinda Tuzzi lennének, ami persze tévedésnek bizonyulna, minthogy Tuzziné önagsága ez idő tájt, augusztus hónapban, férje társaságában Bad Aussee-ben időzik, dr. Arnheim pedig Konstantinápolyban, így azután azelőtt a rejtély előtt áll az ember, hogy kik lehetnek. Aki élénk társasági életet él, sokszor találkozik szembe ilyen rejtéllyel az utcákon. Ezek a rejtélyek azután figyelemreméltó módon azáltal oldódnak meg, hogy megfeledeznek róluk, ha a következő ötven lépésen belül nem képes rájönni, hol is látta kettejüket. — Most hirtelen megtorpantak, mert közvetlenül előttük csoportosulás támadt. Egy másodperccel előbb valami keresztezve vágódott ki a sorból, megfordult, oldalt csúszott, mint ahogy most már látni, egy hirtelen fékező súlyos teherautó, egyik kerekével a járdaszegélybe akadva. A járókelők egy másodperc alatt körülrajzolták a középütt szabadon hagyott tenyérnyi foltot, mint méhek a kaptárnyílást. Ott állt már a kocsiról leszállt vezető, szürkén, mint a csomagolópapír, és hadonászva magyarázta, hogyan történt a baleset. Az odafutók tekintete először rátapadt, majd óvatosan siklott le a nyílás mélyébe, ahol a járdaszegélyre szegezve halotti mozdulatlanságban feküdt egy férfi. A körülállók egyhangú véleménye szerint szerencsétlenségét saját gondatlansága okozta. Egy-más után felváltva térdeltek le mellé, hogy kezdjenek vele valamit: kigombolták a kabátját, majd megint összecsucskták, megpróbálták fölültetni, majd újra lefektették, tulajdonképpen nem akartak egyebet, mint kitölteni az időt, míg megérkezik a szakképzett hivatalos segítség, megjönnek a mentők. A hölgy és kísérője is odament, s átnézve a meghajló hátaik és fejek fölött, szemlélték az ott fekvőt. Azután visszahúzódtak — s tétováztak egy ideig. A hölgy némi rosszullétet érzett gyomorszáj szívüregében, amit részvétnek is lehetett minősíteni; meghatározhatatlan bénító érzés volt. Az úriember rövid hallgatás után

megjegyezte: „Ezeknek a nálunk használatos nehéz teherautóknak nagyon nagy a féktávolságuk.” A hölgyet ez kissé megnyugtatta, s hálás tekintettel mondott érte köszönetet. Hallotta már párszor ezt a kifejezést, féktávolság. Nem értette teljesen, s nem is óhajtott tisztában lenni vele, hogy mi is az. Beírta azzal, hogy úgy, ahogyan rendeződik vele ez a szörnyű eset, műszaki problémává válik, s így nem tartozik rá közvetlenül. Már hallatszott is a mentőkocsi sípjának rikoltása, gyors megérkezése bizonyos elégtétellel töltötte el a várakozókat. Mégiscsak csodálatraméltóak ezek a szociális intézmények. Hordágyra emelték a szerencsétlent, és betolták vele a kocsiba. Egyenruhás férfiak szorgoskodtak körülötte, s a jármű belseje, amint a tekintet egy pillanatra elkaphatta, oly tisztának és rendesnek látszott, mint valami kórterem. Majdnem azzal a jogos érzéssel távozhattak, hogy törvénszerű és minden tekintetben szabályos eseménynek lehettek szemtanúi. „Az amerikai statisztikák szerint — jegyezte meg az úriember — ott évente 190 000 személy hal meg autóbaleset következtében, s a sérültek száma eléri a 450 000-et.”

„Azt hiszi, hogy meghalt?” — kérdezte a hölgy, még mindig azzal az indokolatlan meggyőződéssel, hogy valami rendkívüli élményben volt része.

„Remélem, hogy él” — válaszolta az úriember. — „Legalábbis úgy látszott, amikor a kocsiba emelték.”

2.

A tulajdonságok nélküli férfi háza és otthona.

Az utca, amelyben ez a kis baleset történt, egyike volt azoknak a hosszú közlekedési csatornáknak, amelyek a város szívéből indultak szerte minden irányba, s átvonulva a külső területeken, a külvárosokba torkolltak. Ha tovább halad rajta az elegáns pár, olyan látványban lesz része, mely bizonyára megnyeri a tetszését. Elhaladva egy kovácsoltvas kerítés mellett, tizennyolcadik vagy éppen tizenhetedik századból való s jórészt épen maradt kertet láthattak volna, melynek fái között a gondosan nyírt pázsiton kis kastély állott rövid épület-szárnnyakkal, amolyan egykoron szerelmi légyottok céljára épült, vagy vadásztanyának szánt kastélyocska. Hogy tüzetesebben leírjuk, bolt-hajtásai a tizenhetedik századból valók voltak, a park és a felső emelet tizennyolcadik századi benyomást keltett, a homlokzatot a tizenkilencedik században renoválhatták és ezzel kissé el is rontották, az egész tehát meglehetősen zavaros hatást tett a szemlélőre, olyasfélé, mint az egymásra fotografált képek; de mégis meglepetés sóhajával állt meg előtte az ember. S ha azután ez a fehér behízelt szépség kitérte ablakait, egy tudós-otthon könyvvállvány borította falainak előkelő csendjébe engedett bepillantást.

Ez a ház volt a tulajdonságok nélküli férfi otthona.

Ő maga ott állt egyik ablak mögött, s a kert légkörének halványzöld függönyén át szemlélte a barnás színű utcát, s órával a kezében tíz perce számlálta már az autókat, kocsikat, villamosokat s a gyalog-

járók távolságtól megfakult orcáit, mindez élénk kavargással töltötte be szeme recehártyáját. Mérlegelte a mozgatott tömeg gyorsaságát, szögét, eleven erejét, amint a szemet villámgyorsan magukkal rántják, fogva tartják, elengedik, alig mérhető rövidségű idő alatt kényszerítve a figyelmet, hogy szembefeszüljön velük, elszakadjon tőlük, átcsapva a legközelebbire, az után vesse magát, egyszóval pár pillanatnyi fejszámolás után visszacsúsztatva mosolyogva zsebébe az óráját, s megállapította, hogy lehetetlenre vállalkozott. — Ha meg tudná mérni az ember a figyelem szökelléseit, a szemizmok teljesítményét, a lélek ingamozgását, mindazokat az erőkifejtéseket, amiket végre kell hajtania valakinek, hogy az utca folyamában felszínen maradjon — erre gondolt, amikor játékból megpróbálta kiszámítani a lehetetlent —, minden valószínűség szerint olyan nagy szám jönne ki, amelyhez viszonyítva eltörpülne az az erő, amelyre Atlasznak szüksége van, hogy megtámassza a világot, s ezen le lehetne mérni, milyen iszonyú teljesítményeket vitt véghez már olyan valaki is, aki semmit sem csinál.

Mert a tulajdonságok nélküli férfi pillanatnyilag ilyen ember volt. Hát még aki csinál valamit?

Így szólt magához: „Ebből két következtetés vonható le.”

Egy napi dolga után békésen járó polgár izomteljesítménye lényegesen nagyobb, mint azé az atlétáé, aki naponta egyszer roppant súlyt lök ki, ez fiziológiailag igazolt tény. Tehát a kis hétköznapi teljesítmények a maguk társadalmi összegezésében, és ilyen összegezésre való hajlandóságukban, sokkal nagyobb energiával telítik a világot, mint a hőstettek; a hősi teljesítmény egyszerűen olyan parányi, mint a hatalmas illúzióval hegy tetejére helyezett porszem. Ez a gondolat tetezett neki.

De hozzá kell fűzni, korántsem azért, mintha lelkesedett volna a polgári életformáért, ellenkezőleg, azért kedvelte azt csupán, hogy ezzel is gátat vessen egykori hajlamainak, amelyek meglehetősen eltérőek voltak attól. Talán egy nyárspolgár sejtene előre egy borzasztóan új kollektív hangyabolyszerű hősiesség kezdetét? Racionalizált hősiességnek fogják nevezni és el lesznek tőle ragadtatva. Sejtethetné ezt valaki már ma előre? Száz hasonló fontos kérdés várt hasztalan feleletre. Tele volt velük a levegő, égett tőlük a föld a talpunk alatt. Azok, akik nem éltek még abban a korban, el se hiszik majd, hogy már akkor is olyan gyorsan haladt az idő, mint valami hátasteve, nem ma vette ez kezdetét. Csak azt nem sejtette senki, milyen irányban. Arról sem tudott biztosan tájékozódni: mi van fent és lent, mi megy előre s mi visszafelé. „Tehet az ember, amit akar, az erőknek ebben a szövevényében úgysem múlik azon semmi” — állapította meg vállat vonva a tulajdonságok nélküli férfiú. Elfordult az ablaktól, mint akinek megfelelő gyakorlata van már a lemondásban, majdnem úgy, mint a durva érintéstől irtózó beteg; amint azonban keresztülment a szomszédos öltözőszobáján, az ott függő bokszlabda mellett elhaladva, olyan gyors és indulatos ütest mért rá, ami a lemondás e hangulatában és a gyengeség ilyen állapotában éppen nem szokásos.

3.

A tulajdonságok nélküli embernek is van tulajdonságokkal rendelkező atyja.

A tulajdonságok nélküli ember nemrég külföldről hazatérve tulajdonképpen csupán fennhéjásból, s mert irtózott a közönséges lakásoktól, bérelte ki ezt a kastélyt, amely egykor kapukon kívül fekvő nyaraló volt, ez a rendeltetése azonban megszűnt, amikor a nagyváros túlnőtt rajta, s végül pusztá spekulációra tartogatott lakatlan telekszámbe ment. Ennek megfelelően csekély volt a bérleti díja, annak költségei azonban, hogy a ház lakható állapotba kerüljön és a kor igényeinek megfelelően, váratlanul nagyon bizonyultak, így olyan kalanddá vált ez, melynek kimenetele arra kényszerítette, hogy atyjához forduljon segítségért, ami egyáltalán nem volt ínyére, mert sokra becsülte a függetlenségét. Harminckét éves volt, édesatyja pedig hatvankilenc.

Az öregúr föl volt háborodva. Tulajdonképpen nem is azért, hogy egyszerűen így megrohanják, ámbátor ettől sem volt éppen elragadtatva, mert utálta a hebehurgyaságot; nem is csupán a rárótt sarc miatt, alapjában véve méltányolta, hogy fia jelét adja annak: a maga ura óhajt lenni, s otthonra vágyik. De olyan épületnek a birtokbavétele, amit, ha kicsinyítő képzővel is, de lehetetlen volt kastélynak nem nevezni, sértette az érzületét, s mint baljóslatú vakmerőség, aggodalommal töltötte el.

Jómaga főnemesi házak házitanítójaként kezdte már mint egyetemi hallgató, s fiatal ügyvégbajtárként folytatta ezt a tevékenységet, és pedig tulajdonképpen anélkül, hogy rászorult volna, mert már az édesatyja is jómódú volt. Akkor élvezte csak igazán ennek a foglalatosságának a gyümölcsseit, mikor később egyetemi előadó, majd professzor lett, mert ezeknek a kapcsolatoknak gondos ápolása hozta magával, hogy lassan szűkebb hazája egész feudális nemességének jogtanácsosává léphetett elő, ámbár akkor már igazán nem szorult rá mellékfoglalkozásra. Igen, még akkor sem hagyott fel ezeknek az ifjúkorban szerzett s férfikorban megszilárdított kapcsolatoknak ápolásával, amikor az így gyűjtött vagyon kiállta a versenyt azzal, amit annak idején a rajnai iparmágnás család hozományként fia korán elhalt édesanyjával férjhezmenetele alkalmával adott. Mikor a tulajdonképpeni ügyvédi gyakorlattól visszavonulva, mint köztisztelőben álló tudós, már csak alkalmilag vállalt magas tiszteletdíjért szakértői megbízást, változatlanul folytatta a régi pártfogói körével kapcsolatos események sajtókezeléséül végzett könyvelését, legnagyobb pontossággal atyáról fiúra, fiúról unokára, nem eshetett meg kitüntetés, menyegző, születés és névnap anélkül, hogy ne ment volna ebből az alkalomból levél, amelyben a címzettet közös emlékekkel finoman elegyített tiszteletadás ne köszöntötte volna. És éppen ilyen pontosan futottak be ezekre a rövid válaszlevelek, amelyek a kedves barátnak és nagyra becsült tudósnak mondtak köszönetet. Így azután fiának módjában volt megismerni kora ifjúságától fogva a jóformán öntudatlanul és mégis hajszálfinoman ítélő gögnek azt az arisztokratikus képességét, amely oly tökéletesen meg tudja szabni az előzékenység mértékét, s mindig fel-

háborította egy mégiscsak szellemi nemességhez tartozó ember megalázkodása azokkal szemben, akik nem rendelkeznek egyébbel, mint lovakkal, szántókkal és tradíciókkal. Apját azonban nem a számítás tette érzéketlenné ilyesmi iránt; természetes ösztönéből kifolyóan futott meg ily módon fényes pályát s lett nem csupán professzor, az akadémia, valamint tudományos és állami bizottságok tagja, hanem lovag, nemcsak lovagkeresztes, hanem magas rendjelek nagykeresztése is. Ófelsége végül is örökös nemességre emelte a családot, miután őt magát már korábban kinevezte a főrendiház tagjává. Ott azután a kitüntetett a szabadelvű polgári szárnyhoz csatlakozott, amely néha szemben állott a főnemesivel, de jellemző módon nemesi pártfogói közül senki sem vette ezt rossz néven tőle, s még csak nem is csodálkozott rajta; személyében nem láttak soha mást, mint a feltörekvő polgárság képviselőjét. Az öregúr buzgón kivette részét a törvényhozás szakmai munkájából, s ha egy-egy szavazás polgári oldalon találta, a másikon egyáltalán nem éreztek emiatt semmi neheztelést, inkább csak az volt az érzésük, mintha elmulasztották volna meghívni. A politikában is régi tisztét töltötte csupán be, fölényes és szükség esetén finoman helyesbítő tudását azzal a benyomással párosítva érvényesítette, hogy ennek ellenére tökéletesen meg lehet bízni a hűségében; mint fia megállapította: házitanítóból a felsőház tanítójává lépett elő, anélkül, hogy alapjában meg kellett volna változnia.

Mikor értesült a kastély történetéről, ez az íratlan törvények által szabott és így fokozottan tiszteletben tartandó határ megsértésének tűnt fel előtte, s fiát oly szemrehányásokkal illette, melyek keserűbbek voltak az idők folyamán hozzá intézett minden eddiginél, igen, úgy hangzottak, mint jóslatok, melyek olyan rossz véget jövendőnek, amely ezzel a lépéssel tulajdonképpen kezdetét is vette. Alapéletrzését érte sérelem. Mint legtöbb ember, aki elért az életben valami, önzetlenül, a hasznosnak magának mélyeséges megbecsülésével, őszinte tiszteletet érzett mindaz iránt, ami egyéni jólétét biztosítja, nem azért, mert biztosítja, hanem összhangban és párhuzamosan azzal, hogy biztosítja, elvi okokból. Nagy jelentőségű valami ez: egy nemes fajkutya sem kutyaalázatból, hanem hűségéből és ragaszkodásból keresi meg a helyét az asztal alatt, mit sem törődve az őt érhető rúgásokkal; a hűvösen számító emberek félannyira sem boldogulnak az életben, mint azok a szerencsés alkatúak, akik őszintén mély érzéseket képesek táplálni magukban számukra előnyt jelentő emberek és viszonyok iránt.

4.

Ha van valóságérzék, kell lennie lehetőségerzéknek.

Ha tárt ajtókon simán akarunk átjutni, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy ezeknek az ajtóknak szilárd keretük van: ez az alapelv, amely szerint az öreg professzor mindenkor eljár, egyszerűen a valóságérzék követelménye. Ha azonban létezik valóságérzék — s ki vonná kétségbe a létjogosultságát —, kell lennie olyasvalaminek is, amit talán lehetőségek iránti érzéknek nevezhetnénk.

Aki ilyesmivel rendelkezik, nem nyilatkozik például ilyesformán: Itt ez meg ez történt, ez fog történni, ennek kell történnie, hanem felveti: Ez esetben ez történhetett volna, ez történhetnék, ennek kellene történnie. S ha valamiről kijelentik neki: ez úgy van, ahogy van, azt gondolja magában: Nono, valószínűleg másként is lehetne. Így a lehetőségérzéklet egyenesen úgy lehetne meghatározni, mint arra való képességet, hogy valaki el tudja képzelni mindazt, ami éppen lehetne, s nem tekinti fontosabbnak azt, ami van, annál, ami nincs. Könnyű belátni, hogy az ilyen alkotóképeségnek igen figyelemreméltóak lehetnek a következményei; sajnálatos módon hamis látszatként leplezi le azt, ami általános csodálat tárgya, megengedettnek minősíti azt, ami tiltott, vagy egyformán közömbösnek mindkettőt. A lehetőségek embere, mint mondani szokás, feltevések szóttesében él: Ha észreveszik, hogy egy gyermek hajlamos ilyesmire, mindenáron ki akarják verni a fejéből, az ilyeneket fantasztáknak, álmodozóknak, beteges okoskodóknak, okvetetlenkedőknek bélyegzik. Ha dicsérni akarják ezeket a balgákat, idealistáknak nevezik, de ezen nyilvánvalóan csak azt a gyengéjüket értik, hogy nem tudják felfogni a valóságot, vagy hogy fájvirág módra kitérnek előle, azaz a valóságérzéknek azt a hiányát, ami valóban fogyatékoság. A lehetőség azonban nem csupán gyenge idegzetű emberek álmainak birodalma, hanem Isten egyelőre még szunnyadó szándékaié is. Egy csupán lehetséges élmény vagy egy lehetséges igazság pusztán a megvalósultság foka alapján nem ítéhető csekélyebb értékűnek egy valódi élménynél, egy már felfedezett, elismert igazságnál, hanem, legalábbis hívők szemében, van bennük valami nagyon is isteni, tűz, szárnyalás, építőakarát, tudatos optimizmus, amely nem fél a valóságtól, sőt feladatként, felfedezésként bánik vele. Végül is földünk egyáltalán nem öreg még, s minden látszat arra vall, hogy soha nem volt még ilyen áldott állapotban. Ha meg akarjuk kényelmesen különböztetni egymástól a valóságérzékkel és a lehetőségérzékkel rendelkezőket, csak egy bizonyos pénzösszegre kell gondolnunk. Ezer márkában például ugyanannyi lehetőség rejlik, akár van valakinek ezer márkája, akár nincs; az a tény, hogy melyikünk birtokában van, uraságomében, vagy uraságodében, éppúgy nem tesz semmit hozzá, amint egy rózsához vagy egy nőhöz sem tesz hozzá semmit az, hogy kié. A valóságérzék emberei azonban erre azt felelik, igen ám, csakhogy a bolond eldugja harisnyában, aki meg ügyes, az gyümölcsözteti. Amint a nő szépsége is tagadhatatlanul nő, vagy csökken, aszerint, hogy kié. Végeredményben a valóság teremti a lehetőségeket is, s mi sem lenne nagyobb ostobaság, mint ezt tagadni. Ennek ellenére bizonyos összegben vagy egy bizonyos átlagban ugyanazok a folyton ismétlődő lehetőségek állapíthatók meg mindaddig, míg nem jön valaki, akinek szemében nem jelent semmivel sem többet egy valóban létező dolog egy elgondoltnál. Ő adja majd meg csupán az új lehetőségek értelmét, rendeltetését, ő hívja életre azokat.

Az ilyen ember azonban egyáltalán nem egyértelmű valami. Miután eszméi, hacsak nem tiszta agyrétek, nem egyebek, mint még meg nem született valóságok, természetesen neki is van valóságérzéke; de ez a lehető valóságra irányul, és sokkal lassabban segít célhoz, mint az az érzék, amellyel legtöbb ember rendelkezik, a saját gyakorlati lehetőségei iránti érzék. Ő mindjárt az egész erdőt akarja, a többiek a fákat;

s az erdő nehezen meghatározható valami, míg a fák ennyi meg ennyi köbméternyi minőségek. Vagy talán még helyesebben, még találóbban: a közönséges valóságérzékkel rendelkező ember olyan halhoz hasonlít, amely kap a horgon, s nem is veszi észre a fonalat, míg az olyan ember, akinek valóságérzéke lehetőségek iránti érzéknek is nevezhető, fonalat húz a vízen keresztül, anélkül, hogy csak sejtelve is lenne arról, hogy van-e csalétek a végén. A csalétekre harapó élet iránti rendkívüli közönnel szemben nála az a veszély fenyeget, hogy teljesen bogaras dolgokat művel. Mint akinek nincs semmi gyakorlati érzéke — mert nemcsak látszik ilyennek, de ilyen is valóban —, az emberekkel való kapcsolataiban állandóan kiszámíthatatlannak és megbízhatatlannak bizonyul, olyasmiket követ el, amik számára? egész mást jelentenek, mint a többieknek, s azonnal napirendre tér bármi fölött, csak össze lehessen foglalni valami rendkívüli eszmében, s hozzá még egyelőre mi sincs távolabb tőle, semmint hogy következetes legyen. Nagyon könnyen előfordulhat nála, hogy egy gaztett, amelynek más szenvedő kárát, az ő szemében egyszerűen szociális üzemi baleset, s nem a gonosztevő a felelős, hanem a társadalmi berendezkedés. Kérdéses azonban, hogy társadalmi szégyenként fogná-e fel a pofont, amit ő kapna, vagy csak legalább annyira személyi hangsúly nélkül, mintha megharapja egy kutya; valószerűleg mindenekelőtt is viszonozza a pofont, s azután az lenne a véleménye, hogy nem kellett volna ezt tennie. Arról nem is beszélve, ha valaki a kedvesét venné el tőle, egyáltalán nem hagyná figyelmen kívül ennek az eseménynek valóságjellegét és nem érezné magát kárpótolva azzal, hogy ezáltal meglepően új élményben részesült. Az ilyen irányú fejlődés egyelőre csupán folyamatban van még s az egyes ember számára éppúgy jelent hátrányt, mint előnyt.

S miután az, hogy bizonyos tulajdonságokkal rendelkezünk, feltételezteti, hogy örömlenket leljük abban, hogy léteznek ezek a tulajdonságok, előrelátható, hogyha valaki önmagával szemben sem tanúsít valóságérzéklet, egy szép napon maga előtt is tulajdonságok nélküli embernek tűnik fel.

5.

Ulrich

A tulajdonságok nélküli férfiút, akiről történetünk szól, Ulrichnak hívják — nem nagyon kellemes ugyan olyasvalakit keresztneven szólítani, akit csupán futólagosan ismerünk, de családi nevét, atyjára való tekintettel el kell hallgatnunk —, szóval Ulrich a gyermek- és ifjúkor határmezsgyéjén adta első tanújelét különös gondolkodásmódjának, egy iskolai feladat kidolgozásában, egy olyan iskolai dolgozatban, melynek tárgya a honszeretet eszméje volt. A patriotizmus Ausztriában egész különleges témát jelentett; a német gyerekeket ugyanis egyszerűen arra tanították, hogy nézzék le az osztrák gyerekek háborúit, és azt is közölték velük, hogy a francia gyerekek olyan kiélt kéjencek unokái, akik ezerszámra futamodnak meg, ha egy nagy szakállú német népfőlkelő rájuk támad. S megfelelő szerepcserével, a kívánatos módosításokkal hasonlókat tanultak az ugyancsak gya-

kori győzelmekkel dicsekvő francia, orosz és angol gyermekek. A gyerekek szeret nagyozni, szívesen játszik rabló-pandúrt, nagyon hajlamos arra mindenkor, hogy a saját utcájukból való családot a világ legkiválóbb családjának tartsa. Így tehát a gyerekeket könnyű megnyerni a hazafias eszmék számára. Ausztriában azonban egy kissé mégis bonyolultabb volt ilyen szempontból a helyzet. Mert az osztrákok valamennyi háborújukat győzelmesen fejezték ugyan be, utána azonban mégis többnyire mindig le kellett mondaniuk valamiről. Ez meglehetősen gondolatébresztő hatású, s Ulrich azt fejtegette hazaszeretetről szóló dolgozatában, hogy egy igazi hazafi sose tarthatja hazáját legtekélyesebbnek a világon, s ekkor egy hirtelen felvillanással, amit különösen szépnek talált, ámbátor inkább csak a fénye kápráztatta el, semmint fölfogta volna, mi is rejlik tulajdonképpen jelentése mélyén, hozzákapcsolt egy gyanús tételhez egy másikat is. Nevezetesen azt, hogy valószínűleg Isten is legszívesebben comunctivus potentialis-ban beszél (hic dixerit quisquam: azt mondhatná erre valaki), mert megteremti ugyan a világot, de azt gondolja közben: persze lehetne mindez másképp is. — Maga részéről rendkívül büszke volt erre a mondatra, de úgy látszik nem fejezte ki magát elég világosan, mert nagy botrány lett belőle, majdnem eltávolították az iskolából, s csupán azért nem került sor határozathozatalra, mert nem tudták eldönteni, hogy arcátlan megjegyzését minek minősítsék, nemzetgyalázásnak vagy istenkáromlásnak. A Theresianum Nemesi Akadémia előkelő gimnáziumának növendéke volt akkor, annak az intézménynek, amely az állam legkitűnőbb támaszait szállította, s atyja felbőszülve azon a szegényen, amit a fájától messze esett almája neki okozott, Ulrichot külföldre küldte, egy félreeső kis belga városkában működő intézetbe, amely bölcs kereskedelmi érzékkel olcsó áraival meglehetősen forgalmat bonyolított le félrecsúszott diákokból. Ott azután megtanulta Ulrich, miként szélesítse mások eszményeinek megvetését nemzetközi méretűvé.

Azóta elmúlt tizenhat vagy tizenhét esztendő, úgy, mint ahogyan a felhők futnak az égen. Ulrich nem restellte őket, s büszke sem volt rájuk harminckét éves korában, egyszerűen csodálkozva nézett utánuk. Közben sokfelé megfordult, olykor hazájában is, mindenütt foglalkozott hasznos és haszontalan dologgal egyaránt. Jeleztük már, hogy matematikus volt, erről azonban nem szükséges többet mondanunk, mert minden foglalkozásban, ha nem pénzért űzi az ember, hanem kedvtelésből, elérkezik az a pillanat, amikor úgy tűnik, hogy a semmibe vezetnek az egymást követő évek. S miután az a pillanat meglehetősen elhúzódott, észébe jutott Ulrichnak, hogy a szülőföldnek olyan titokzatos képességet tulajdonítanak, melynél fogva a gondolkodást gyökeressé, sőt tősgyökeressé teszi, letelepedett hát itthon olyan érzéssel, mint a vándor, aki úgy foglal helyet egy padon, mintha örökre helyezkednék el rajta, pedig sejti, hogy hamarosan ismét föl fog kekedni.

Mikor azonban házát fölépítette, miként azt az írás mondja, olyan tapasztalatot szerzett, mint amilyenre elsősorban és főleg számított. Megteremtette magának azt a kényszerű lehetőséget, hogy egy elhanyagolt kis birtokot, gyökeresen újjá alakítva, tetszése szerint rendezhessen be. A stílhű rekonstrukciótól hasonló szempontok teljes figyelmen kívül hagyásáig találhatott itt indokot mindenre a fantáziája:

az asszírtól a kubizmusig, valamennyi stílusra. Melyiket válassza? A modern ember klinikán születik, s a klinikán hal meg: lakásának is olyannak kell hát lennie, mint valami klinikának! Ezt a követelményt a kor egyik vezető műépítészé állította fel, s akadt egy másik reformer, aki a belső berendezésben követelt eltolható falakat, hogy lehetőséget adjon az embernek embertársával való meghitt együttélésre, s megakadályozza, hogy szeparatista módon elzárkózzék előle. Új kor kezdődött éppen (hiszen kezdetét veszi ez minden pillanatban), s új kor új stílust követel. Ulrich szerencséjére a kis kastélyszerű épület három egymásra rétegződött stílussal rendelkezett már, s ez bizonyos mértékig megkötötte a kezét, s nem tehetett eleget minden követelménynek; mégis meglehetősen felfokozta a felelősségérzetét, hogy saját otthont kell berendeznie. Allandóan ott érezte feje fölött a művészeti folyóiratok fenyegető figyelmeztetését: „Mutasd az otthonod, megmondom, ki vagy.” Ezeknek a folyóiratoknak beható tanulmányozása után arra az elhatározásra jutott, hogy személyisége kialakítását mégiscsak szívesebben veszi saját kezébe, hozzáfogott jövődöbéli bútorai saját kezű tervezéséhez. De alighogy megjelent lelki szemei előtt valami dús díszítésű kifejezésforma, azonnal eszébe ötlött, hogy éppúgy megfelelne helyette egy szilárd vékonyságú célszerű technikai megoldás; s ha felvázolt egy szikár erejű vasbetonformát, egy tizenhárom éves leányka márciusi soványságú vonalai jutottak az eszébe, s ahelyett, hogy döntött volna, elkezdett álmodozni. Íme — ilyen számára érdektelen esetben is — jelentkezett az ötleteknek az az ismert összefüggéstelensége, középpont nélküli szétburjánzása, amely oly jellemző korunkra, és annak furcsa aritmetikáját is alkotja, amely a szám-sort önosztódással szaporítva képes századiktól ezredikig vezetni anélkül, hogy közben bármily egységre jutna. Végül teljesen megvalósíthatatlan szobákat gondolt ki: forgathatókat, kaleidoszkópszerű berendezéseket, a lélek átállítására szolgáló készülékeket, s ötletei egyre légből kapottabbakká váltak. Ekkor végre elérkezett arra a pontra, amely mindig is vonzotta. Atyja körülbelül ilyesformán fejezte volna ezt ki: Ha valakit hagynának, hogy azt tegye, amit akar, úgy megzavarodnék, hogy egykettőre beverné a fejét. — Vagy ekként: Aki betölthetné minden óhaját, hamarosan azt sem tudná, mit is kívánjon. Ulrich nagy élvezettel ismételtette ezeket magában, s ezek az öreg igazságok rendkívül újnak tűntek a szemében. Valóban aligha lehet lebecsülni, amit ez a gondolat jelent: az ember akkor képes csak felszínre hozni a benne rejlő értékeket, magatartást, helyállást, hogyha előítéletek, hagyományok, különféle nehézségek kényszere korlátozza lehetőségeiben, terveiben, érzéseiben — mint órültet a kényszerzubbony. Nos a tulajdonságok nélküli férfiú, megtérve hazájába, megtette a következő lépést is, hogy kívülről, külső körülmények által, alakította magát. S mikor megfontolásaiban eljutott erre a pontra, egészen átengedte háza berendezését szállítói zsenijének, abban a szent meggyőződésben, hogy ők azután gondoskodni fognak mindarról, ami a hagyományt, előítéleteket és korlátoltságot illeti. Maga csupán a meglévő régi vonások felfrissítésére szorítkozott, mint amilyenek a kis hall boltívei alatt sötétlő szarvasagancsok, vagy a szalon merev mennyezete, kiegészítette ezt egyébként mindazzal, ami célszerűnek és kényelmesnek mutatkozott.

Mikor aztán kész volt az egész, fejcsóválva kérdezhetette magától: hát ilyen lesz ezután az életem? — Pompás kis palotát vallhatott magáénak. Nem lehetett volna más névvel illetni, mert teljesen olyan volt, mint ahogyan az ilyesmit el szokták képzelni, amilyen egy elnök számára készült elnöki palota — a maguk szakmájában vezetőszeret játszó bútor-, szőnyeg-, berendezőcégek felfogása szerint. Nem hiányzott egyéb, csak hogy felhúzzák ezt az egész elragadó óraművet, s a kocsi-feljárókra fogatok hajtottak volna fel, magas tisztségeket viselő urakkal, előkelő dámákkal, lakájok pattantak volna le a hágsóikról, hogy kissé bizalmatlanul szólítsák meg Ulrichot: „Jóember, hol a gazdája?”

Alig tért haza a holdról, máris megint úgy rendezkedett be, mintha csak ott élne.

6.

Leona, vagy némi távlati eltolódás.

Ha elkészült a ház, asszony is kell bele. Ulrich barátnőjét ez idő tájt Leontine-nak hívták, és dalénekesnő volt egy kis mulatóban: magas volt, karcsú és telt, izgatóan élettelen, és ő a Leona nevet adta neki.

Szemeinek párás sötétje vonta magára a figyelmét, valamint szabályos szép, hosszúkas arcának fájdalmasan szenvedélyes kifejezése és azok az érzelmeteljes dalok, amiket pajzánok helyett énekelt. Ezek az ódivatú kis énekek szerelemről, szenvedésről, hűségről, elhagyatottságról, erdőszongásról és pizstrángcsillogásról szóltak. Leona ott állt teljes nagyságában a kis színpadon, csontja velejéig ható magányban, s egy háziasszony hangján türelmesen énekelt bele a publikumba, s ha közben mégis bebecsúsztak volna kisebb sikamlós szabadosságok a szövegbe, ezek annál kísértetiesebben hatottak, mert ez a leány a szív tragikus és pajzán érzéseit egyforma fáradságosan silabizáló arcjátékkal festette alá. Ulrichot az első pillanattól fogva régi fotográfiáknak vagy német családi képeslapok elavult évfolyamainak szépasszonyaira emlékeztette, s amikor jobban belemélyedt ebbe a női arcba, egy sereg olyan vonást fedezett fel, amely teljesen valószínűtlenül hatott, s mégis belőlük tevődött össze ez az arckifejezés. Természetesen minden korban megtalálható az arcok valamennyi változata; a korizlés azonban mindig kiemel egyet szerencsés szépséggé, a többi arc azután igyekszik ehhez idomulni; néhi, a divat és a frizura segítségével, még csúnyáknak is sikerül ez; csupán azoknak a különleges sikerekre született arcoknak nem, amelyekben elmúlt korok száműzött fejedelmi szépségideáljai nyilatkoznak meg, minden megalkuvás nélkül. Ezek az arcok vándorolnak régi gyönyörök holttetemeiként a szerelmi üzem árnyainak világában. S azoknak a férfiáknak, akik Leona énekétől révülten meredtek a mérhetetlen unalomba és nem tudták, mi is történik velük, egész más érzelmek remegtették meg az orrcimpájukat, mint a tangófrizurás szemtelen kis sanzontündérek láttára. Ekkor elhatározta Ulrich, hogy Leonának fogja hívni, és birtoklása olyan kívánatosnak tűnt a szemében, mint valami szűcs által kitömött orosz-lánbőr.

Miután azonban ismeretségük kezdetét vette, Leona még egy kor-

szerűtlen tulajdonságot fejlesztett ki; iszonyatos mértékben falánk volt, s ez oly bűnös szenvedély, melynek ilyen nagymérvűvé fejlesztése rég kiment a divatból. Eredete szerint nem egyéb volt ez, mint a végre szabadon érvényesülő vágy, ami Leonát szegény gyerekként a drága ingyencfalatok után gyötörte; s most azzal az erővel lépett föl, mint általában az ideálok, ha széttörik végre bilincseiket és magukhoz ragadják a hatalmat. Atyja, úgy látszik, tisztos kispolgár volt, aki mindannyiszor ellátta a baját, ahányszor csak rajtakapta, hogy tisztelőivel sétálgat. Leona azonban nem egyébért tette ezt, csak mivel fölötte szeretett egy kis cukrászda előkertjében üldögelni, és előkelően pillantgatva a járóelőkre, kanalazgatni ott a fagyaltjában. Azt ugyan éppenséggel nem lehetett volna róla állítani, hogy ne lett volna érzéki; de engedelemmel szólván, mint mindenben, ebben is egyenesen lusta volt és munkakerülő. Meglehetősen hosszú időt igényelt, míg terjedelmes testében egy-egy inger eljutott az agyig. Megesett, hogy fényes nappal csak bámult a semmibe, míg éjjel mozdulatlanul meredt tekintete a mennyezet egy pontjára, mintha csak legyet figyelne ott. Éppígy néha a legnagyobb csönd közepette egyszer csak elkezdett kacagni, valami élcen, aminek akkor jött csak rá a csattanójára, pár nappal előbb viszont nyugodt közönnyel hallgatta, mert nem értett belőle semmit. Ezért azután, ha nem volt különösebb oka az ellenkezőjére, kifogástalanul tisztességes is tudott lenni. Hogyan került egyáltalán erre a pályára? Nem lehetett kivenni belőle. Úgy látszik, maga se tudta már pontosan. Annyi azonban bizonyos, hogy a dalénekesnői tevékenységet az élet egyik nélkülözhetetlen elemének tartotta, s ami szépet és dicsőt művészetéről és művészeiről valaha is hallott, vele hozta kapcsolatba, úgyhogy teljesen helyesnek, nevelő értékűnek és előkelőnek érezte kilépni esténkint a cigarettafüst-felhő övezte színpadocskára és dalokat előadni ott, melyek megragadó varázsában esze ágába se jutott volna kételkedni. És természetesen emellett egyáltalán nem riadt vissza alkalomadtán, a tisztességes szöveg élénkítésére, némi szabadosságoktól, amint az már elengedhetetlen, de szilárdan meg volt győződve, hogy a császári opera első énekesnője sem tesz másként.

Természetesen, ha mindenáron prostitúciónak akarja valaki nevezni azt, ha az ember nem az egész személyét engedi át pénzért, mint az szokásos, hanem csak a testét, akkor Leona alkalmilag prostitúciót űzött. De ha valaki, mint ő kilenc éven át, tizenhat éves kora óta tisztában van vele, hogy milyen kicsi az a napidíj, amit az utolsó énekes lokálokban fizetnek, számol az öltözködés, mosás költségeivel, a levonásokkal, a tulajdonosok kapzsiságával és önkényeskedéseivel, a vendégek által fogyasztott étel és ital, valamint a szomszédos szállodák szobaszámlái után járó percenttel, s mindezzel naponta foglalkozni kénytelen, veszekedni miattuk, kereskedelmi formában elszámolni mindezt, akkor az, ami a laikusokat mint kicsapongás örvendezteti meg, foglalkozássá válik, amely a legnagyobb mértékben megkívánja a logikát, a szakszerűséget, s az illető szakmára vonatkozó törvények ismeretét. Épp a prostitúció olyan dolog, melynek megítélésében igen nagy különbséget jelent, hogy fölülről vagy alulról nézi az ember.

Ha Leonának teljesen tárgyilagos véleménye alakulhatott is ki szexuális téren, nem volt idegen tőle annak romantikája sem. Csak nála a természet különös szeszélye folytán a fellengző túlzás, a hiúság,

a tékozlás, valamint a büszkeség, gyönyör, irigység, becsvágy s az odaadás érzései — röviden, a személyiség és a társadalmi érvényesülés hajtóerői — nem az úgynevezett szívvel álltak szerves kapcsolatban, hanem a tractus abdominalisszal, az étkezés folyamataival, miként egyébként régebbi korokban rendszerint valóban ez általános volt, a primitíveknél vagy a vége-hossza nélkül lakomázó parasztnál ma is megfigyelhetjük ezt; az előkelőséget, s mindazt, ami az embernek díszére válik, képesek lakomával kifejezni, azokon ezután ünnepélyesen — valamennyi kísérőjelenséget vállalva — túlzabálják magukat. Leona a maga kis tinglitanglijának asztalainál csak kötelességszerűen működött közre, egy állandó gavallér volt az álma, aki kiemeli onnan azáltal, hogy kitartja és lehetővé teszi számára, hogy előkelő tartással előkelő étteremben előkelő étlap előtt ilhessen. Akkor azután legszívesebben egyszerre evett volna valamennyi rendelkezésére álló ételből, s fájdalmas ellentmondással teli elégtételt okozott neki, hogy ugyanakkor tanúságot kellett tennie arról is, hogy tudja hogyan kell választani és válogatott étrendet összeállítani. Csak amikor végre elérkezett a kisebb utóétkekig, engedhette szabadjára a fantáziáját, s ebből azután rendszeren egy fordított sorrendű második vacsora lett. Miután fekete és hatásos mennyiségű italok segítségével helyreállította felvevőképességét, új és új meglepetésekkel szerzett gyönyörteli izgalmat magának, mignem szenvedélye lecsillapodott. Akkor annyira tele volt a teste mindenféle előkelőséggel, hogy éppen hogy csak össze tudta tartani. Lomha tündökléssel jártatta körbe tekintetét, s bár különben nem volt beszédes, ilyen állapotban mégis szívesen fűzött visszatekintő fejtegetéseket azokhoz a drága finomságokhoz, amiket elfogyasztott. Ezeket a kifejezéseket Polmone à la Torlogna, vagy à la Malville alma, úgy vetette oda, ahogy más kiszámított hanyagsággal futólagosan megemlíti, hogy a hasonló nevet viselő herceggel vagy lorddal beszélt.

Mivel a Leonával való nyilvános föllépés nem felelt meg egészen Ulrich izlésének, táplálását rendszeren otthonába tette át, ahol azután szarvasangacs- és stílbutor-körítéssel étkezhetett. Ő azonban úgy érezte, hogy ezáltal megrövidítették a neki járó társadalmi érvényesülésben, s miközben a tulajdonságok nélküli férfiú egy konyhai szállítótól kitellő legkülönlegesebb fogásokkal izgatta magányos kicsapongásra, éppoly méltatlannak érezte a vele való bánásmódot, mint egy asszony, aki rájön, hogy nem a lelkéért szeretik. Szép volt és énekesnő, miért kellett volna hát elbűjnia; esténként tucattal csüngtek rajta sóvár szemmel a férfiak, akik igazat adtak volna ebben neki. Ez az ember meg itt, bár kettesben óhajtott vele lenni, annyira se tudta vinni, hogy azt mondja neki: Jézus Mária, Leona, meghalok a s... edért! És hogy megnyalja a bajszát, ha csak ránéz is, mint azt már lovagjaitól megszokta. Leona megvetette őt egy kisé, bár természetesen hűségesen kitarított mellette, és Ulrich tisztában volt ezzel. Egyébként tudta ő jól, hogy mire kötelezné Leona társasága, de elmúlt már régen az az idő, amikor ilyesmit az ajkára vett, az ajkai fölött bajuszt viselt. S ha az ember már nem viszi véghez azt, amire régebben képes volt, lett légyen az még oly nagy ostobaság is, mégiscsak olyasmi ez, mintha szélütés érte volna keze-lábát. Remegtek a szemgolyói, ha barátnőjére nézett, akinek fejébe szállt már az étel és az ital. Le lehetett volna emelni róla óvatosan a szépségét. Annak a hercegnőnek a szépsége

volt az, akit Sheffel Ekkehardja átemel a klastrom küszöbén, a kesztyűjén sólymot tartó várúrnő szépsége, a súlyos hajkoszorús legendák övezte Erzsébet császárnőé, elragadó — olyan emberek számára, akik valamennyien halottak voltak immár. S hogy tüzetesek legyünk, az isteni Júnóra is emlékeztetett, de nem az örök és halhatatlan Júnóra, hanem arra, amit egy elmúlt vagy múltóban lévő korszak júnóinak nevezett. Így hát a lét álma kissé lazán fedte az anyagot. Leona azonban tisztában volt azzal, hogy előkelő meghívásért akkor is tartozik valamivel, ha a vendéglátó házigazda nem kíván semmit, nem elég csak megbámultatni magát; amint képes volt tehát reá, felállt, s elkezdett kissé szenvtelenül ugyan, de mégis megfelelő hangerővel énekelni. Barátjának úgy tüntek ezek az esték, mint valami kitépott lap, mindenféle ötletek és gondolatok tarkítják, és mégis mintha be lenne balzsamozva, mint mindaz, amit összefüggéseiből kitéptek, az örök modularitás zsarnoki kényszere tölti el, az élőképek borzongató varázsa, mintha altatót kapott volna az élet, s most ott áll mereven magába zárva éles körvonalakkal, s egészében mégis oly iszonyatosan értelmetlenül.

7.

Gyengélkedő állapotában Ulrich új kedvest vonz magához.

Egyik napon Ulrich reggel jött haza, éjszaka csúnyán elintézték. Öltönye cafatokban lógott róla, hideg borogatást kellett rakni a fejére, úgy össze volt verve; hiányzott az órája és tárcája. Nem tudta, hogy az a három férfi rabolta-e ki, akikkel összekapott, vagy egy csendes emberbarát emelte-e el az alatt a rövid idő alatt, míg eszméletlenül hevert a járdán. Ágyba feküdt, s miközben kimerült tagjai újra a takaró védőburkában érezhették magukat, felidézte magában még egyszer a kalandot.

Hirtelen három fej jelent meg előtte; egyik férfit súrolva kissé a késő esti néptelen utcán, mert szórakozottan elgondolkozott és másutt járt az esze. De ezek az arcok már eleve be voltak állítódva arra, hogy dühbe guruljanak, már dúltan jelentek meg a lámpa fénykörében. S ő akkor hibát követett el. Azonnal hátra kellett volna ugrania, mintha megijedt volna és a hátával erőteljes lökést adni annak a fickónak, aki mögéje lépett, vagy esetleg könyökkel jól hasba vágni, s ugyanabban a pillanatban igyekezni, hogy eltűnjön, mert három erőteljes férfival nincs mit kezdeni. Ehelyett egy másodpercig tétovázott. Igen, az életkor, a maga harminckét esztendeje; verekedéshez, szerelemhez ebben a korban már hosszabb időre van szükség. Nem akarta elhinni, hogy ez a három arc, amely egyszerre csak gyűlölettel, megvetéssel rámeredt az éjszakában, csupán a pénzére pályázna. Átengedte magát annak az érzésnek, hogy összegyűlt gyűlöletük öltött testet vele szemben; s miközben már záporozott a szitok, örömet szerzett neki az a feltevés, hogy talán nem is útonállók ezek, hanem olyan polgárok, mint jómaga, csak ittasak egy kissé, megszabadultak gátlásaiktól, s fennakadva tovasuhanó alakján rázúdították mindazt a gyűlöletet, amely készen vár mindenkiben, mint légkörben a zivatar. Számára

sem volt ismeretlen ez az érzés. Szerfelett sokan érzik manapság, hogy sajnálatos ellentétben állnak ugyancsak szerfelett sok más emberrel. A kultúra egyik alapvonása, hogy az ember azokkal szemben, akik nem tartoznak a közvetlen életköréhez, mélységesen bizalmatlan; nemcsak a germán tartja teljesen érthetetlen és alacsonyabb rendű lénynek a zsidót, de egy futballjátékos is annak tartja azt, aki zongorán játszik. Végül is a dolgokat csak a körvonalaik teszik azzá, amik, a határaik, s így bizonyos mértékig az, hogy ellenségeskedik a környezetével; pápa nélkül nem lett volna Luther, pogányok nélkül pápa, ezért egyáltalán nem lehet egyszerűen elutasítani azt a gondolatot, hogy legelőszöbben akkor támaszkodunk embertársainkra, ha idegenkedünk tőlük. Természetesen nem gondolta ezt ilyen alaposan végig, de mindenestre jól érezte ennek az atmoszférikus, bizonytalan elidegenedésnek azt az állapotát, amellyel korunkban telítve van a levegő, s ha ez azután három, később újra, örökre eltűnő, ismeretlenben összegyűlik, hogy lecsapjon harsogva, mint a villám, ez szinte már megkönnyebbülés. Mindazonáltal, mintha mégis kissé kelleténél többet elmélkedett volna, így szemben három csavargóval. Ugyanis az első, aki nekiugrott, visszahőkölt ugyan, sikerült megelőznie egy állkapcsára mért csapással, a másodikat azonban, akit ezután villámgyorsan ártalmatlanná kellett volna tennie, már csak horzsolta az ökle, mert közben egy nehéz tárggyal hátulról reá mért ütés szinte szétzúzta a fejét. Térdre rogyott, erre lefógták, még egyszer fölemelkedett, a testnek azzal a szinten természetellenes megvilágosodásával, amely rendszeren követni szokta az első összeomlást, belevágott az idegen testek zűrzavarába, de azután az egyre súlyosodó öklök letaglózták.

Miután így megállapítást nyert, mi volt az a hiba, amit elkövetett, s ez sportszerűnek bizonyult, olyasformának, mint ahogyan előfordul, hogy kelleténél rövidebbet ugrik az ember, Ulrich, akinek még mindig kitűnőek voltak az idegei, nyugodtan elaludt, élvezve az öntudatvesztésnek ugyanazt a spirális lebegését, amit tudata háttérében átélt már egyszer, amikor leütötték.

Mikor felébredt, meggyőződött róla, hogy sérülései nem komolyak, s újra átgondolta az átéltéket. Egy verekedés mindig rossz utóíz hagy maga után, azt mondhatnánk, az elsietett bizalmaskodás kellemetlen érzését; függetlenül attól, hogy ő volt a megtámadott, Ulrichnak is az volt az érzése, hogy nem viselkedett illően. De hát mihez is illően? Azoknak az utcáknak közvetlen közelében, ahol minden háromszáz lépésre rendőr áll, a legcsekélyebb kihágást is megtorolja, olyan utcák fekszenek, amelyek olyan erőt és bátorságot követelnek, mint az őserdő. Az emberiség gyárt bibliát és fegyvereket, termel tuberkulózist és tuberkulint, demokratikus a királyokkal és a nemességgel szemben; templomokat épít és a templomokkal szemben viszont egyetemeket; kaszárnyává alakítja át a kolostorokat, a kaszárnyákba meg tábori lelkészeket oszt be, természetes szokás, hogy csirkefogók kezébe is szállít ólommal töltött gumicsöveket, hogy embertársaik testét tönkrevérjék, s amikor a sorsára hagyott testtel így elbántak, dunyhát bocsát a rendelkezésére, mint amilyen ebben a pillanatban Ulrichot is övezi, mintha csupa odaadó tisztelettel és tapintattal lenne telve. Az ellentmondások ismert esete ez, s az élet következetlenségeinek és tökéletlenségének a folyománya. Rendszerint sóhajtozni vagy nevetni szo-

kás rajta. Nem így Ulrich. Gyűlölte az étellel szemben tanúsított magatartásban a lemondásnak és majomszeretetnek ezt a keverékét, amely belenyugszik annak ellentmondásaiba és félmegoldásaiba, mint a vénkisasszony-nagynéni fiatal unokaöccse kilengéseibe.

De ki sem ugrott azért tüstént az ágyából, mert kiderült, hogy a benne való elidőzéssel tulajdonképpen az emberi viszonylatok rendezetlenségéből hűz hasznot; bizonyos értelemben ugyanis csak sietős lelkiismeret-megnyugtatás az ügy rovására, rövidzárlat, szökés előle a magánéletbe, ha az ember saját személyét illetően kitér a rossz elől, és a jót cselekszi, ahelyett, hogy az egész rendbe hozására törekednék. Igen, kedve ellenére szerzett tapasztalata nyomán egyenesen úgy tünt fel Ulrichnak, hogy átkozottul keveset érne, ha egyik helyen a fegyvereket, másikon a királyokat letennék, s ha kis vagy nagy haladás révén csökkenne a butaság és gonoszság; mert a visszasságok és gonoszságok mértéke azonnal újra megtelik, mintha a világ egyik lába mindig visszacsúszna, ha a másik kissé előretolódik. Ennek az okait, a titkos gépezetet kellene megismerni! Ez természetesen összehasonlíthatatlanul fontosabb lenne, mint elavult elvek alapján jó embernek lenni, mindennél fogva azután Ulrich inkább vonzódott erkölcsi térére, a vezérkari szolgálathoz, semmint a jó cselekedetek mindennapi hősiségéhez.

Felidézte most magában még egyszer éjszakai kalandja folytatódását, mert miután a balul sikerült verekedés után megint magához tért, bérkocsi állt meg a gyalogjáró közelében, a kocsi megkísérelte, hogy vállánál fogva fölsegítse a sebesült idegent, s egy hölgy hajolt föléje angyali arckifejezéssel. A mély öntudatlanságból eszmélésnek ezekben az első pillanataiban olyannak lát az ember mindent, mint a gyermekkönyvek világában; mikor ez a kábulat hamarosan helyet engedett a valóságnak, egy érte szorgoskodó asszony jelenléte lehelt Ulrichra oly kábítóan és frissítően, mint a kölni, úgyhogy tüstént tudta, hogy nem történhetett komolyabb baja; megkísérelt illendően talpra állni. Ez ugyan nem ment olyan gyorsan, mint ahogyan szeretne volna, úgyhogy a hölgy aggódva ajánlotta föl, hogy készségesen elviszik haza, ahol elsősegélyben részesülhet. Ulrich azt kérte, hogy vigyék haza, s miután valóban látszott, hogy nem tért még teljesen magához, magatehetetlen, a hölgy teljesítette is a kívánságát. A kocsi-ban azután gyorsan magára talált. Anyai test melege, a segítőkész idealizmus finom párafelhője vette körül, s ebben a langyos légkörben képződni kezdtek a kétely és az aggodalom apró jégkristályai, vajon nem volt-e ez a cselekedet kissé meggondolatlan; ő pedig férfivá vált újra, s a levegőt a hóhullás puhaságával telítették meg. Elbeszélte, mit élt át, s a szép asszony, aki csak valamivel volt fiatalabb, mint ő, tehát úgy harminc körül lehetett, megbotránkozva róttá meg az emberek durvaságát, s Ulrichot rettenetesen sajnálta. Ő erre természetesen mentegetve kezdte magyarázni a történeteket, az oldalán ülő anyáskodó szépségnek, annak nem kis meglepetésére: hogy nem szabad a siker alapján megítélni az ilyen harci élményeket. Varázsuk valójában abban rejlik, hogy alig észlelhető jelek alapján kell, egyszerre sokféle erőteljes és mégis egymáshoz legpontosabban kapcsolódó mozdulatot véghezvinni, mégpedig a lehető legrövidebb idő alatt, oly gyorsasággal, melyre különben a mindennapi polgári életben sose kény-

szerülnénk, a nélkül, hogy módunk lenne a tudatos irányításukra. Sőt ellenkezőleg, mint azzal minden sportember tökéletesen tisztában van, pár nappal verseny előtt egyenesen be kell szüntetni a tréninget, éppen azért, hogy az izmok és idegek megtarthassák az utolsó megbeszélést, anélkül, hogy az akarat, a tudatos szándék jelen lennének, s esetleg beleszólhatnának. A tett pillanatában mindig is így van ez, magyarázta Ulrich: az izmok, idegek együtt pattannak talpra, együtt harcolnak az énnel; a test egészét azonban, a lelket, az akaratot és az egész polgárjogilag környezettel szemben elhatárolt fő- és öszszemélyiséget úgy ragadják csupán magukkal, a hátuk tetején, mint Európát a bika, s ha nem így küzdünk, ha szerencsétlen módon behatol a megfontolás legkisebb fénysugara is ebbe a sötétségbe, akkor rendszerint balul üt ki a vállalkozás. — Ulrich egészen belelovalta magát a beszédbe. Ez az élmény — állapította most meg — úgy véli, a tudatos személyiség teljes félretolásának, áttörésének ez az élménye — lényegében rokon azokkal a már veszendőbe ment ősi élményekkel, amelyek valamennyi vallás misztikusai előtt annyira ismereteseek, s eszerint így bizonyos mértékben az emberiség örök igényeinek egyik korszerű pótléka, s ha még oly gyatra pótlék is, mégiscsak az. S így az ökölvívás, vagy más hasonló sportágak, amelyek ezt átgondolt rendszerbe foglalják, olyanok, mint egyfajta teológia, ha nem is lehet megkövetelni, hogy ezt már ma általánosan belássák.

Ulrich többek között abból a hiú óhajból fordult ily élénk lendülettel útitársnője felé, hogy elfeledtesse vele, milyen siralmas állapotban talált rá. Az azután ilyen körülmények között nem egykönnyen tudta megállapítani, hogy komolyan beszél-e vagy csak gúnyolódik. Mindenesetre alapjában véve teljesen természetesnek tűnhetett föl előtte, hogy Ulrich a teológiát a sporttal kísérte megvilágítani, ami talán azért is érdekes volt, mert a sport korszerű valami, míg a teológia olyasmi, amiről szinte semmit se tud már az ember, bár még mindig sok a templom. De akárhogy áll is a dolog, állapította meg, egy bizonyos, hogy a szerencsés véletlen jóvoltából igen szellemes embert mentett meg, mindazonáltal közben mindenesetre az a kérdés .s fölmerült benne, nem kapott-e az illető agyrázkódást.

Ulrich, aki most már szeretett volna valami értelmeset is mondani, fölhasználta az alkalmat, hogy mellesleg arra is utaljon, hogy igen, a szerelem is a vallásos és veszélyes élmények közé tartozik, mert kiemeli az embert az értelem karjaiból, és valóban feneketlen mélység fölötti lebegés állapotába juttatja.

Igen — válaszolta a hölgy — de a sport mégiscsak nagyon durva.

Ez bizonyos — sietett ráhagyni Ulrich — a sport nyers. Azt mondhatná az ember: a finoman eloszló általános gyűlölködés vezetődik le a küzdő sportolóban. Természetesen ennek az ellenkezőjét szokták hirdetni, hogy a sport egyesít, bajtársaiságra nevel, s ehhez hasonlíkat. De lényegében ez csupán azt bizonyítja, hogy vadság és szerelem sincsenek távolabb egymástól, mint egy nagy néma tarka madár egyik szárnya a másiktól.

A hangsúlyt a szárnyakra s a nagy néma madárra helyezte — tulajdonképpen olyan gondolat, amelynek nincs is igazán értelme, de kicsit telítve van azzal a roppant érzékenységgel, amellyel az élet a maga mérhetetlen kedvében versengve vetélkedő valamennyi ellen-

tétet egyszerre elégíti ki, észrevette, hogy szomszédnője egyetlen szót sem ért az egészből, a puha hóésés azonban, amit a kocsiiban árasztott, mégis sűrűbbé vált. Ekkor egyenesen szembefordulva vele megkérdezte: talán idegenkedik attól, hogy ilyen testi természetű kérdésekről beszéljen? Valóban kelleténél jobban divatba jött a test fejlesztése, s van ebben valami félelmetes, mert a szigorú edzésen átment test túlsúlyra jut, s olyan biztosan — minden kérdezősködés nélkül felel minden ingerre, a maga automatikusan begyakorolt mozdulataival, hogy a tulajdonos számára nem marad egyéb hátra, mint hogy kellemetlen érzéssel nézzen utána, mint szokik meg a jelleme teste egynémely porcikájával.

Minden jel arra mutatott, hogy ez a kérdés az ifjú hölgyet valóban mélyen érintette, csak a szavak egészen izgalomba hozták, lélegzete meggyorsult, s óvatosan elhúzódott kissé. Úgy látszik, mozgásba jött az előbb leírthoz hasonló mechanizmus: mély lélegzés, a bőr elpirulása, szívdobogás s valószínűleg más egyéb is. De épp ekkor a kocsi megállt Ulrich lakása előtt. Csak a címét kérdezhette még meg a megmentőjének, hogy leróhassa majd vele szemben köszönetét, de legnagyobb csodálkozására ez a kegy nem jutott osztályrészéül. Tehát a fekete kovácsoltvas kapu egy meglehetősen elámult idegen után csapódott be. Feltehetően azután még sötétben szöktek a magasba a villanylámpák fényében egy óspark fái, ablak gyúlt ki, s egy budoárszerű kis kastélyépület alacsony szárnyai tárultak ki a rövidre nyírt, smaragdszerű pázsit fölött, láthatóvá vált valami a képekkel s a tarka könyvsorokkal borított falakból, s az elvált útitársat váratlanul szép életforma fogadta magába.

Így történt hát a dolog, s mialatt Ulrich elgondolkozott azon, milyen kellemetlen lett volna, ha idejét megint szerelmi kalandokra kell tékoznia, amikkel régen torkig volt már, egy hölgyet jelentettek, aki nem akarta magát megnevezni, s aki mélyen lefátyolozva lépett a szobába. Ő volt, személyesen, aki sem nevét, sem címét nem volt hajlandó elárulni, de így romantikus részvét ürügyén, annak örvén, hogy apolni akarja, önszántából folytatta a kalandot.

Két héttel később Bonadea tizennégy napja a szeretője volt már.

Baránszky Jób László fordítása

A KÖTÉLTÁNCOS

Hangjáték

VARGA ZOLTÁN

Személyek:

Tibor
Jenő
Vera
I. gyerek
II. gyerek
III. gyerek
I. hang
II. hang
III. hang (nő)
IV. hang (nő)
V. hang
VI. hang
Riporter
Anya
Raktárnok
Egy hang
Asszony

(Zene. A hangjátékban gyakran visszatérő „kötéltáncdallam” lassú, borús változata. Utána néhány percet át óraketyegés.)

TIBOR: Jenő, itt vagy? *(Óraketyegés, Tibor érezhetően feleletre vár.)* Jenő! Válaszolj! ... Hallasz engem? ... Ugyan, öregem... Úgyis tudom, hogy itt vagy. Mire jó ez a nevetséges bújócska? Szóalj meg végre... Csak annyit szeretnék mondani... Vagy mégse lennél itt? ... *(Könyörgő, kétségbeesett hangon.)* Kérlek, Jenő, beszélj! Értsd meg, az nem lehet, hogy te most csak úgy eltűnj. Ez nem járja, érted. Hogy csak így itthagyj és... Jenő! Jenő!

(Csend, óraketyegés.)

TIBOR: *(Újra próbálkozik, halkabban)* Jenő . . .
 JENŐ: *(hangja visszhangtérben, ami azonban első néhány mondata után fokozatosan megszűnik: Jenőből „egyenrangú beszélgetőpartner” válik)* Itt vagyok.

TIBOR: Mit akarsz már megint?
 JENŐ: Hívtál. Valószínűleg te akarsz valamit.
 TIBOR: *(nyersen)* Csak azt akarom megmondani, hogy menj a fenébe. Hagyj békében. Nincs szükségem rád többé. Kész! Főlöszleges, hogy ezután is körülöttem lebzselj.

JENŐ: De hiszen az előbb hívtál.
 TIBOR: Csak hogy megmondjam, aminek vége, vége. Ha egyszer elmentél, menj el egészen.

JENŐ: Ezt te nem akarhatod. A barátom vagy.
 TIBOR: Voltam. Amíg éltél. Az ember az élők barátja és nem a holtaké.

JENŐ: De megőrzi a halott barátai emlékét.
 TIBOR: Ugyan ne érzelej . . . És egyáltalán, mért vagy olyan biztos benne, hogy a barátod voltam?

JENŐ: Mellettem álltál a legválságosabb percekben is.
 TIBOR: A tetteknél többféle magyarázata is lehet.
 JENŐ: *(megdöbbenve)* Mért mondod ezt most nekem? A legjobb barátodnak?

TIBOR: Hogy tisztán láss.
 JENŐ: Úgy gondolod, nem látok tisztán?
 TIBOR: *(nevet)* Te és a tisztánlátás . . . Most is olyan vak vagy, mint amikor még éltél. Nem hiszed el?

JENŐ: Hiszem, nem hiszem, mért fontos ez most?
 TIBOR: Fel akarlak világosítani.
 JENŐ: És ha én nem akarom, hogy felvilágosíts? Ha nem akarok tisztán látni?

TIBOR: Meg kell hallgatnod. Akarom. Kényszerítelek rá.
 JENŐ: *(könyörgő hangoz)* Ne! Nem akarom!
 TIBOR: De én igen . . . Ide figyelj. Ami az én barátságomat illeti, hát erős a gyanúm, hogy . . .

JENŐ: *(közbeszól)* Nem hallgatlak meg. Elmegyek. Eltűnök.
 TIBOR: *(ijedten)* Ne! Kérlek maradj.
 JENŐ: Az előbb azt akartad, tűnjek el.
 TIBOR: Most is azt akarom. De előbb meg akarom magyarázni, hogy nem voltam igazán a barátod. Ki akarom nyitni a szemed. Különben úgyse tűnnél el végleg. Ki kell ábrándítsalak.

JENŐ: Ne. Inkább megígérem, hogy nem zavarlak többet. Meg akarom őrizni az illúzióimat.
 TIBOR: Erről szó sem lehet. Le kell számolnom veled. Be kell fejeznem ezt az ügyet.

JENŐ: *(konokul)* De én eltűnök. Igenis eltűnök.
 TIBOR: Ha nem akarom, nem teheted.
 JENŐ: Mért ne tehetném?
 TIBOR: Bennem vagy. Belém vagy zárva. Rajtam kívül már nem létezel.

JENŐ: *(tétován)* Ebben igazad lehet.

TIBOR: El kell tehát mondanom, hogy... Figyelsz rám?
 JENŐ: Kényszerítettél. Nagyon kegyetlen leszel?
 TIBOR: Csak amennyire az igazság kívánja. Szembe kell nézned vele.
 JENŐ: Már megtettem. Levontam az összes konzekvenciákat.
 TIBOR: Túl későn. És most nem is erről van szó. Hanem a barátságunkról.
 JENŐ: *(sóhajtva)* Értem. Tehát nem voltál a barátom? Nem szerettél úgy, ahogy egy barátot szokás?
 TIBOR: Nem. Csak úgy, mint egy versenylovat vagy vadászkutyát. A képességeidet szerettem.
 JENŐ: Én is csak azokat szerettem magamban.
 TIBOR: Ez volt a legnagyobb hibád. Nem szeretted magadat olyannak, amilyen voltál. Ez okozta a vesztedet.
 JENŐ: Lehetséges... De ez most már nem fontos. Nem rólam van szó.
 TIBOR: *(csodálkozva)* Nem rólad? Hát kiről?
 JENŐ: Csakis rólad. Neked van szükséged rám.
 TIBOR: Nekem? Mért gondolod?
 JENŐ: Most már csakis neked lehet szükséged valamire. Egyedül neked lehet fontos, hogy elmondj valamit. Azt, hogy nem voltál a barátom. Hogy csak a képességeimet szeretted.
 TIBOR: Ezt már elmondtam. Látom megértettél. És ezzel be is fejeztük. Elmehetsz. Vagy nem elég ennyi?
 JENŐ: *Neked* nem elég.
 TIBOR: *(ingerülten)* Nekem tökéletesen elég. Csak ennyit akartam.
 JENŐ: Biztos vagy ebben?
 TIBOR: *(ugyanúgy)* Tökéletesen. *(Erélyesen.)* Befejeztem. Tűnj el!
 JENŐ: Tévedsz, ha azt hiszed, hogy csak úgy elzavarhatsz. Visszatarthatsz, de el nem űzhatsz.
 TIBOR: *(kiáltva)* De nekem többé semmi szükségem rád! Érted?
 JENŐ: Olyan hevesen bizonygatod ezt, hogy már csak ezért sem lehet igaz. Előtted még nagyon is sok dolog tisztázatlan. Sok mindent meg akarsz tudni rólam. Illetve magadról... És egyelőre nem is akarok elmenni. Ehhez tartsd magad.
 TIBOR: *(sóhajtva)* Hát akkor... *(Határozottan.)* Igen. Mindent tudni akarok.
 JENŐ: Na látod... Akkor felelj a kérdéseimre.
 TIBOR: Én neked?... *(Észbe kapva.)* De kérdezz csak.
 JENŐ: Mondd, mit éreztél először irántam?
 TIBOR: Muszáj erre válaszolnom?
 JENŐ: Az előbb mindenáron fel akartál világosítani.
 TIBOR: Ez igaz... Nos megmondom: semmit. Mert akkor még azt hittem, semmire sem vagy képes. Jelentéktelen figurának láttalak, akin át szokás nézni... *(Élénken.)* Komolyan, mintha még arcod se lett volna. Leg-

alábbis nem olyan, amelyben az emlékezet megkapasz-
kodhat. Főleg pedig, mintha nem lett volna benned
semmi. Valahogy nem lehetett hinni rólad, hogy akarsz
valamit. Hogy terveid lennének. Hogy lázadsz valami
ellen. Mintha még a munkáddal is elégedett lettél vol-
na: azzal a lélekölő munkával, amit én csak gyűlölni
tudtam. Pontosan és rendesen végeztél, az undor min-
den jele nélkül... Valahogy ez volt a legkiábrándí-
tóbb benned. Az, hogy ennyire normális vagy.

JENŐ: Értelek. És mikor kezdted rájönni, hogy mégsem va-
gyok az?

TIBOR: Csak később. Amikor Vera felfedezett a számomra.

JENŐ: Vera? ... Ott volt a gyászmenetben?

TIBOR: Ott. Még mindig sirat. Meg lehetsz elégedve... Tekin-
tettel arra, hogy valaha előszeretettel lőtte beléd az apró
nyilait... De ne szólj közbe mindig... Tehát, amint
mondtam, kezdetben semmit sem láttam benned. Sőt
azt hiszem, nem is igen néztem rád...

*(Szava fokozatosan elhalkul. Zene, majd írógépkatto-
gás.)*

VERA: *(abbahagyja a gépelést)* Jenőkém, látom, elmész...

JENŐ: *(szolgálatkészen)* Igen. Hozhatok valamit?

VERA: *(affektálva)* Csak, ha szeretsz. Egy üveg joghurtot és
két zsemlet. Meghalok az éhségtől.

JENŐ: Nagyon szívesen.

VERA: Cukorfalat vagy. És ha sietsz is egy kicsit, örökre a
tied vagyok.

JENŐ: Tíz perc múlva itt leszek. Vizszontlátásra. *(Lépteinek
hangja.)*

VERA: Viszlát, drágám! *(A kinyíló és becsukódó ajtó hangja
közben.)* De igazán siess, egyetlenem, ha életben akarsz
vizszontlátást. *(Néhány ütés az írógépen.)* Allati rendes
gyerek. Pontosan tíz perc múlva itt lesz.

TIBOR: Arra mérget vehetsz. Hacsak el nem üti egy autó.

VERA: Nem fogja elütni. Arra is mérget vehetsz.

TIBOR: *(ásít)* Na persze. Hón szeretett városkánkban nem
nyüzsögnek még annyira a kocsik. És hát Jenő szabá-
lyosan közlekedik. Ahogy a nagykönyvben megírták. Te-
hát, mivel *(Vera hanghordozását utánozva.)* „állatian
rendes gyerek”, csakugyan időben itt lesz. Kilenc óra
harminckét perc. Kilenc negyvenkettőkor belép az élet-
mentő táplálékkal.

VERA: Úgy van. Jobb kezében a joghurtos üveg, baljában a
két zsemle.

TIBOR: És miközben átadja, azt mondja: „tessék”. Csak eny-
nyit. És mindig ugyanígy.

VERA: Ez azért nem biztos. Lehet, hogy azt mondja: „tessék,
Vera”. És ez jelent valamit.

TIBOR: *(gúnyosan)* Értem. Természetesen magadba bolondítottad.

VERA: *(fölényesen)* Sokkal nehezebb lett volna nem magamba bolondítani.

TIBOR: Lehetséges. Mivel áldozatnak is szánelmas. Ám ennek ellenére te láthatólag élvezed a helyzetet.

VERA: Lehet, hogy éppen ezért mulattat.

TIBOR: *(tettetett felháborodással)* Micsoda szadizmus! Megérdemelnéd, hogy elcsábítva és elhagyatva, kifacsart citromként heverj valami szemétdombon egy halom krumplihéj és egy üres rágógumis papír között.

VERA: Kedves vagy, mondhatom.

TIBOR: Ja kérek, a férfiszolidaritás... Meg nem is értem, mi élvezetet találsz egy ilyen jelentéktelen alak ugratásában?

VERA: Hátha nem is találok annyira jelentéktelennek?

TIBOR: Na ne mondd. Még majd kiderül, hogy érdekel.

VERA: Lehetséges. De megnyugtathatlak, csakis emberileg.

TIBOR: Több mázsás kő esett le a szívemről. Csak sajnos én Jenőben még az embert is alig tudom meglátni. Nekem inkább gépnek tűnik. Nem túl nagy teljesítményű, de megbízhatóan működő gépnek.

VERA: Eleinte én is ilyennek láttam. De azért mintha lenne benne valami különös.

TIBOR: Különös? Jenőben? Ugyan már!...

VERA: De komolyan. Néha szinte nyugtalanítónak találok. *(Tűnődve.)* Én nem is tudom... Valahogy éppen azt érzem furcsának, hogy nem is akar másnak látszani, mint — ahogy te mondod — pontosan működő gépnek. Míg mi szakadatlanul védekezünk ez ellen.

TIBOR: Védekezünk? Úgy gondolod?

VERA: Hát persze... Szerintem ez a normális. Vagy te még nem gondoltál arra, hogy mi itt ebben a nyavalyás irodában mindannyian gépek vagyunk? Csak éppen titkolni akarjuk. Önmagunk előtt is. Gépek szerepét töltsük be, de nem akarunk azok lenni és ezért megjátszuk magunkat. Eredetieskedünk, pózokat veszünk föl. Úgy teszünk, mintha lenne egyéniségünk. Jenőből viszont, mintha hiányozna ez a kétségbeesett kapálódzás. Emögött lehet valami. Itt talán valami titok lappang.

TIBOR: Szerintem Jenő túl öntudatlan ahhoz, hogy valami is megérezzen ebből a gépszerúségből, és így nem is védekezik ellene.

VERA: És ha mégis? Csak éppen jobb módszere van? És ezért fütyül még az ugratásainkra is. Tudja, hogy fölöttünk áll.

TIBOR: Élénk a fantáziád. De azért azt alá is kellene támasztani valamivel.

VERA: Nem figyelted még meg? Amikor pár pillanatra kibámul az ablakon. Ilyenkor olyan az arca, mintha nagy

tervei lennének. Mintha azt mondaná: „majd én megmutatom nektek!” Semmit se vettél észre ebből?

TIBOR: *(elgondolkozva)* De igen... Azt hiszem... *(Élénkebben.)* Csakugyan. Most, hogy mondod...

VERA: Na látod! Csak tudnám, mit forgat a fejében. Ki kellene szedni belőle valahogy. Már az is gyanús, hogy olyan visszavonult. Hogy a városban szinte sosem látni. Ez még csak megerősíti a gyanúmat, hogy...

(Kívülről közlő lépések hangja, ajtónyikorgás.)

TIBOR: Na mit mondtam? Kilenc óra negyvenkét perc.

(Vera gyorsan gépelni kezd, zene.)

TIBOR: Látod? Így beszéltünk rólad. Meg vagy lepve?

JENŐ: *(hangja kezdetben most is visszhangtérben)* Az én érzéseim már nem számítanak. Voltaképpen nincsenek is.

TIBOR: Az előbb menekülni akartál. Ez nem arra vall.

JENŐ: Hátha csak ugrattalak. És a kedvedben akartam járni. Mert szükséged van rá, hogy beszélj. Folytasd.

TIBOR: Egyáltalán nincs szükségem rá. Éppen eleget mondtam.

JENŐ: Folytatnod kell. A saját érdekedben. Ha kell, kényszerítelek.

TIBOR: *(erőltetetten nevet)* Te engem? Ugyan már!

JENŐ: Az előbb azt mondtad benned vagyok. Vess ki hát magadból, ha tudsz. Csakis úgy teheted, ha beszélsz. Folytasd hát. Segíteni akarok rajtad. Ahogy te is mindig a segítségemre voltál.

TIBOR: *(meghatottan)* Köszönöm. Úgy látszik, *te* csakugyan a barátom voltál.

JENŐ: Hagyjuk az érzélgést. Folytasd inkább.

TIBOR: *(kissé sértődötten)* Rendben van. De hol is hagytam abba?... Ja igen. Tudom már... Nos, hogy őszinte legyek, először nem is vettem komolyan Verát. Ismertem a képzelőerejét. De aztán én is megfigyeltem, amint egyikét másodpercre kibámulsz az ablakon. Valahová meszsze, szinte mindenén túlra. A tekinteted réveteg volt, de a fogaidat összeszorítottad. Néha szinte a csikorgásukat is hallani véltem. És volt ilyenkor az arcodban valami eltökélten napóleoni. Vagy inkább ennek a karikatúrája... Komolyan mondom, ha így elnéztelek, sokszor alig tudtam magamba gyúrni a nevetést... Mégis izgatott a titkod: elhatároztam, csakugyan kifürkészem... Talán még most sem tudod, hogy azon a délutánon, amikor először jártam nálad, csak azért indultam horgászni, hogy hozzád csatlakozhassam. Tudtam, hogy kint laksz a város szélén, és így arra számítottam, egy darabon együtt megyünk. De nem gondoltam volna, hogy ilyen könnyen sikerül...

(Zene, majd az utca hangjai: időnként autózúgás, léptek hangja.)

- TIBOR: *(látszólag csevegő közömbösséggel)* De komolyan. Mért nem ülsz ki egy kicsit a vízpartra? Ilyenkor jól harapnak a halak.
- JENŐ: Talán tényleg nem lenne rossz. De nincs is fölszerelésem. Meg nem is értek hozzá...
- TIBOR: Majd megtanítalak. Neked való szórakozás lenne. A hozzád hasonló békés fickók, ha egyszer megfogják a bot végét, nemigen eresztik el többé.
- JENŐ: *(zavartan)* Meglehet... Csak sajnós... többnyire dolgom van...
- TIBOR: Valami mellékkereset?
- JENŐ: *(kitérően)* Nem... Csak a kertben. Elég nagy kertünk van. Sok munkát ad.
- TIBOR: Ugyan, öregem. Szórakozni is kell. Én nem is értem, hogy téged sehol nem látni. Nem jó így begubózni.
- JENŐ: Lehet... De tudom is én... Nekem már csak ilyen a természetem... Na de szerbusz. Már itthon is vagyok.
- TIBOR: Viszlát, öregfiú. És igyekezz egy kicsit kimozdulni hazulról.
- JENŐ: Majd megpróbálom. *(Hirtelen izgatottan.)* Te, Tibor. Bejöhetnél egy percre. Megnézhetnéd, mit dolgozom.
- TIBOR: Inkább máskor. Most sietnék. És láttam már kerti munkát.
- JENŐ: Nem kerti munkát... Azt csak úgy mondtam. Másról van szó.
- TIBOR: Csak nem valami titkot akarsz rám bízni?
- JENŐ: *(mélyet lélegzik)* Ha megígéred, hogy senkinek sem mondom el.
- TIBOR: Csak ki vele. Megbízhatasz bennem.
- JENŐ: De ezt látnod kellene. Kérlek, gyere be.
- TIBOR: Az isten szerelmére! Csak nem valami találmányon töröd a fejed?
- JENŐ: Nem. De azért ez valami hasonló. Meg fogsz lepődni. Bejössz?
- TIBOR: Most már kíváncsivá tettél. Őszintén szólva rég sejtem, hogy valami rosszban sántikálsz...

(Kiskapu nyikordulása. Lépések téglajárdán, majd csupasz földön. Közben Jenő hangja.)

- JENŐ: Csak gyere. Egészen a kert végébe... Na itt van. Látod ezt?
- TIBOR: Hát ez mi?
- JENŐ: Drótkötél. Egyelőre csak így, alacsonyan. De később, ha jobban belejövök, magasabbra teszem.
- TIBOR: Aha. De mibe akarsz belejönni?
- JENŐ: Rögtön meglátod. Csak levessem a cipőmet... Nna... Most figyelj!

TIBOR: Csupa szem vagyok.
JENŐ: Hopp... Látod ezt...

(Zene. Valami friss, szökdecselő dallam zongorán, esetleg trombitán: mintegy Jenő lépéseit, mozdulatait érzékelteti. Közben Tibor hangja.)

TIBOR: *(csodálkozva)* No nézd csak! Ez egészen ügyes... Még akár cirkuszban is...

(A zene ritmusa akadozni kezd, majd hirtelen elhallgat. Bukást érzékeltető hangeffektus.)

JENŐ: Kérlek, maradj inkább csendben. Ha beszélsz, nem tudok koncentrálni.

TIBOR: Ahogy parancsolod... Na rajta! Hallgatni fogok.

(Újra az előbbi dallam, de ismét elakad.)

JENŐ: *(bosszankodva)* Ejnye... Csak blamálok itt magam... Pedig ez már igazán jól ment...

TIBOR: Ha máskor tudtad, most is tudnod kell. Fő a nyugalom. Vegyél mély lélegzetet, mielőtt hozzáfogsz.

(Zene, ugyanúgy, mint korábban. Most többször egymás után, de a dallam mindig befejezetlen marad, hamisan elcsuklik.)

JENŐ: A fene egye meg. Úgy látszik, ha néznek, nem megy... Pedig évek óta gyakorolom. *(Izgatottan magyarul.)* Nem is képezed, mi mindent tudok. De csak ha nem lát senki. Talán el sem hiszed, pedig igazán...

TIBOR: *(csillapítva)* Ugyan már! Ha nem tudnál, nem hívtál volna be. Ez csak világos. Csak kissé gátlásos természet lehetsz.

JENŐ: Pedig e téren talán vihetném valamire...

TIBOR: Meg kellene szoknod, hogy néznek... Tudod mit? Holnap újra eljövök. És megint megpróbálok. Jó?

JENŐ: Igazán rendes tőled, hogy nem nevensz ki. Holnap talán tényleg nyugodtabb lennék. Igazán, gyere el még egyszer...

(Újra a zene. Pár taktus után ismét kibicsaklik.)

JENŐ: Nahát! Ma sem... Ez igazán képtelenség...

TIBOR: Fő, hogy ne idegeskedj... *(Közben a zene, ugyanúgy.)* És előre nézz. A drót végére. Ne rám bámulj... Na... na... most... no nézd csak... így... így... *(A zene hirtelen elhallgat.)* Ejnye...

JENŐ: *(letörtén)* Úgy látszik, hiába minden...

TIBOR: Kitartás. Próbáld meg újra.

(Zene, ugyanúgy.)

JENŐ: (kétségbeesetten) De hát ez örület. Kész örület!

(Zene, ugyanúgy.)

JENŐ: (elcsukló hangon) Nem és nem! Hiába akarom! Mintha a hátamon is szem lenne: látom a gúnyos mosolyodat.

TIBOR: Hülyeség. Eszemben sincs gúnyólordni.

JENŐ: (hisztérikusan) Tudom, hogy nem! Mégis így érzem!

TIBOR: Igazán sajnálom. Pedig igyekezlek megérteni... (Meggyőződés nélkül.) De talán mégsem kellene végleg földni. Idővel egészen biztosan...

(Közzene.)

JENŐ: (hangja kezdetben ismét visszhangtérben) Látod? Mégis a barátom voltál. Nem neveltél ki. Igyekeztél megérteni, és sajnáltál a kudarcomért. Hogy olyan kétbalkezes alak voltam.

TIBOR: Azt hiszem, csak tapintatos akartam lenni.

JENŐ: A tapintat is a barátság jele lehet... És kitartóan jöttél. Mindig újra reménykedve. Hogy egyszer mégis sikerül. Amikor pedig feladtam a harcot, nagyon szomorúnak látszottál.

TIBOR: És ha csak azért voltam csalódott, mert egy számomra mulatságos szórakozás véget ért? Mivel élveztem a kínlódásodat? Vagy titokban megkönnyebbültem, hogy vége a nevelésnek és kínos játéknak?

JENŐ: De hallgattál. Senkinek egy szó se szóltál. Verának se.

TIBOR: Ez még nem barátság. Éppen csak annyira barbár mégsem voltam.

JENŐ: De mikor egyszer újra megkértelek, gyere el hozzám, a szemedben lelkesedés csillant.

TIBOR: Csak a kíváncsiság fénye. Érdekes csodabogárnak tartottalak.

JENŐ: De tetszett, amit láttál. El voltál ragadtatva. Igen. Egészen biztosan... (Szava elhalkul.)

(Közzene, majd újra a „kötéltánc-dallam”, ezúttal végig hibátlanul.)

TIBOR: (tapsol) Bravó! Bravó! Gratulálok! Mint egy hivatásos cirkuszi kötéltáncos.

JENŐ: (kissé kifulladásra, de lelkesen) Na látod! Ugye, megmondtam, most biztosan sikerül. Éreztem, hogy nyugodt vagyok. Legyőztem a lámpalázamat.

TIBOR: Azelőtt sohasem érezted ezt?

JENŐ: Soha. Így nem.

TIBOR: Érdekes. Most egyszerre... (Kissé gyanakodva, de in-

kább tréfásan.) Én nem is értem, hogy csináltad. Te öregem, nekem az a gyanúm, hogy itt valami titok lap-pang. Valami műhelytitok, amit talán még nekem se . . .
JENŐ: *(kissé idegesen közbevág)* Ugyan már! Miféle titkom lehetne? És ha volna is, neked elárulnám. De én magam se tudom, hogyan sikerült összeszednem magam . . . Ám ez nem is fontos. Inkább ide figyelj. Mert amit eddig láttál, az még semmi.

(Zene. Az előbbi dallam, csak kissé bonyolultabb, cifrá-zottabb variációban.)

TIBOR: Pompás! Hát Jencikém, én nem is tudom, mit szólok . . .
JENŐ: *(magabiztosan)* Csak ne siess a lelkesedéssel. Várd ki a végét. Ezt nézd meg.

(Ugyanaz a zene, még csipkézettebben.)

TIBOR: Óriási! Csodálatos! Ilyesmit még nem is láttam . . . De megint csak azt kérdezném, honnan ez a magabiztos-ság? Egyszerűen érthetetlen.

JENŐ: *(könnyedén)* Miközben gyakoroltam, igyekeztem elkép-zelni, hogy minden oldalról bámul a közönség. Nyilván ez segített. Azt hiszem, akárki megnézhetne. És akár-hányan.

TIBOR: Nana! Kérdés, Verát kibírnád-e?

JENŐ: Holnap hozd magaddal.

TIBOR: Na erre kíváncsi vagyok. És csakugyan nem ártana, ha megszoknád a közönséget . . .

(Ismét a zene. Ezúttal hosszabb ideig. Először az egy-szerűbb, majd a bonyolultabb dallamvariációk. A befe-jezés után négy tenyér hangja.)

VERA: *(elragadtatva)* Nahát Jenókém . . . Ez remek volt. Hiszen te nagy vagy. Gratulálok! Ezért pusztit érdemelsz!
(Csók.)

JENŐ: *(boldogan, megilletődve)* Köszönöm . . .

VERA: Látod, én mindig is mondtam . . . Kérdezd meg Tibort. Ugye megmondtam, hogy ez a Jenő még sokra viszi . . . És igazán . . . *(Szava elhalkul. Közzene.)*

TIBOR: *(hangja eleinte visszhangtérben)* Látod, most kezdtem csak a barátod lenni. Valójában ekkor kezdődött az egész bolondéria.

JENŐ: *(hangja ugyanúgy)* Amiben te is hittél.

TIBOR: Mulattatott. De lehet, hogy hittem is benne. Megismer-tem a képességeidet.

JENŐ: *(bizonyos nosztalgiával)* Majd mindennap ott voltál nálunk. Gyakran Vera is eljött.

TIBOR: *(átveszi a hangot, ami a továbbiakban egyre lelkesebbé*

fokozódik) Egyre néztem a gyakorlataidat. Nem tudtam betelni velük.

JENŐ: És segítettél nekem.

TIBOR: Magasabbra tettük a drótkötelet.

JENŐ: Mivel úgy sokkal hatásosabb az egész.

TIBOR: Két hosszú póznát ástunk a földbe. Létrákat is szerkesztettünk hozzá.

JENŐ: De óvatosak voltunk.

TIBOR: Kerítettünk egy öreg halászhálót. Jó, ha mindenre felkészül az ember.

JENŐ: Pedig talán nem is kellett volna. Biztosan nem kellett volna.

TIBOR: Féltem a képességeidet. Attól tartottam, a magasban szédülni fogsz. Szükségtelenül kockáztatni ostobaság... Bár úgy mozgottál, mint odalenn a földön. Valóságos balettmozdulatokat végeztél.

JENŐ: Bámultak is. Egyre több embert hívtunk meg.

TIBOR: Nem titkolóztunk többé. Hol ez, hol az jött el a vállalatból. Barátok, ismerősök. Gyakran az utcán is csődület támadt.

(Aláfestésként ismét a „kötéltánc-dallam” hallatszik.)

Mert a kötelet most már az utcáról is látni lehetett. Főleg a gyerekek verődtek össze gyakran. Ha gyakoroltál, mindig bámult néhány...

(A zene felerősödik, egy-két másodpercig teljes hangerevével szól, majd újra elhalkul, de nem hallgat el egészen.)

I. GYEREK: Oda nézzetek! Mint egy igazi cirkuszos!

II. GYEREK: Ez semmi. Már többször láttam... De tegnap láttatok volna. A biciklit. Ráállította a kötéltre és úgy hajtotta. A gumit persze levette róla...

III. GYEREK: *(kisebb a másik kettőnél):* Jaj! Leesik!

II. GYEREK: A fenét. Ez csak beugratás. Hogy begyulladjunk. Máskor is csinálta már ezt. Mindig.

I. GYEREK: De irtó tud, ugye?...

(A zene újra felerősödik, majd ismét elhalkul.)

JENŐ: *(hangja eleinte újra visszhangtérben)* Egyszer az igazgatónk is eljött.

TIBOR: Hallotta a híredet és érdeklődött. Persze, meghívtuk. El volt ragadtatva.

JENŐ: Pedig azelőtt talán nem is tudta, hogy ott dolgozom a vállalatban. Hogy a világon vagyok.

TIBOR: Most viszont neki támadt az az ötlete, hogy lépj föl a gyár udvarán. Vállalatunk fennállásának huszadik évfordulóján. Ez kapóra jött.

- JENŐ: Végre nagyobb nyilvánosság előtt mutatkozhattam be.
TIBOR: Én pedig összeállítottam a repertoárodát. Arra gondoltam, néhány aktuálisnak tűnő, humoros számot kellene betanulnod. Leültem, és papírra vettem az elképzeléseimet, aztán megbeszéltem veled. Mert ekkor már annyi artista-szakkönyvet olvastam össze, hogy valósgos szakértő lett belőlem.
- JENŐ: És még azt mondod, nem voltál a barátom. Mennyit törted magad miattam. Szakadatlanul újabb mutatványokra biztattál.
- TIBOR: Mert lázba hoztál. Valami kerge állapot kerített hatalmába. Talán mert a magam diadalának éreztem, ha sikeresen végrehajtottad az általam tervezett mutatványokat. Örömmel töltött el, hogy részem lehet a sikeridben. Azokban a kicsikben, amelyeket ekkor szűk körben arattál, és azokban a nagyokban is, amelyeket — így reméltem — ezután aratsz majd. Szinte azt mondhatnám, máris valamiképpen a trénerednek vagy a menedzserednek éreztem magam.
- JENŐ: Összeforrtál velem.
- TIBOR: Sőt, néha mintha azonosultam volna veled. Ha néztelek, mozdulataim a tiédet követték. Néha szinte lábam alatt éreztem a kötelet. Mintha én is odafenn lettem volna, a tömeg fölé magasodva. Madártávlatból kezdtem nézni a dolgokat, ahonnan, ha kedvem tartja, akár le is köphetek a lenn állókra. *(Más hangon.)* Furcsa ez?
- JENŐ: Egyáltalán nem. Magam is csak ezt akartam.
- TIBOR: Ezért csináltad az egészet? Csak ezért?
- JENŐ: Nem elég ez? Mi más kell? ... De beszélj csak magadról. Furcsának találtad a lelkesedésedet? Nevetségesnek érezted?
- TIBOR: Akkor nem. Csak most találom annak. Akkor nemigen figyeltem magamat. Neked örültem. Büszke voltam, hogy én fedeztelek föl. Valami kezdő műbíráló érezheti így magát, aki úgy remél hírnévre szert tenni, hogy egy addig ismeretlen tehetséget mutat be a világnak. *(Valamivel halkabban.)* Persze tudtam, hogy ez mindig csak amolyan kölcsönkapott fény lesz. Akár a bolygóké. De ez nem zavart túlságosan. Talán egyáltalán nem.
- JENŐ: Még az sem, hogy éppen én vagyok az, akitől a kölcsönfényedet várod? Akit korábban lebecsültél?
- TIBOR: Beértem azzal, ami van. Meg nem is igen gondoltam erre. Gondolataimat az érzelmi szükségeimnek rendeltem alá. Igyekeztem kiélvezni a szerepemet. Szikráztam az ötletektől. A tettekérségtől.

(Szava elhalkul. Közzene.)

- TIBOR: *(harsányan, egy vásári kikiáltó hangján)* És most következik műsorunk fénypontja. Takács Jenő hajmeresztő mutatványai a kötélén. Felhívom a nagyérdemű kö-

zönség figyelmét, hogy e műsorszámunkban nyoma sincs semmiféle célzásnak egyes közszeretnek örvendő igazgatók egyensúlyozó művészetére, akik minden objektív nehézség ellenére biztosan állnak a lábukon, és rendületlenül csakis előre, biztató jövőjükbe tekintenek. Aki elkövetkező számunkból ilyesmit vélné kiolvasni, jobb, ha máris mélységesen szégyelli magát. Mert amit most láthatunk, nem egyéb tiszta művészetnél.

(Zene. A „kötéltánc-dallam” minderré eddiginél hosszabb ideig. Az egyszerűbb, majd a bonyolultabb változatok. Időnként elhalkul, majd erősödik. Közben hangok a közönség soraiból.)

I. HANG: Az ördögbe is. Ki a fene gondolta volna róla. Egy ilyen nyápic alak. Azt hittem volna róla, kettőig se tud számolni.

II. HANG: Nem mindenkin látszik, mi rejlik benne.

I. HANG: Akármelyik cirkuszban felléphetne. Odanézz! A szentségít neki!

III. HANG: Jaj! ... Egészen melegem lett. Azt hittem leesik.

II. HANG: *(nyugodtan)* Ott a háló. Még ha le is esne. Ringatózna, mint a bölcsőben.

III. HANG: Tudom, de mégis ... Ha az ember így nézi, egészen elfeledkezik róla.

II. HANG: Meg különben is szándékosan csinálta. Előre belekombinálta a játékba ...

(A zene kis időre fölerősödik.)

IV. HANG: Nahát! Szinte hihetetlen!

(A zene közben újra fölerősödik, most már rendkívül cifrázottan szól.)

I. HANG: De tényleg ... Ilyet még nem is láttam.

II. HANG: Nemrég a tévében láttam egy kötéltáncost, de ezt meg se közelítette.

(A zene véget ér. Viharos, hosszan tartó taps.)

II. HANG: Gratulálok, fiam. Nagyszerű voltál.

JENŐ: *(líhegve)* Köszönöm ... Nagyon köszönöm ...

I. HANG: Én is gratulálok. Kolosszális volt.

JENŐ: Köszönöm ...

III. HANG: Jaj, én úgy izgultam. Mindig beugratott. Pedig tudtam, hogy szándékosan kezd inogni. És hiába láttam, hogy ott a háló ... Szóval, gratulálok ...

JENŐ: Köszönöm ...

V. HANG: Ugyancsak gratulálok. Az ember nem is gondolta volna magáról.

JENŐ: Köszönöm ...
IV. HANG (NŐ): Jenőkém, hát ez igazán... Gratulálok. És még nagyobb sikereket kívánok a jövőben...
JENŐ: Köszönöm ...
VI. HANG: Gratulálok.
JENŐ: Köszönöm ...

(Mind sebesebben ismétlődik. Hangok: „Gratulálok”, Jenő: „Köszönöm”. Természetellenes sebességgel váltja egymást a két szó, majd visszahangozva elhalkul. Rövid közzene.)

RIPORTER: *(érezhetően nem ez az első kérdése)* Nyilván éveken át tartó szívós munkával érte el ezt a nagyszerű eredményt. Lapunk olvasóit bizonyára érdekli: mióta gyakorol?

JENŐ: *(még mindig lihegve)* Több mint öt éve.

RIPORTER: Sok nehézséggel kellett megküzdenie, amíg idáig eljutott?

JENŐ: Hát bizony... Meglehetősen sokkal.

RIPORTER: Ha lehetne erről kissé részletesebben. Milyen természetű nehézségek voltak ezek?

JENŐ: Főleg lelki természetűek. Elfogódott voltam, féltem a nyilvánosságtól. Jócskán előrehaladtam már, de nem mertem a közönség elé lépni. Ha néztek, rendszerint elrontottam a mutatványt.

RIPORTER: És hogyan sikerült végül is legyőznie ezt az elfogultságát?

JENŐ: Mindenekelőtt a barátom segítségével. Megértésével és bátorításával állandóan támogatott. Ha válságos pillanataimban nem áll mellettem, alighanem semmit sem érek el.

RIPORTER: További tervei? Ezután is csak saját kedvtelésére kívánja úzni ezt a sportot, vagy szándékában áll hivatásos artistává lenni?

JENŐ: Még nem döntöttem. Talán megpróbálok valamelyik cirkusznál elhelyezkedni. Esetleg önálló fellépésre kérek működési engedélyt... De mindenképpen nagyon remélem, hogy sok kellemes percet szerzek még a közönségnek.

RIPORTER: Köszönöm. Most egy-két kérdést talán a jó baráthoz is. A barátja arról beszélt, milyen sokat köszönhet önnek. A bátorításon kívül mivel járult még hozzá az eredményeihez?

TIBOR: *(érezhető álszerénységgel)* A barátom kissé eltúlozza a szerepemet. Nem hiszem, hogy az én biztatásom és támogatásom olyan sokat jelentett volna. De talán nem szerénytelenség, ha megemlítem, hogy Jenő barátom számos mutatványa az én közreműködésemmel született meg. Mondhatni, közösen terveztük őket...

JENŐ: *(közbeszól)* A barátom szerénykedik. Mutatványaim megtervezésében övé az oroszlánrész.

- RIPORTER: Nagyszerű. Tehát úgy is mondhatnánk, a koreográfus szerepét tölti be?
- TIBOR: Igen, azt hiszem ez a helyes kifejezés... Mi tagadás boldog és büszke vagyok, hogy a barátom sikereiben részem lehet. De még jobban örülnék, ha ezt elmondhatnám a jövőben is.
- RIPORTER: Köszönöm... Egy felvételt, ha megengedi?... Természetesen a fellépéséről is csináltam néhány pillanatképet. Így... Köszönöm... Most kettejükről együtt... Jó!... Köszönöm.

(Szava elhalkul. Közzene.)

- JENŐ: *(hangja kezdetben most is visszhangtérben, ugyanúgy Tiboré is)* Csak úgy ragyogott az arcod. Ugye, számodra is ez volt a nagy nap?
- TIBOR: Igen. Pályánk csúcса. Egy vakondtúrás, ahonnan kitárult szemünk előtt a nagyvilág. Jól értetted: „a szemünk előtt”. És a „pályánkról” beszéltem. Mivel úgy gondoltam, mindenhová követni foglak. Mint valami menedzser, titkár, impresszárió vagy mit tudom én. Úgy számítottam, szükségem lesz rám. Hiszen te — már megbocsáss — gyakorlati dolgokban mindig kissé ügyefogyott voltál. Még most, látszólagos magabiztosságod korszakában is. Az árnyékod akartam lenni. Megszökni ebből a porfészekből, az áporodott levegőjű hivatali szobából. Megszabadulni az aktáktól, a véget nem érő számoszlopoktól. Fantasztikus terveket szőttem. Más nem is érdekelt.
- JENŐ: És nem sejtettél semmit? Hogy valami nincs rendjén? Hogy a dolognak rossz vége lehet?
- TIBOR: Nem. A zavaró körülményeket kizártam magamból. Nem akartam meglátni, hogy a metamorfózisodban van valami nyugtalanító. Hogy az emberfeletti magabiztosságod embertelen és természetellenes. Pedig mint barátoknak, aggódnom kellett volna... De később kezdtem csak nyugtalanogni. Amikor egy napon az anyád jelent meg nálam. Ő persze mindig féltett. Ellentétben az apáddal, aki éppúgy megkerült, akárcsak én. Aranybányát látott benned, aki elhalmozza pénzzel... Na persze, mindig szűkösen élt... De az anyád... Igen. Ő talán mindig is sejtett valamit...
- JENŐ: Ja igen, az anyám. Ha valami nagy vállalkozás készül, rendszerint megjelennek az anyák, és a fiacskáikat féltik. Szörnyen kiábrándító ez.
- TIBOR: Akkor magam is annak éreztem. De azért az igazi barátnak is kicsit hasonlítania kellene az anyákhoz. Nem gondolod?... Igaz, mire mentél volna olyan baráttal, aki visszatart, ahelyett, hogy serkentene?... No de mindegy... Szóval úgy estefelé jelent meg nálam. Nem tudtam mit akarhat tőlem...

(Közzene, majd kopogtatás.)

- TIBOR: *(felriadva)* Tessék.
ANYA: Tibor fiam, magához jöttem. Beszélni szeretnék magával.
TIBOR: Csak tessék... *(Ijedten.)* Valami baj van?
ANYA: Jaj, ez a Jenő... Azért jöttem, hogy magára talán hallgat. Mert ha egyszer valamit a fejébe vesz...
TIBOR: De hát mi történt?... Ha valamiben segíthetek, természetesen...
ANYA: *(kissé elcsukló hangon)* Képzeld! Le akarja szerelni a hálót.
TIBOR: *(megütközve)* A hálót?
ANYA: Azt mondja, ma már csak úgy érdekes... Jaj istenem! Mért is kezdte ezt az egészet...
TIBOR: Nincs semmi baj. Majd én beszélek a fejével. Addig is nyugodjon meg... És hát Jenő olyan biztosan mozog. Higgye el, semmi ok az aggodalomra...
ANYA: *(hevesen közbevág)* Tudom. De azért beszéljen vele. Okvetlenül... *(Elsírja magát).* Jaj istenem, maga nem tudja, mit élek én át. Már aludni sem tudok. És ha mégis, azt álmodom, hogy lezuhant... Meg amúgy is, olyan furcsa mostanában. Tibor fiam, micsoda bolondéria ez? Az a gyerek már mással se törődik. Pedig azelőtt olyan rendes volt... Úgy félek. Nagy baj lesz még ebből...
TIBOR: Ugyan már... Tessék megnyugodni. Vigyázok én Jenőre. Ne tessék félni...

(Szava elhalkul, közzene.)

- TIBOR: Alig vártam, hogy megszabaduljak tőle. Nehezen bírom a síró öregasszonyokat.
JENŐ: *(hangja kezdetben visszhangtérben)* Mégis megpróbáltál lebeszélni.
TIBOR: Nem túl nagy meggyőződéssel. Csak mert megígértem... És megkönnyebbültem, amikor hajthatatlan maradtál. Tudtam, előbb-utóbb meg kell próbálnod háló nélkül. Azt hiszem, ha nem mersz rá vállalkozni, nagy csalódást okozol. Csakis így tetszettél nekem: bátornak és merésznek. Te nem is sejtetted, milyen büszke voltam rád, amikor segítettem a hálót leszedni... De az anyád félelme megfertőzött. Nem mertem a szemébe nézni. És gyökeret vert bennem a meggyőződés, hogy ez a játék csak egyképpen végződhet. Reszketett a gyomrom, ha a mutatóványaiddal néztem. Mégsem mertem elfordítani az arcomat. Félttem, észreveszed, hogy rettegek. És akkor a te nyugalmadnak is vége.
JENŐ: Pedig én nyugodt voltam. Nem is képzeled, mennyire.
TIBOR: Most már tudom, miért. De akkor nem tudtam. Éppen ezért volt nyugtalanító a nyugalmad. Túl nagy volt.

Volt benne valami a túlfeszített húr nyugalmából. Minden pillanatban elpattanhatott.

JENŐ: Nem is sejtetted, mi rejlik emögött?

TIBOR: Nem. Csak azt, hogy itt lappang valami. Nyugtalanított, mégsem mertem bolygatni. Ha megtöröm a varázst, vége a játéknak. És akkor mihez kezdek veled? Meg magammal. A mi úgynevezett barátságunkkal. A játék, amit elkezdtünk, fontosabb volt nekem a titkaidnál. Pedig ha igazán a barátod lettem volna, jobban meg akartam volna tudni mindent. Hogy visszatarthassalak, ha kell. De csak a képességeid érdekeltek, talán az életednél is jobban. Vagyis nem akartam tudni semmiről. Mégis megtudtad. Ha későn is. Hidd el, jobb, hogy így történt.

TIBOR: *(kihívóan)* És ha azt mondanám, amikor megtudtam, talán még nem is lett volna késő?

JENŐ: *(megdöbbenve)* Előbb tudtad volna meg? Mielőtt még vége lett volna?

TIBOR: Igen. Mielőtt még vége lett volna... Nos? Ehhez mit szólnsz?

JENŐ: Mikor tudtad meg?

TIBOR: Azokban a percekben, amikor ráébredtél, hogy a titkod nem maradhat meg titoknak.

JENŐ: És hogyan? Nem értem.

TIBOR: Néha percek alatt többet ért meg az ember, mint máskor hetek vagy hónapok alatt. Éppen csak rád néztem... Pedig semmi különös nem történt. Csak a rakárnokunk lépett be. Ugyanolyan reggel volt, mint máskor...

(Szava elhalkul. Közzene. Írógépkattogás.)

RAKTARNOK: Itt van, tessék, Tibor öcsém. A kimutatás, amit tegnap kértél.

TIBOR: Kösz... *(Szórakozottan.)* És máskülönben? Hogy vagyunk, Rudi bátyám? Van valami újság?

RAKTARNOK: Semmi különös. Te vagy a fiatalabb, neked kellene újságokat tudni... Ja igaz! Mit szólnsz a Benákhhoz?

TIBOR: A Benákhhoz?

RAKTARNOK: Igen. A patikushoz. Nem ismered? Olyan kis köpcös, nyakatlan ember...

TIBOR: Tudom már, tudom. Mi van vele?

RAKTARNOK: Hát te nem is tudod? Letartóztatták. Állítólag kábítószerekkel üzerkedett.

TIBOR: *(nem túl nagy élénkséggel)* Nofene. Hát ezt ki gondolta volna.

RAKTARNOK: Én is csodálkozom. Rendes embernek látszott. Persze megcsúsz, hogy éppen olyanról derül ki valami sötét dolog, akiről igazán nem hinné az ember. És azt mondják, elég sokan bele vannak keveredve ebbe a dologba. Állítólag...

(Váratlan ajtónyikorgás.)

EGY HANG: Rudi bácsi! ... Na, csakhogy megtaláltam ...
RAKTARNOK: Mi van már megint?
EGY HANG: Jöjjön már. Várják. Az emberek már idegeskednek ...
RAKTARNOK: Hiába, egy percnyi nyugta se lehet az embernek. Na viszontlátásra, Tibor öcsém ...

(Lépések, ajtócsapódás.)

JENŐ: *(rövid csend után)* Mit mesélt ez itt összevissza?
TIBOR: Mit tudom én. Hogy a Benákat letartóztatták. Ha el nem hívják, képes egy óra hosszat itt dumálni nekem.
JENŐ: *(megdöbbenve)* Benákat letartóztatták?
TIBOR: Igen, a gyógyszerészt.
JENŐ: *(ijedten)* És ez igaz lenne?
TIBOR: Valószínűleg. Azt hiszem, már mástól is hallottam, csak kiment a fejemből ... Persze, a sógorom említette tegnap.
JENŐ: *(idegesen)* Te, én ezt nem hiszem. Ez valami kacsa lehet.
TIBOR: Ilyesmit nem szokás csak úgy kitalálni.
JENŐ: *(dadogva)* De hát ez ... Nem, ez lehetetlen. Képtelenség ...
TIBOR: Előfordult már ilyesmi ... De mit érdekel? *(hirtelen megdöbbenve.)* Te, Jenő! Mi van veled?
JENŐ: *(erőltetett nyugalommal)* Mi lenne? Semmi.
TIBOR: Tisztára zöld vagy.
VERA: De csakugyan. Rosszul vagy?
JENŐ: Én? ... Érdekes, észre se vettem ... *(Kis szünet után, sietve.)* De lehetséges. Napok óta nem érzem magam valami jól.
TIBOR: Te? Tegnap semmi se látszott rajtad. Egész délután gyakoroltál. Remekül működtél.
JENŐ: De igen. Tegnap is elég rosszul voltam.
VERA: Ugyan már! Az előbb még kutyabajod se volt. Egyik pillanatról a másikra sápadtál el.
JENŐ: *(hirtelen kirobbanva)* De ha egyszer rosszul voltam! Csak tudom, hogy éreztem magam! Talán elrontottam a gyomromat! Vagy megfáztam! Na és?! Olyan nagy csoda ez? Talán a ti engedélyetek kell hozzá, hogy rosszul legyek?!
TIBOR: *(megütközve)* Csak azt tudnám, hogy most mért borultál ki?
JENŐ: *(még hevesebben)* Mert unom a kérdezősködést! Hogy hogy vagyok! Mi közötök hozzá? Akkor vagyok rosszul, amikor rám jön! És amikor kedvem tartja! Értitek? És torkig vagyok veletek! Torkig, értitek, torkig!

(Hallani, amint felugrik, lépések, ajtócsapódás. Pár pillanatnyi döbönt csend.)

VERA: Hát ezt meg mi lelte?
TIBOR: Az ördög tudja... Hacsak nem a Benák...
VERA: A Benák?
TIBOR: Igen. A Benák... Akkor sápadt el, amikor Rudi bácsi a Benákat említette. Te jó isten... Erted, mire gondolok?...
VERA: Egyáltalán nem. Mi köze Jenőnek ahhoz, hogy ez a Benák...
TIBOR: Uram isten! Hát csakugyan nem értenéd? Hát mit gondolsz, mi fújta el olyan hirtelen Jenő lámpalázát? Hogy egyszerre csak úgy mozgott a kötélén, mintha mi ott se lennénk? *(Hirtelen hahotázni kezd.)*
VERA: Mi van veled? Az istenért, most mit nevelsz?
TIBOR: *(nevetéssel küszködve)* De hiszen ez óriási... A mi Jenőkénknek támadt egy ötlete. Megtoldotta önmagát egy kis kábítószerrel... Az agyalágyult, szerencsétlen flótás... De meg kell adni, jól falhoz állított bennünket. Bedőlünk neki. Elérte, hogy lelkes tisztelettel tekintünk rá. Micsoda csaló szélhámos...
VERA: Te fantazálsz. Ez nem lehet igaz.
TIBOR: Márpedig ez igaz. Erre mérget vehetsz. Nem figyelted meg, milyen különös a nézése újabban?... Ez igaz, Verácskám, ez igaz.

(Kissé hosszabb szünet. Feszült csend, esetleg óráketyegés.)

VERA: És ha igaz? Akkor most mi lesz?
TIBOR: *(tompán)* Semmi. Nem tudom... A táncnak mindenestre vége.

(Közzene.)

JENŐ: *(hangja visszhangtérben)* És aztán? Mi lett? Mit csináltál?

TIBOR: Egy ideig vártam, de láttam, hogy nem jössz vissza. Mégse futottam mindjárt utánad. Ülve maradtam, és tovább dolgoztam. Azaz, úgy tettem, mintha dolgoznék. Vera nyaggatott, néztem meg, hová tűntél. Sőt ki is mondta, amit én csak gondoltam. Hogy valami örültséget csinálsz, amint mondani szokás. Mégsem mozdultam. Alighanem, mert becsapottnak éreztem magam. Haragudtam rád, amiért lóvá tettél, mondhatni, idegen tollakkal ékeskedtél. Még arra is gondoltam, bármi történjen is, megérdemled a sorsodat. Meg talán nem is vettem egészen komolyan a saját föltevésemet. Elvégre honnan tudhattam, hogy csakugyan úgy van, ahogy gondoltam... Vagyis kivártam a munkaidő végét, és csak azután indultam hozzátok. De még akkor se futottam. Nevetségesnek találtam volna. Csak amikor a kapuhoz értem, fogott el újra a rémület...

(Közzene. Dörömbölés, majd Tibor hangja.)

TIBOR: *(miközben zörget)* Halló! Jenő, itthon vagy? Nyisd ki! ... Én vagyok, Tibor! A barátod! Halló! Nyisd ki! *(Mind hangosabban dörömböl, kiáltozik.)* Halló! Jenő! Itthon vagy!?

(Kicsapódó ablak hangja.)

ASSZONY: Takácsékat keresi?

TIBOR: Igen. Nincsenek itthon?

ASSZONY: Nincsenek ... A ...

TIBOR: *(izgatottan a szavába vág)* Hová mentek? Nem tudja?

ASSZONY: Nagy baj van ... Jenőt elvitték a mentők ...

TIBOR: Mi történt? Lezuhant? Beszéljen!

ASSZONY: Nem ... Azt mondják, bevett valamit. Megmérgezte magát ... Ilyen fiatal ember, ki gondolta volna ... Jaj istenem, de borzasztó ... Éppen az előbb, nincs egy fél órája. *(Érezhetően szenzációként tálalt, részletes beszámolóba kezdene.)* Látom, hogy megáll a mentőautó a ház előtt. Szaladok ki, de akkor már hozták is. Hordágyon és a ...

TIBOR: *(szavába vág)* Élt még?

ASSZONY: Nem tudom ... De igen ... Csak a mentőorvos azt mondta, kevés a remény ... Mondja, maga a barátja volt. Talán tudja, hogy miért ...

TIBOR: *(nyersen)* Semmit se tudok. Köszönöm. A viszontlátásra.

(Futó lépések hangja. Közzene.)

JENŐ: És aztán?

TIBOR: Semmi aztán. Vége. Futottam a kórház felé. De ez már nem érdekes. Ennyiből is láthatod, mennyire voltam a barátod.

JENO: Igazad van. Hát akkor ...

TIBOR: *(ijedten)* Elmész?

JENŐ: Ezt akartad. Vagy nem?

TIBOR: Igaz ... *(Mentegetőzve.)* És meg kell, hogy értsél. Te elmentél. Ahogy mondtad, levontad az összes konzekvenciákat. De engem itt hagytál. Miután előzőleg megcsillantottad előttem a lehetőségeket, és elhitetted velem, hogy ott hagyhatom az örökös írógépkattogást, az álmos hivatali órákat, a fafejű kollégák süket dumáját a sporteredményekről ... És nekem most ki kell józanodnom. Folytatnom kell, a menekülés minden lehetősége nélkül. Újra be kell törnöm magam ... Értesz engem?

JENŐ: Értelek: ez nem megy az én kísértésem mellett ... Nos akkor csakugyan ...

TIBOR: Isten veled, öreg fiú. És ne haragudj ...

JENŐ: Isten veled . . . Azaz várj csak.
TIBOR: *(meglepve, barátságtalanul)* Mit akarsz még?
JENŐ: Te ezt az egészet csak azért mondtad el nekem, hogy megszabadulj tőlem. Így van?
TIBOR: Igen . . . De ezt meg kell értened. Ahogy már mondtam neked, én . . .
JENŐ: *(örömmel)* De hát akkor te csak befeketítetted magad. Hogy megsértődjem. Valójában azonban a barátom voltál.
TIBOR: *(nyersen)* Ez nem igaz! Minden úgy volt, ahogy elmondtam. És most már igazán távozz. Nincs több mondanivalóm.
JENŐ: De . . .
TIBOR: *(magából kikelve ordít)* Azt mondtam, tűnj el! Takarodj! Hát nem érted, te állat?! Hát van neked egyáltalán bőr a képeden?! Takarodj! Azonnal! A hangodat se halljam többé!

(Hosszabb csend, óraketyegés.)

TIBOR: *(óvatosan)* Te, Jenő. Itt vagy még? . . . Hallasz engem? . . . *(Rövid szünet.)* Úgy látszik, tényleg elment . . . *(Hangosabban.)* Jenő. Jenőkém . . . Ugyan, öregem, ne marháskodj. Úgyis tudom, hogy itt vagy . . . Szóval ide figyelj, csak azt szeretném mondani, hogy . . . Vagyis hát értsd meg, én . . .

(Zene. A „kötéltánc-dallam” gyászindulószerű változata perceként át erősen szól.)

TEHENEK A NARANCSFÁK ALATT

HOLTI MÁRIA

Már olyan sokan és olyan sokszor mondták, hogy hagyjam a fe-
nébe a történetek mesélését. Sokkal okosabban tenném, ha leülnék,
és leírnám történeteimet; a kiadók zárt sorokban ostromoltatnának
különmegbízottaikkal a copyright jogáért; én egy csapásra gazdag és
híres lennék, egynémely iskolákban irodalmi vizsgatétel is.

Soha nem tudtam eldönteni, milyen ábrázatot vágjak az időnkint is-
métlődő ajánlatokhoz: komolyan gondolják-e, vagy csak további tör-
téneteimnek szeretnék elejét venni? Hiába, erre ma sem tudok választ
adni magamnak, pedig jó néhány történetem le is írtam már. Lehet,
a nekirugaszkodáshoz egy bizonyos, meglévő tény mellreszívása is szük-
ségtellett, az, hogy éreztem: mihielyt elmondok valamit, az a valami
azonnal könnyűvé, fajsúlytalanná válik, és legyen bármilyen igaz és
hiteles is, valahogy nekem is gyanús. Mint a jól pergő történetek álta-
lában. Pedig jól tudom, hogy a kétkedésnek, gyanakvásnak olyan adag-
ja szorult kivétel nélkül mindnyájunkba — nemcsak egymás históriáit
hallgatva, de akár a napisajtó híreit figyelve is —, hogy annak kigyom-
lálása illetve kiszántása magunkból, ha írói feladat is volna, teljesen
reménytelennek bizonyul. A mellékvágányokról, melyen most is járok,
mintegy tehén-narancsfa mondandóm expozíciója, azokról nem is szólva.

Lehet, a túlvilággal való kapcsolataimra nem vet különösebben jó
fényt ez a tojás és tojás-egyformaságú, azaz az éggel való mindennemű
emberi kontaktusaimat eleve lehetetlenné tevő esemény, jobban mond-
va eseménysor. Igaz, hogy római katolikusnak kereszteltek, és lelki
gondozással legalább annyira törődtek, mint amennyire a szellemi
elhanyagolódott, elképzelhető okok miatt. Lelkieken persze a kate-
kizmus nyújtotta fenyegetéseket és hitegetéseket értettem meg azt a
szerzetesi egyszerűséggel megfogalmazott valamit, amire, ha álmodból
keltettek is, vágnod kellett a feleletet. Ezt a feleletet ugyanúgy nem
értettem már akkor sem, mint később az egyenleteket a szögfüggvé-
nyekkel, bár azoknak egymagam gyürköztem neki. Arról volt ugyanis
szó, nem kevesebbről, hogy mivégre vagyunk a világon. Rettenetesen
gyanús és ostoba volt számomra az indokolás, amely egyébként meta-
fizikával alaposan átítatott környezetemben rendkívül termékeny ta-
lajra hullott. Szóval, hogy „Istent megismerjük, szeressük, neki enge-
delmeskedjünk, ezáltal üdvözöljünk, vagyis a mennyországba jussunk”.

Próbáltam elképzelni, milyen gyászos véget is érnék, ha végül is ki-
kötnék, mintegy célprémiumként, a két túlvilági nagyhatalom egyiké-

nek jobbán, akár az Atyaúrstenén, akár a Luciferén. Akkor azután igazán befellegzett mindennek, mert állandó lakáskijelentőre többé már nem lenne szükségem. Ebben maradtam.

Ez az Ané ugyan aligha bogozgatta az égre kent dolgok közti logikai összefüggéseket vagy azoknak az éppenséggel való teljes hiányát, öregedett a kecskéivel és a kövekkel, melyekhez hozzá is fehéredett, és ha valamiben különbözött is a többiektől, az csak annyiban állt, hogy valamivel hallgatagabb volt náluk. Talán nem is a természetéből fakadón, hanem a tapasztalásból; fiat és urat temetett eleget, s ahogy taglalták letyepetyés petróleumszagú estéken, sohasem volt valami nagybeszédű. Igaz, már abból az idejéből is beszéltek róla elképesztő dolgokat, amikor még nem kelt ördögcimbora híre. Például, hogy a falu ciszternájára jár hajnalonta köpködni. Ebből persze csak annyi lehetett a bizonyítható igazság, hogy ott lakott a ciszterna szomszéd-ságában, s lévén nálunk a vízkút erősen becsben tartott intézmény, hát nyilván a szükség vezényelte ki oda, ahol az Isten szabad szemmel is könnyen észrevehette a ciszternát környező bokrok ezek szerint nem éppen áldásosan működő lombtakarója mögött. Később ezért a kép-telen rémhírért kellett kalákában új ciszternát létesíteni.

De sok mindent rebesgettek felőle! Például azt is, hogy az ura a szigetről hozta. Általában így, hogy „a” Szigetről, nagy Sz-szel. Hogy azután a több száz vagy talán ezerre is rúgó szigetek melyikéről, az már nyilván nem vágott a dolgok lényegébe, mert ezt soha nem sikerült meghallanom. Lehet, hogy idegensége szaga tette, a kiakolbólí-tottság, vagy Ané maga anélkül, hogy arról a legcsekélyebb tudomása is lett volna, úgy követett el valamit, bárcsak akkoricska rendellenességet is, hogy az éppen csak súrolta az istenőrizz határát; esetleg azért, mert csak köszönni szeretett, ahelyett, hogy elidőzött volna más portákon, akár köszönés nélkül is, de nyelvköszörülve — ki tudna ennek ma már utána járni? Negyedszázadnál is hosszabb idő távlatában?

A gyerekek csodálatos érzéssel sejtik meg egy-egy felnőttnek a szűkebb közösségben elfoglalt vagy kiszabott vagy odaitélt helyét — respektus és egyébségek dolgában. Mert Anének is kiszabott a helye, valahol azon a mezsgyén, melyet mostani környezetem talán árral szemben úszó tethelyzetnek nevezne, függetlenül Ané egyéni hajlandóságaitól. De mert tudom, milyen súllyal nehezedhet viselőjére az ilyen, közösség által megszabott tethelyzet, egész életét is predesztinálón, annál kérlelhetetlenebbül ivódott belém első tapasztalásaim egyik legmaradandóbbika: a gyerekek kérlelhetetlensége.

Helyben is vagyunk már: a kérlelhetetlenségnél.

Emlékszem, milyen következetesen tereltük-fogdostuk-hajkuráztuk össze a patkányokat, hogy sajátos igazságunkat velük szemben is megtegyük. Az állat enyhén szólva antihigiénikus mivolta ugyan édeskeveset nyomott nálunk a latban; ha tudtuk volna, hogy a lépfenéhez elég már húszezer bacilus is, a pestishez háromezret kell belélegezni, a nyúlpestishez még ötven baktérium sem kell, biztos, hogy akkor sem a sosem látott tisztiorvos teendőjébe való belekontárkodás vezet bennünket. „Túszok” voltak ezek az állatok valamennyien, a játék hitelességének kedvéért természetesen magas rangú német túszok, s mi kivétel nélkül mind „népfelkelők”, akik e magas rangú személyiségeket megkaparintják, és elképzelt receptek szerint amputálják-skalpol-

ják, nyomorgatják, végül pedig éhen döglesztik. S ami most, ennyi idő múltán is egyre különösebbnek hat, még a törzsfajlódás tökéletlen haladtára való példázatszerű utalásunknál is, az az, hogy a tusz—népfelkelő játék nem ment éppen a legnagyobb titokban: jóformán valamennyi felnőttnek volt róla tudomása. Nem, mintha nagydobra vertük volna a dolgot, csak hát az ilyesmit elég nehéz takargatni. Hogy miért nem tiltakoztak? Nem tudom. Talán, mert úgy gondolták, hogy elég nekik a maguk baja, a *mi* létezésünk ténye, semmint hogy rajtuk kívül álló dolgokba ártakozzanak, arról nem is szólva, hogy olyan dologba, melyből, ha tiltakoznak is, személyre, illetve erszényre nézve semmi de semmi hasznuk nem származik az égadta világon. Tapasztalt emberek voltak hát; a szellel szembeni cselekvés semmi módon nem számíthatott volna rájuk, de még csak egy szellőcskével szemben sem álltak volna ki — vizelni, egyéb híján. Mikor már eszmélkedni kezdtem, s ez bizony elég későn következett be, rajtam kívül álló okok miatt, akkor jöttem rá, hogy nagyon is ravasz emberek ezek valamennyien. Ané volt köztük talán az egyetlen kivétel, aki vette magának a bátorságot, hogy ne a körülményekhez, hanem hozzájuk alkalmazkodjon, s mint a kelt kenyértészta, tökéletesen kitöltse annak az edénynek a belsejét, amelyben majd a kemencébe kerül. S mint ahogy a tusz—népfelkelő játékunk idején is mosták kezeiket, ugyanígy jártak el közösségük minden dolgában: mindig és mindenkinek tapsoltak — ha tudatában voltak annak, hogy valaki nézi őket —; az előljáráóság épületére mindig a megfelelő zászlót tűzték ki: fiaik mindig a megfelelő hadseregbe álltak be — nem is mindig hadkötelezettségi indokokból, de önkéntesen is. Csak arra nem tudtam soha, azóta se rájönni, hogy honnan voltak olyan jól értesültek szélsodramenti dolgaikban; mert hát ami igaz, az igaz: mindent fenemód jól és alaposan csináltak, legalább olyan jól, mint említett kézmosásaikat. Mikor eljött annak az ideje, harcolni is úgy harcoltak, hogy egyik-másikuk tíz elleneséges bombavetővel is felért. Nem, nem volt ez fanatizmus, erről szó sem lehet; mert hát azért morogtak ők eleget, úgy maguk közt. Viszont az is tudni való, hogy a morgás úgy hozzátartozik az ember emberszabású alkatahoz, ahogy az emésztés észrevétlen folyamata, avagy a bolhás kutyához az apró vakkantások, még ha egy idő múlva — valamilyen csoda folytán — el is távoznak belőle szervezett és zárt sorokban a bolhák. Akkor meg megszokásból morog.

Visszatérve kérlelhetetlenségünk további elemzésére, beleunva a tusz—népfelkelő ügybe, elérkezettnek láttuk az időt, hogy kölyökösztőneinknek további szabad folyást biztosítva, új vadászterületre tegyünk szert — Ané személyében.

Szerencsétlen Ané!

Ha lett volna legalább annyi ereje, hogy alkalmas pillanatban becsukja mind a két, élete negyedik évtizedében is töretlen fénnel ragyogó fekete szemét csak annyi időcskére is, ameddig egy szemberöhögés tart, a fülét, csak annyi időcskére, ameddig egy arcpiritó megjegyzés elhangzik!

De nem volt ennyi ereje.

Nem volt, mert az ember környezete, egészen leszűkített értelemben mégiscsak a sorsa, ami ellen ugyan ágálhat, s más dolga nincs is ezenkívül, csak hát a közbenső stádiumok... Szóval, vállalnia kell.

Áné pedig annyira vállalta, hogy abba is kellett a maga módján belepusztulnia, belebuknia.

Még ha mai szemmel nézem is, meg kell mondani, hogy ez az Áné azért eléggé elütött az adott közösség emberflórájától. Ha másért nem, hát azért, mert egyéb dolga híján hol itt, ezen a hegyen, hol amott, a hágón láttuk felbukkanni, feltehetően üres iszákjával, hogy azért legyen a kezében valami. Nyilvánvalóan ezért hordozta csak magával, hiszen az égvilágon semmi cipelnivalója sem lehetett. Étkezési időkre rendszerint már pontosan otthon volt. Szóval, úgy festett, akár egy házaló koldus, aki nem koldul.

Persze rettenetesen fúrta az oldalunkat, hogy hová az istencsudájába is járkálhat annyit el ez az Áné. Próbáltuk többször kilesni. Csakhogy a leselkedéshez egy bizonyos távolság azért szükségeltetik, s Anénak gondja volt rá, hogy egy megfelelő kanyarral minden ilyen alkalommal eltűnjön a hívatlan szemek elől.

Egyszer hallottam is, amint valamelyik sógornője megkérdezte:

— Mondd csak, te Áné. Aztán hová jársz te folyton, mint a kórságos tyúk?

Nagy, egetrázó röhögésben törtünk ki, kölykök, akik csak ott könyököltünk a kőbástyán. Hogy azért tisztes időn belül mégis elhallgattunk, arra néhány megjegyzés adott okot, mégpedig olyan megjegyzés, amely az elképzelhető illem megengedhető határán jóval túllépve nagyon szafatosan próbálta igazolni Ané házon kívül töltött idejét. Erre persze újból felcsattant a röhej.

— Kórságos tyúk... — sóhajtotta Áné — kórságos tyúk... kórságos tyúk —, és tekintete a ciszterna melletti bokron állapodott meg, a bokron is egy éppen felröppenni készülő rozsdafarkon.

Ilyen válaszokat adott Áné általában, s ha az ilyenfajta válaszokon nem tudott mindenki elokosodni, azon nem kell megütközni.

Hirtelen elszomorodtam. Valami olyanfajta szomorúság vett rajtam erőt, mint akkor, amikor, évekkel később, már a kis városkában voltam, és a környező barakkklakásokban a zsidók húsvét ünnepére készülődtek. Azóta már megtanultam, hogy ha egy zsidó szegény, nagyon, mélységesen szegény tud lenni. Ilyenek voltak ezek is: kemény kétkezi munkával dolgoztak meg a mindennapijukért. Láttam a nagy húsvéti készülődésüket, az utolsó, már személtlapátról visszavett, de az ünnep tiszteletére újból kimosott rongyaikat, a szinte éven át nem látott tisztaságú padlóikat. A kenyerek már mind az asztalon voltak, a barakkok összes kenyere, szöggel és spárgával a közeli kanálisban fogott halak kisütve, amikor egy pokoli ötlettel végigfutottam az elnépteledett konyhákat — ha egyáltalán azoknak nevezhetem ezeket a sötét lyukakat —, és elkövettem a legnagyobb bűnt, amit akkor és azokkal az emberekkel csak elkövettem.

Egyetlen darab szalonámmal bekentem az előkészített edényeket; s még arra is volt gondom, hogy apró, zsilettvastagságú katonákat mesve belőle itt-ott megtűzdeljem az ünnepi halak acélkék-szivárvány hátát.

A legnagyobb tragédiát idéztem elő a „telepen”, amit csak kifundálhattam. Igaz, soha nem derült ki tettességem, pedig idővel már nem is bántam, egyenesen áhitottam a bűnhődést — kalodát, ötven vesszőt,

pellengért vagy bármit, ami megszegyeníthet. Még azzal is megbékéltem volna, ha nem fogadják a köszönésem.

Kérlelhetetlenségben a felnőttek sem maradtak el tőlünk, gyerekektől. Ismeretlen költő ajkáról nemsokára megszületett az első rigmus, amit azután sok másik követett, hogy elébe vágjak az események senkiföldi folyásának; az első rigmus, ami azután Anét végérvényesen, visszavonhatatlanul boszorkánnyá ütötte. Azért mondtam, hogy senkiföldi módon folytak az események, mert valahol ott indáztak el, bizonytalan locsogással, a tudatos és állati öntudatlan kérlelhetetlenség határai közt, valahol a félúton ott is, a senki földje kellős közepén.

Szóval, megszületett az első rigmus, olyan se nem kánta, se nem ének; de fülbemászó magánhangzói folytán igen-igen népszerű lett, már-már vetekedett a kocsmái időtöltések mellé mellékszórákozásra szánt, jobbára öregek terjesztette katonanóták ősi kántákat is elsőprő népszerűségével. Így hangzott:

*Iri-điri-dáne --
Boszorkány az Ané*

A „valóságnak” módfelett velős summázata ez; azé a valóságé, amelynek valamilyen formában mindig léteznie kell, ilyen vagy olyan síkon, hivatali rangon is bizonyítva az élet eseményességét, fordulatos leleményét még akkor is, ha az olyan enyhe meghatározás, mint szadizmus, viszonylag kevésnek bizonyul.

Persze ezt az iri-đirit sok mindennek kellett még megelőznie. Például, teljes fantáziátlanságában ki kellett robbannia az okozatnak.

Ez az okozat igazi filmgyorsasággal pergett le, talán azért is olyan gyorsan, mert mérhetetlenül nagy szükség volt rá — gondolatainkat egyéb nyavalyáinkról elterelendő. Ugyanis, ez a szerencsétlen Ané egy szép alkonyattájt éppen hazafelé caplatott, mikor, ott a dögkút tájékán, egy jókora mészkődarab érte fekete harisnyás bokáját.

Valósággal összezsugorlott. A kő nyomán fellüktető fájdalmat talán csak az inger váratlan brutalitása enyhítette. Felnézett. A közeli vadkörtecszerjésben nyilván felfedezte a barátságtalan kiskorú tettet, mert némi nyöszörgés, bokanyomkodás és továbbbsántikálás után megfontoltan és tisztán kivehetően ezt mondta:

— Hogy törjön ki a kezed-lábad, te istentelen!

Ez volt a boszorkánycímhez vezető út első és ötletadó állomása; a többi jött, következetes egyszerűséggel és a már említett gyorsasággal.

Persze hogy kitorpte belátható időn belül a lábát valamelyik kölyök; de hogy melyik, a valóságban az-e, amelyik olyan barátságtalan módon elbánt az Ané bokájával, vagy egy másik — ezt nem firtatta senki sem, miként azt sem, hogy Ané-típusú egyéniségektől függetlenül, minden valamire is való gyerek előbb-utóbb megmásítja végtagjai folyamatosságát.

De hát ki is törődött ilyen apróságokkal?

Valósággal fellélegzett mindenki a lábtörés után, beigazolódni látva: Isten igazságát nem lehet elfojtani, az még a mészkőből is kihajt, ha nyeszlett vadcsalán formájában is, amit azután a főképp indulataiból élő ember olyannak lát, amilyennek akar, illetve szeretne.

Ez után már nem lett volna a világnak olyan anyai pofona, ami, ha akarja, elejét vegye a további dünnögésnek, hogy

*Iri-diri-dáne —
boszorkány az Ané.*

De hát erről szó sem volt, mert az anyák maguk is ezt dünnögték-dörmögték, jóval egy évtized múltán is, ha vitamínhiánytól és a rendszertelen táplálkozástól éjjel-nappal ordító gyerekeiket szándékozták lecsillapítani.

Érdekes, hogy Anéra ez a megkülönböztetett figyelem és érdeklődés szemmel láthatón alig gyakorolt valamilyen hatást; sőt, mintha új, boszorkányminősítését szívesebben viselte volna, mint azt az előbit, ami a kórságos tyúkkal állt összefüggésben. Lehetett ebben a magatartásban valami cinizmus? vagy akárcsak árnyalata is a megalkuvásnak? passzív ráhagyatkozás a többség igényeire?

Nem tudhatni. De az biztos, hogy ha Ané azelőtt soha nem is járt lesunytt tekintettel, úgy azután még emeltebb fővel közlekedett több ezerszer is bejárt kecskevágásain, kaptatóin. Sőt, néha még énekelt is; inkább valami egészen különös dallam volt az, semmint ének, inkább dünnögés, mert egyetlen szavát sem lehetett tisztán kivenni, jobbára csak következtetni a dünnögés értelmére, mely valahogy abban állt, hogy minden mulandó, még a felső csapás fái is elpusztulnak egyszer; mulandó maga az ember, csak a kövek örökek, meg ha már a szerelem elmúlt, nyugodtan elmúlhat maga az ember is.

Furcsa volt éppen magát Anét hallani, ahogy az élet, de főképpen a szerelem elmúlását siratja, s akárcsak valami ősi, indiai eposz, közös rangra emeli, vagy inkább: egyiket a másik fölé, választani nem tudván, az életet és a szerelmet. És Ané éppen itt énekelt az életről és a szerelemről, ahol mindkettőnek olyan gyászosan alacsony volt az árfolyama; az életnek, mert inkább a túlvilág felé tendált mindig fél lábbal, s a szerelemnek, mert a nagy néhai lihegősen elhamarkodott öleléseken és a lucsokból való föltápáskodásokon kívül bizony alig-alig lehetett bármi jelentősége. Ez annál is inkább valószínű, mert az asszonyok ott, olyan biztosan, mint ahogy a halál eljön, olyan biztosan termették meg tizenegy-tizenkét hónaponként az újabb és újabb életet; s mikor egyszer az ötvenes évei felé közelgő Dáne a házuk mögött satnyadozó szederfa lábfejbütykös tövében megszorongatta tizenegy alkalommal szült, kilúgozott élete párját, hát úgy felbolydult az indiszkrét isten jóvoltából valamilyen módon mindig jelen levő közvélemény, ahogy csak a házasságot megelőző intenzív családtervező műveletekre szokott reagálni — de akkor is többnyire a kettős gyengébb nemére való tekintettel.

Be kell vallanom, gondolatban sokszor foglalkoztam a kérdéssel: földijeim szerelmi életével — ha egyáltalán van ilyen. Hogy hogyan is viselkedhetnek ezek az örökké megbotránkozott, fekete ruhás asszonyok az odaadás perceiben, másodperceiben — órákra gondolni soha nem is mertem —, ha egyáltalán odaadják magukat a különben csak felségsértésnek kijáró botránkozás, esetleg tettett szzenvelgés kötelező kísérőjelensége nélkül.

Ané pedig ott dörmögött a szerelemről, arról a csak nagyon ritkán

megfogható belső örvényről, melyből feltételezhetőn a legkevesebb jutott ki neki, mint ahogy a dolgok naposabb oldalának is igencsak a legszélére szorult, vagy talán már eleve így helyezkedett. De, mert tudott ennek a két elemnek a létezéséről, a felületes megfigyelő arra is következtethetett volna, hogy az a kevés mégis több volt és minden tekintetben igazabb, mint környezete szenvelgő vegetálása, akik jobb híján csak megússzák az életet, mint mindent. Mert a megúszás is egyike a magatartások számos fajtájának. Amit Ané elveszthetett, a szerelmet, annak hiánya számára felért az élet elvesztésével. S talán ez is embersége kulcsa; és ma már úgy gondolom, hogy ezt a hiányt szellőztette-körmeneteltette napról napra különös és orrcsiklandó kiáradulásai alkalmával ott a kecskevágásokon, kövi kaptatókon.

Igy duzzadt, dagadozott az Ané rovása, egészen addig a napig, míg a belátható köveken egy tehén a végét nem kezdte járni.

Ekkor támadt Katija anyónak az ötlete: hívják el Anét, elvégre, ha már rontani tudott, bizonyára tud annak az ellenkezőjére is tenni!

*Iri-iri-dáne —
Boszorkány az Ané*

— lehetett lépten-nyomon hallani; hát most már bizonyítson is Ané! Bizonyítson, bár azt mindenki tudta, illetve érezte a lelke mélyén, hogy az Ané boszorkányságának dolga eléggé félnederes ügy, már csak azért is, mert, mint jóval később kiderült: az a gyerek is csak kificalmította a lábát, szó sem volt lábtörésről.

És Ané bizonyított is. Igaz, csak anyit, amennyit bármelyik állatorvos megtett volna: kitakarította az állat vackát; pár napon át, Katiják nagy ijedelmére, jól tartotta abrakkal, és, hogy az elvászott fogak alatt könnyebben megrágódják az étel, míg az állat evett, folyton ott biztatgatta-dicsérgette-pátyolgatta a két füle tövéénél.

A tehén rendbe jött. Katiják egy füles kosár kukoricaliszttal, egy üveg pálinkával meg egy kerek sajttal állítottak be a teljes gyógyulást követő napon Ané házikójába, és a holmit minden magyarázat nélkül letették — a tüzhely mellé.

Ané nem kérdezősködött a hozott holmi rendeltetése felől — így látta célszerűbbnek. S ha ezek után meg is ritkultak az iri-iri-dának, azért még nem veszték ki a közhasználat tekervényes kedvű gyakorlatából. Már nem üvöltöztük lépten-nyomon, de azért csak jólesett helyel-közzel meglevő tejfogaink közt eldünnyögni, legalább nekünk, kölyköknek, akiknek legalább ugyanúgy megvolt áldozatszedő és áldozatkövetelő ösztönünk, ahogy a felnőtteknek.

Jóval később hallottam, hogy Ané szép kort ért meg. Mindent meggyógyított és megjavított, amire csak kérték; tisztességesen eléldegélt a házába hordott javakból, melyeknek címét nagy bölcsen azután sem firtatta.

Szintén a szellemvilággal kapcsolatos ez a másik história; időben is körülbelül egyeznek annyira, hogy mindössze, ha két esztendő választja el őket egymástól.

Akkoriban már a szigeten voltam, surgyán kamasz, akinek nemcsak a szeme, de a gyomra is jócskán a világ átmérőjéhez tárgult, s ha

lehet, még azon is túl egy-két kenyérserclivel, egy-két csupor aludt-tejjel.

Nem, azt nem mondhatom, hogy éhesek voltunk. Ha ezt mondanám, teljesen pontatlan lennék; ugyanis, mi éhezünk. S ha jól tudom, nemcsak mi szenvedtünk a gyomrunktól, éreztük a nap minden szakában azt a csikaró marást ott a bordáink és egyetlen, alsóul és felsőül rendelt gatyánkat tartó, valaha külföldi postacsomagról lekerült, jobb sorsra érdemes madzag alatt, hanem még a gazdáink is. Pedig hogy szerettük volna utálni! Mert az úgy van megcsinálva különben, hogy az ember mindig gyűlöli a gazdáját, szóljon az bár az angyalok nyelvén — igaz, ez is úgy van megcsinálva, hogy ilyen nincs; én még az olyan, szegényeinek a földet kiosztó, krisztuskodó gazdákat is csak gyanakodva tudom nézni. Szóval, nagyon szerettük volna gyűlölni. Valóság-gal fizikai fájdalmat okozott, hogy nem sűghattunk össze a háta mögött, hogy távoztában nem volt semmi, a legparányibb okunk sem arra, hogy harsány, eget hasító röhögésben törjünk ki a rovására; hogy, ha letévedtünk a partra, a kavicsos homokba nem rajzolgathattuk fizionómiáját és egyéb alkatrészeit a lehető legröhejesebb alakzatokra. Még csak egy árva gúnynevet sem tudtunk ráakasztani, mert nem vitt rá a lélek. Nem, mert ő is éhezett; s hogy ez így volt, onnan is tudhattuk, hogy soha nem mondta. Csak láttuk rajta.

Meglehetősen bukolikus életmód folyt hát nála. Igaz ugyan, hogy mi nem furulyáltunk, nem is pengettünk semmiféle, fadarabokra hűrozott istrángokat — ez mindvégig a postamester dolga maradt, aki egyébként kiadós koslatásairól volt híres. Ha egy-egy soron kívül kiosztott csuprocskához jutottunk, a nyelvünk oldódott csak meg valamelyest, kinek-kinek a maga stílusában.

Abból az időből legjobban stílusunkra emlékszem. Meg a hazugságainkra, melyek, természetüknél fogva, talán nem is voltak olyan rettenetesek, csak éppen ki nem állhattam őket. Volt köztünk városi is; azt mondta, az apja a keleti fronton tűnt el. Még nem biztos egészen, hogy meghalt, csak hát se nem ír, se semmiféle hír nincs róla. Meg hogy hatan vannak testvérek. És olyan szakértelemmel szólt a stukák meg a hernyótalpak természetéről, hogy az maga volt a tőkély. Mint egy kiképző őrmester. Már tudom, mindez csak „stílus” volt nála is.

Birkákat őriztünk. Úgy fogadtak fel, hármunkat egyenkint, ahogy a kóbor kutyákat szokták befogadni: ugyan kinek lenne szíve elkergetni, ha már ott van? Ki tudna úgy belenézni a megrebent szemekbe, hogy a magáé nem égne ki mindjárt, szégyenletében?

De nem is ezt akarom én most elmondani, azt, hogy hogy is éltünk mi ott a szigeten; hogy hogy bűzölgöttünk még száraz időben is, mint az ázott bundájú birkák, néha már-már magunknak is kibírhatatlanul. Nem, mert bűzünknel, lódításainknál is sokkal emlékezetesebb az éjjelnappal bennünk munkáló éhség, amit úgy szór mentén már említettem is. Igazi, ázsiai természetű éhezés volt az; az az előbbi, amit tarthatatlan otthoni csámborgásainkkal odahagyunk, az bizony még az unokája sem lehetett volna emennek. Pedig, hogy ott se járta éppen lakodalmas világ, bizonyítja, hogy az a kis kerek, reggelibe áztatható koszorúforma péksütemény, amit nálunk vásárfiába is szoktak venni, amit anyám egyik nagyobb betegsége alkalmával ajándékozott az

ajándék értékének megfelelő körülményes ünnepélyességgel egy nagy-néném, és amit mi sokáig őrizgetve egy alkalommal nászajándékként továbbítottunk, szóval ez a péksütemény visszakerült hozzánk. Akkor mondta az egyik rokonom, aki szintén birtokolta a kérdéses süteményt egy ideig:

— Aztán hol terem annak a magasságos Mennybélinek olyan rendőre, aki kinyomozná ennek a süteménynek a szolgálati útját?

Telibe talált, mert biztosan sehol. S hogy egy és ugyanazon süteményről van szó, arra a marhabélyegnél is biztosabb ismertetőjegy volt az én beleharapásom a szentséges holmiba. Bár nem hallottam, de még most is mérget vennék arra, hogy mindenki ugyanazzal a füllentéssel adta tovább, amivel anyám is:

— Valahogy megsérült, útközben, ahogy hoztuk. Előfordul az ilyesmi egy táskában, még a legfinyorosabbban is.

Előfordul.

De mi volt ennek a szegény péksüteménynek a varázsa-vonzása a narancsfáéhoz képest, amely ott görnyedezett-satnyadozott késő őszönte számunkra leírhatatlan gyönyörűségű terhével egy közeli, zárt udvarban, éghez legközelebb álló ágaival integetve kifelé?

O, azok a narancsok! Sárgák-pirosak, öntelten pöffeszkedők vagy betegen megbúvók a külön-külön is illatos levelek közt! Öklömnyiek; olajosan fénylő bőrükön megszámlálhatón, egyenetlen távolságban a parányi pórusok; szinte látni, ahogy ki-be lüktet belső bordázatukon át léáramuk; szinte hallani, ahogy áramol bennük a kart könyökig, néha még azon is túl ragacsozó léfolyam. Már tudom, hogy egészen közönséges narancsfa volt az; nem is papírhéjú, nem is vérnarancsokat termett; s ha eladásra kerültek, azokat soha senki nem csomagolta féltő gonddal külön-külön selyempapírból való halotti ingecskébe, hogy faforgács közé rejtve meginduljanak északi útjukra, kevésbé sóvár gyerekekbe.

Akkoriban gyakran ébredtem arra, hogy ezzel a gyümölcscsel álmodom; lassan, körömhúsba vágón hántom le a héját, ügyelve, hogy a héj alatti foszforos lebernyeg meg ne sérüljön, és sokáig így gyönyörködhessem benne, mint bőrös fehér gombában. Majd ezt a réteget is lehántsam, ha lehet, még körülményesebben, mint azt a felsőt, teljes odaadással és figyelemmel. S amikor már girizdekre bontva ott görnyadozott átizzadt és csatakos tenyeremben, egyszerre csak felébredtem, csalódottan-becsapottan, szájamban a habos nyállal. S ahogy az idő haladt, és saját súlyuktól húzva mind bizonytalanabbul lógtak ezek az ígéretes gyümölcsök a szigeti Paradiso ki- és körülkövezett börtönudvarában, melyet, ahogy alkalmam adódott bepillantani, öt pár emberi kar tökéletesen körbezárhatott volna — ekkor jutott eszembe először a Föld átölelésének gondolata —, úgy sűrűsödtek az ilyen és hasonló, nyomasztó álmaim. Biztos vagyok abban, hogy társaim is hasonló kínokat álltak ki, szenvedtek el titokban, már csak azért is, mert az idő öregedtével nemcsak hogy a gyümölcsök pompásodtak-teljesedtek, hanem megfogyatkoztak úton-útféli rágcslási lehetőségeink is.

Voltak, akik egész estét betöltő izgalommal tudtak mesélni hajdani szigeti narancstolvajokról, jól kihasználva persze a félhomályban való mesemondás minden áldott lehetőségét: igazi rabló—pandúr história is

keletkezett az egészből. Ezekben a történetekben még igazi tengeri kalózok futkostak szigetünk narancsközeli szárazföldjén, kalózok, akik rettenetes tengeri mérföldeket hanytorogtak meg azért — hajótörések közbeiktatásával —, hogy letéphessék a sziget sárgapiros gyümölcsét. Mi meglehetősen elégtétellel hallgattuk ezeket a lóditásokat; lám, nemcsak bennünket, kölyköket izgat annyira ez a gyümölcs, hanem meglehetősen, felnőtt embereket is, akiknek pedig édesszájúságára rég keresztet vetett az idő.

Hogy tulajdonképpen min is éltünk akkor, igazán nem tudnám megmondani. Jobbára az ég csodálatos azúrjából, amit teli tudóval szívunk, meg a véghetetlen levesekből, melyek mineműségére ritkán sikerült következtetnem. Persze, akkor még jókora út állt előttem, hogy a mostanival azonos mód vizsgálódó lélek legyek, aki nem áll még az olyan pszichés dolgoknak is a mélyére nézni, mint például a mi akkori carte de jourunk. Nem voltam akadémikus lélek, aki a kákán is csomót keres, vagy ágál az evés kivételével különben egészen elviselhető sorsa ellen, sőt, még a tudásvágy vagy a rendszeres tanulás hiánya sem kínozott.

De kínozott az a narancsfa, ami, ha nem is volt olyan kiváló, mint hajdani, kalózkori kollégái lehettek, de mégis, elképzelt lehetőségeivel egyre újabb tápot adott nemcsak krónikus vitaminhiányunknak, hanem a különféle mendemondáknak is.

Örizzük hiánytalanul a birkákat. Éjjel fáztunk, függetlenül az évszakoktól; nappal pedig a tikkasztó hőség gyötört a fehérre izzott kövek közt. Arnyék persze sehol; itt-ott egy-egy fa pár levélszerű kinövésével, sötétbarna, rendszerint vízszintesen elhelyezkedett ágakkal, melyeket jóval később, mikor már megtanultam a képszerű látást, fogkefefáknak neveztem el, visszamenő hatállyal. Csakhogy a sziget, híján minden egyéb faalkalmatosságnak, igen nagy becsben tartotta a különben örökzöld flóra ezen lumpenproletárjait is, a fogkefefákat, úgyhogy bekerítették őket, módszeresen egymásra rakott kövekkel, kecske- és emberjárás ellen.

Égetett a nap; olykor, ha szerencsénk volt, és olyan kiugrókról kellett visszahajkurászunk az állatokat, ahová odakéklett-zöldült egy levesestányérra való tenger, akkor valahogy mintha enyhült volna a hőség; mintegy távsimogattak bennünket a víznek azok az ezüst kicsapódásai, melyeket nyilván örömeinkben megbolondult delfinkamaszok vertek.

Ilyenkor mindig valami különös, megbékélttséghez hasonló jóérzés fogott el, pedig valójában még csak oda sem hallott a vízmoraj, hogy elnyomja azt a másikat, még ennél is hatalmasabbat, melyet egyenként gyomorkorgásnak nevezünk. Sőt, még mintha fejbőröm egyenletes égészavara is enyhült volna a víz láttán, ami végleg csak egy évvel később múlt el, akkor, mikor szárazföldre szökve, egészen véletlenül, nagybátyám karjaiba szaladtam, hogy ő azután fülön csípjén és hazarepedüljön azzal a meghagyással, hogy üstökőmet nullás géppel tisztítsák meg a mindenféle rajtalevőségtől.

Amilyen jó volt hát tengert lesni, ugyanolyan izgalmas jó érzés volt a narancsfára gondolni, óráról órára saftosodó terhére, mignem kipattant a hír: ismeretlen tettesek megdézsmálták a termést.

Nem, egyáltalán nem szándékozom elmondani, micsoda felbolydulást okozott a hír; hiszen, ha felbolydulásra bármilyen csekélyke kis lehe-

tőség is adódik, az soha nem múlik el kihasználatlanul a kisebb, de még a nagyobb közösségekben sem, sőt, ha lehet, egészen végletes méreteket ölt, már amennyire kinek-kinek az erejéből futja.

És ezután jött a fordulat, amire még a felindultságban és botránkozásban a legelső helyen vezetők is elnémultak: „üzent” a szellemvilág. Először úgy látszott, hogy a szellemek közbelépése teljesen balul sül el: ugyanis a tolvajlás ténye is az ő nyakukba lett szóva.

Az történt, hogy a narancstulajdonos házának ablakán, az alsó, szellőztető rozettán, kinyúlt egy kéz, és egyenletes, lengő mozdulatokkal kaszálni kezdett. Mikor a jelenség híre elterjedt, egyesek azonnal arra gyanakodtak, hogy az Isten keze van a dologban. Mások késlekedés nélkül elájultak, többek közt a postamester féltékenységtől megviselt idegzetű vékonyka felesége is, akinek ájulásáról még tudni kell, hogy mielőtt az általános gravitáció törvényeire hagyatkozott volna, levette a szemüvegét, sőt, még arra is volt gondolja, hogy a négy dioptria alatti árkokat jólesőn megdörzsölje.

Egy haszon azért mégis származott a dologból, ha nem is ránk, de az előjáróságra nézve, mégpedig az, hogy megszabadult — egyelőre — a narancsfa utcájának kikövezési gondjától. Ezt a rendőr híresztelte, éven át egyéb munka híján. Az indokot hosszú lére eresztve taglalta, amiért az előjáróság letett a tervről. Persze, hiszen köztudott volt, hogy mióta az a kéz ott lengedezett, se ember, se számár, se öszvér, de még egy kétkerekű taliga se mert befordulni az utcába; oda való fuvart még a legéhenkórászabb alak se mert vállalni.

Az ügyben mindenki nyilatkozott, persze, a letett garasok sorra pengtek, ha csak a szimbólumok csengésével is, egyszerre. Hogy mindenkinek volt valamilyen meglátása, az csak természetes; hol cinikus-hitetlenkedő, hol elnéző-tartózkodó, hol pedig olyan értelmű, hogy az ügyet a nyomozó hatóságoknak kellene átadni, megyei szinten. Hallottam, milyen fanyalogva vette tudomásul a hírt kollégánk a pásztorságban, a pap, aki ugyan nem birkákat legeltetett az Úristen sziklás kaptatóin, mint mi, hanem lelkeket, meglehetősen kényelmesebb körülmények közt.

Fanyalgott eleinte, majd olyan hírek kezdtek szállingózni, hogy lelki-pásztorunk elhatározta: az ügyet a Szentszék, az Egyháztanács elé terjeszti. Isteni csodáról lévén szó — legalábbis erre gyanakszik.

Mi kölykök csak röhécseltünk, de be kell vallanom, hogy azontúl mi sem sokat koptattuk az egyébként kikövezésre ítélt, szóban forgó utca földjét. Valami kéjes borzongás fogott el, valahányszor csak beleshettem a titokzatos utcába, és megpillantottam az ernyedten lengő kezét. Volt ebben a mozgásban valami örökbúcsú-féle, olyasmi, ami az én integetésemben is lehetett, jóval később, mikor B. pályaudvarán integettem kifelé az ablakon, semmibe vesző tekintettel, miután örök hűséget fogadtam I.-nek, holott, hogy nagyon hitványan viselkedtem, bizonyítja: még akkor is kaszáltam kifelé a kezemmel, mikor már a külvárosok grafittókkal telefirkált aluljáróit is elhagytuk, el a külső perifériák ólakkal és sufnikkal és csenevész hajnalkarendekkel megtámogatott, csupa tűzfal házait. Nem is láttam I.-t viszont, csak egyszer, bár nem hiszem, hogy felismert volna: két rettenetesen megrakott piaci szatyrot cipelt.

Ki tudja, hová fajult volna az izgalom, meddig feszültek volna a

különben gumitulajdonságú idegek, ha a gazdám — igen, a gazdám! — a végére nem jár. Ugyanis, amikor látszólag megtudta a történeteket, csak annyit mondott, valami olyasmit, aminek körülbelüli értelme ez:

— Na. Aztán nem úgy verik ám a cigányt.

Nem. Nem tudom, vádolhatom-e ünneprontással, kegyeletlenséggel, mert akárhogy is volt, de ünneprontó volt; beláthatatlan következményű izgalmaktól fosztotta meg az eseményekben akkor és ott alig-alig bővelkedő közösséget.

Lehet, teljes mértékben belátta, hogy ez a személyes bosszú egyetlen kézen fekvő lehetősége — bosszú önmagáért, bosszú a levesekért, bosszú a péntekéért. Ha pedig egy pillanatra is — akkori meglátásom szerint — az Isten kezét vélte volna a dolgok folyásába pancsolni, akkor a bosszú egyenesen az Istennek címeztetett.

Peckesen besétált — távoli szemtanúk körülbelül egybevágó elbeszélése szerint — az elátkozott utcába, helyet foglalt a rettegett ablak alatt, s mikor a kéz kinyúlt és szokásos lengésébe kezdett, megragadta, és megrázta.

Sikoly és üvegcsörömpölés.

Jóval később, de nem sokkal azelőtt, hogy egy merész elhatározással angolosan búcsút mondtam volna a szigetnek, akkor mondta, csak úgy félvállról, az istálló falát támasztva:

— Aztán mit gondoltok, ki dézsmálta meg a narancsot?

Hallgattunk.

Mit is mondhattunk volna? Igaz ugyan, hogy nagy néha még eszünkbe jutott a história, mint ahogy eleve érthetetlen dolgokon is újra és újra végiglegeltetjük a fantáziánkat, akárcsak az atomfizika kérdésein.

— Nem tudjátok, mi? Ti is az Istenre kennétek?

Lesunytt tekintettel hallgattunk.

— Hát nem! — üvöltötte a mindig halk szavú, békés ember. — Hát nem! Én voltam! Isten voltam, aki pár narancs erejéig elveszi a jutalmát. Isten voltam!! — nevetett eszelősen. — Isten! ...

Ma már tudom, hogy majd egy évig Hermész volt a gazdám.

PERPETUUM MOBILE

MONOSZLÓY DEZSŐ

IDŐ

Esett
de másnap felszáradt az út
aztán havazott
sütött a nap
Így telt az Idő
unalmasan és folytonosan
látszólag mégis érdekesen
mert mindig mások mentek
az ázott száraz utakon
a napsütésben
a havazásban
És mindenki azt gondolta
hogymost esik
most száradt fel az út
most havazik
most süt a nap

VILLANYKÖRTE

Egy villanykörte kiégett
kunkori fonál zörög benne
mintha most kezdene élni
de már a szemeteslapáton hever
mint kihúzott szuvas fog
és nincs körötte vér
vénáiból a fény már előbb kicsordult
Világos van mindenütt
Sötétség van mindenütt
Külön vércseppjeit
nem lehet sehol se látni

A PERPETUUM MOBILE SZÜLETÉSE

Nem a hiszékeny király aranyáért
nem azért mert valamit mindig feltalálni kell
csak mert bosszantotta
az örök születés és örök halál
az ellentéteknek e riasztó láncá
s mégis egymás fogaskerekébe kapó kereke
a perpetuum mobilét ezért szerkesztette meg

Egyes felületes leírások szerint
(amelyekből absztrahált az eszme ereje)
felhúzendó
mielőtt leáll

LABDA

Két csókolódzó muraközi ló
toppant a szeme elé
s egy plakát:
SZEMVÉDŐ SZEMÜVEG NÉLKÜL KÖSZÖRÜLNI TILOS!
aztán a meggörbült kormánykerék nyakába
plép benzín éter moslékszaga hullt
az elszálló perc megfoghatatlan hangon ciripelt
Egy hétéves srác nézte a roncsot
a plakátot is megpróbálta kibetűzni:
Szem-védő sze-mü-veg nél-kül
kö-sző-rül-ni ti-los!
Ijedten a fociba rúgott
s futott a guruló labda után

EXLEX

Kőbaltájával mikor a másik bozontos ősz fejét beverte
csupán egy ügyes és möhó mozdulat
gondolkodott helyette
olyasféle
amilyenel a gondos háziasszonyok
a szardíniásdoboz tetejét kinyitják
Nem sejtette
hogy húszezer év múlva
törvénytudók vizsgálják majd a tettét
s a húszezer év előtt hozott törvényt
már régen elfeledte

HÚSÉG

Annyira szerette Ahmedet Leilla
hogy később
sokat kellett törnie a fejét
mikor is felejtette el

FELELŐSÉG

Egy söröshordó elgurult
Valaki a lábát ijedten kapta félre
A házbizalmi jambikusan jajveszékelt
Valaki azon tünődött:
hány hordó gurulhat el naponta?
Társa a gyorsulás képletén merengett
Az árpa nőtt
És nőtt az erdő
agyalágyult emlékezettel megáldva
És nőtt a kornló
És nőtt a vaspánt
mit sem tudva az elődök okozta incidensről

SZALLÁSTALAN SZANDÉK

Meg akart bocsátani
de rájött hogy lehetetlen
mert nincs megbocsátás
harag
szeretet
közöny
kormányozza a pillanatot
a megbocsátás fikciója közöttük lebeg
fészket nem rak a vállukon
mert a válluk is
harag
szeretet
közöny

EJJELI RORÁTE

Ennek persze így semmi értelme nincsen
de bennem az Idő nem tud már
az óra esze szerinti egyforma hosszú sorokat róni
a földrajzi térfogatokat is összekavarja
Újvidék Kanizsa Kassa Velence
valami mindig kiloccsan
szomjas az Idő issza helyettem
Volt egyszer hol is volt
rózsafüzéreket javított az iskolatársam
kis kalapáccsal s parányi fogóval fűzte a láncot
nem pattant széjjel soha egy szem se
s közben óvszert is árult
ezért kicsapták
akkor még nem tudtam a dolgok hogy függnék össze
láncok szerelem imádság
még ma sem értem egészen
az Idő egyenetlen soraiba gabalyodtam
Mária elefántcsonttorony könyörögj érettem

ÖNKERESÉS

A völgyben, ahol születtem,
annyi volt a hegybe falazott márvány,
de mind durva, csiszolatlan tuskó,
s ha rájuk támadt a villanó acél,
míndegyilkük ősdacos, bátor,
csupa kóváll a kóváll mellett,
csupa nekivetett, ellenszegülő kőlab,
inkább szilánkhálába törő,
semhogy egyszer is formába foganjon.

De mert mindenáron építenem kellett,
mert mi lenne falatrakó kőművesség nélkül az élet,
messzi, idegen tájakra vetődtem,
hol készen, kicsiszolva, formába falazva már várt a sok márvány.
Kié? — nem kértem, tetszettek, hát elvettem,
s csak hordtam a sok gyönyörű lapot a régi falakról,
s mire tornyai az égbe meredtek,
nem az én napom ragyogott a reájuk tűzött aranykereszten,
s ilyenkor a tengerbe lejtő lépcsők legalján oly szomorkodva ültem.

Bizony, annyiszor szürcsöltem előttem voltak nemes borát,
életük legjobb termését csapolván,
hogy mámoros lettem a sok drága italtól,
s nyelvem megeredve folyton az ő mámoros szavaikat csurgatja,
és minden, amit mondok: csak idegen töltés, kölcsön.

Mióta ki-kimaradozom már lassan a létből,
sokszor elkérdelem: ki vagyok én, honnan is jöttem?
Én vagyok-e én, úgy, ahogy vallom,
vagy csak a testem az enyém, de a lelkem
száz idegen ember lelke alatt fekszik holtan,
s már föl sem sajnó, hogy én nem vagyok én, csak voltam.

Azóta sokszor elmegyek, utazok, keresem, kutatom: hol a hazám,
hol van a hely, ahol a régi kővek hevertek,
hol a könnytelen, jeltelen sírdomb, az ősi,
melyen már csak a feledés fűgyapja ha zöldell,
s melyre, ha nem akarom, akkor is leszakadnak én,
s két karom úgy ölelje, ajakam úgy csókolja az én régi hazám.

NYOMTALAN MŰLÁSOK

Kipling Fehér kobrájára gondolva.

Csak egy óra volt az egész tűnt világ,
s egy órába sűrítve, ki hallja,
hogy emberek létük szomorú tornyából valaha hányan és hányszor
vágta bele feljajdulásuk mázsás köszavát az elmúlt tengerekbe,
mert az ősrégi órakagyló egyforma morajba kever minden
csendet s szétloccsantott emberi jajszót.

Bizony, csak egy óra volt az egész tűnt világ,
s én fehérokobra-sorsomat ezerszer átkozva
mégis úgy őrzöm a befalazott pince mélyén a régi királyi ankust
s a sok drága kincset,
mintha odafönn most is a hajdani paloták királyi népe imádná az
ősrégi istent,
s nem zúgna fölöttem már ki tudja mióta DZSUNGEL.

A HÍD ALATT

Akár egy mozdulatlan kődarab,
úgy üldögéltem odalenn az Élet partján,
a ködereszes IDŐ-híd alatt,
s egyre csak vártam.

Egyre csak vártam, hogy mikor jelez már odafönn kattogva az érkező TÁVOL,
s a talpfákhoz szegezett vonagló síneken
— akárcsak lelkem tovakigyózó síneit gázolná halálra —,
mikor süvít el dübörögve egy-egy messzi vonat vagy mozdony.

S ha kiürült odafönn a híd,
ó, de üresen csobogott az Élet vize lábaim alján,
s nem láttam, hogy kedvenc, kék szemű lányai a Nyárnak,
a lustálkodó, csendes délutánok,
hízalgón mellém heveredtek a fűbe, s úgy várták,
hogy álmokké szemükbe hosszan belenéznek.

Csak üldögéltem odalenn a híd alatt,
s egyre csak vártam,
mialatt az órák kicsurogtak nyitott tenyeremből,
s őszharmatos tájra merengőn elhagyogattak a lányok.

Most már egyre korábban gyülekeznek a nap sudarán,
mire fölnézek, jaj Istenem, már tél lesz,
s én csak nem is éltem.

Csak üldögéltem odalenn a híd alatt,
s folyton csak vártam,
mialatt határon innen, határon túl
egyre robogtak a vonatok, s a hídon át,
ó, hányszor adtak össze régi szíveket, kiket a háború kétfelé tépett,
s mialatt őket néztem, nékem oly nehéz volt,
mert én nem voltam sem itt, sem ott.

De majd egyszer utolsó őszi délután,
ha nem lesz már mire várnom,
fölkelek én is,
s a kihunyó napfény rámpatakzó tűzözönében keményen nézem,
hogymint a folyóba szakadva a híd s vonat.

FEHÉR, FEKETE, SÁRGA

LADIK KATALIN

HAT PORSZÍVÓ ÉJSZAKÁJA

hat porszívó dolgozik szüntelen
a fiókból felröppennek a selyemcukorkák
az én kedves nagymamám
piros almákon csúszkál
vasalója szépen kivasalja az ingemet
és a fekete macskát a porszívóban
én ezért cserébe minden szombaton
szállni tanítom a selyemcukorkáit

A TÉREN TÜLKÖLŐ AUTOMOBILOK

ma a fényes reggelen
fehér szekrények vonultak vidáman
én egy szekrényben álltam
kezemben lángolt egy táska
úrnóm megjöttek fehér vőlegényeid
a nyerítő túlkölő autobilok

JÜLIUS

golyák állnak a fekete dombon
rajtuk égő szoknya

ÚTBAN GÖRÖGORSZÁG FELE

porzik a tüzes kerék
kígyók ugrálnak körülötte
én fekete társammal
szaladok a kék kecskék után

GÖRÖG NŐ

kis hernyót dörzsöl
ő sikít én lélegzem
találkoztunk

ARATÁS

két vasaló a lány kezében
rohan a szekér
a vasalóban búzatábla ég

MADÁR

jaj ez a trombitás
behúzza a madarat az ajtó mögé
s ott a szőnyegen
aranytojásokat ütöget

BOLOND NYÁR

a tüzes égen
illatos macskák keringenek
aki a kaszákat hordja
az én fekete vőlegényem

CSEND

négy farkas a kéményben
párnához szögeztek
nagy fehér fogak

ÉJ

az ablakon sárga sebhely
leesik a tojás
én fekszem sárga ruhában
fekete a késem az ágyam is fekete

SZÍNHÁZBAN

hol vannak a macskák
fekete retikülben vacsoráznak

IDŐ

a kis narancssárga gomb
forró mellkassal feszíti fészket
a kis sárga gomb
ki-be jár csontjaim között

A HARMADIK SZEM RADE TOMIC

*
* *

Íme a birtok, amit szereztem, messze tőletek,
íme a rejtett birtok. Halastó, erdő,
ünnepélyes vízsugár. Száz és száz ragadós kéz
tört utat a hegytetőre, ahonnan már látszik a villám
zöld órája. A napos oldalon déligyümölcsöt fest a gyerekkéz,
meleg húsát falja a szem. A cserjésben
visszhangzik a szél arany kardja, és kinyílnak
a szemek és csillagok. Szentjánosbogár perzseli fel a világot,
galamb-napokkal mérjük a teret. Íme a birtok,
amit messze tőletek szereztem, íme a rejtett
birtok. Ne növeljétek nagyobbra, ne csökkentsétek;
aki parázsra lel a hamu alatt, ne szítsa fel a lángot.

S AZ IDŐ MŰLIK

1)

Íme a pont. Innen fogjuk figyelni
a viharok áramát, a kedves helyeket, állatokat,
angyalokat! Rőptünkben visszaverődik a fény a tükrökről,
annyi minden vész semmibe. A Földet köd burkolja;
a tér hálója himbálja a mozdulatlan szemet,
eltűnt a bíbor tenger, az öngyilkos kékség!
Mi marad meg utánunk? A rosszul rímelt szél,
a tűz civódásai, az összeollózott füst, elemista motyogás?
A szem szikra-csóvája, ember a ködben,
alvó fenyők közt! Elzarándokoltam mogyorófa
templomodba, cukornáddal örökkévalóságot
tömjénező próféta, meztelen, egyedül, illatok páncéljában.
Mit mondhatnék erről az iszapról a csata végén?
Füst-farkú, hüvelyes meteorok szállnak át a látóhatáron.
Erről az iszapról mit mondhatnék? A békákról,
ebihalakról? Üres utakról, lovas nélkül száguldó lovakról?

2)

Taníts meg, hogyan töltsük ki veled a dolgokat.
Árnyék hazudja magát embernek, aki nincs.
Kakukk hazudja magát fecskének, ami nincs.
A sokágú tengeni csillag elszunnyadt a pókokkal
a felhők közt, és álmában számlálja a gyökereket, vakokat,
dombhátakat szoroz és remetéket. Resteltem leírni,
hogy egyenlő voltam velük, hajbókoltam előtted,
mint a jó diák. Meg akarom énekelni a falaidat,
barna gerinced, a sóidat. Ha minden én szakad,
lennék a térdkalácsod, hogy veled együtt
járjam az utadat. Ó, vörös törzsek forgácsa,
minden száraz és múniásan aszott; bőségek elígérve,
hontalan honomban, éhséged vezeklem. S az idő múlik...

3)

Vedd a szellemem s a tengert, mely fölött fehér pillák keringnek,
és emelkedj a magasba; a kancsal szemű meglátja
a kristály-sűrűben a szigetet s a hamut felverő
számok örvényét. Mert ime, dögkeselyűk
köröznek a meg-nem-születettek fölött, és széttépik
a szembeúszó magvakat. Hozd felszínre a feledés kínosát:
méhek raját, növények ércét. Nyisd fel a szemem, hadd lássam,
hogy esik az eső s hogy szállnak fejed körül az idő-bogárcák.
Hadd halljam éneked, vajon a nap győz-e
a szív kalászaiban. Tölts meg széllel és viharral,
hogy a gondolataim szirtet és hullámot gondoljanak. Hogy
megálmodjam, sokszorozottan, a mélyben a lélek cölöpeit.
Hogy szembeszegüljek kővel és üveggel, bodzaillattal,
hogy baglyok gyanánt fölverjem az erdő éjjelét lomha szárnycsattogással.

AZ AMI BEJÖTT

Az ami bejött ott áll a szürkülő fal mellett
Az ami bejött hangyaléptekkel jött be
A kis kék ajtón
Tárgytól tárgyig megyek mondja az ami bejött
És mindegyikben kitapintom az érverésemet
Embertől emberig megyek mondja az ami bejött
És mindegyikben követem a vérem útjait
Így válok minden lény lényévé minden alak alakjává
Az ami bejött füllé válik és szemmé
Ezer füllé és ezer szemmé
És figyelj az éj nagy ölet és figyelj a fákat növényeket köveket
És feszülten figyelj önmön fehér köldökét
És aztán minden füllé válik
Egyetlen nagy füllé és egyetlen kávészínű nagy szemmé
A köldökömből kinő újra a fű kinő a fa
Köldökömből új csillag születik mondja az ami bejött
És útrakel valahová ahol nincs több utas
Én mindent látok mondja az ami bejött a vadászt lesén
A messzi Indianában a Niluson átszálló verebeket

A roppant vizet az Andok erdőiben
Látom a Hold túlsó felét a pucér farú majmokat
Az embereket is mind látom mondja az ami bejött ...
Az ami bejött méhfullánkban alszik
Méhfullánkban és bíbor felhőcsücskön
Bíbor felhőcsücskön és kis kék bogyókban
Az ami bejött a lódarázs röptét utánozza
És ott köröz a fehér fehér város fölött a sivatagban
Számolja a napokat és éjeket útjukon
Számolja a legyeket hangyákat és katicabogarakat útjukon
Nehéz naphosszat jóllakottnak lenni mondja az ami bejött
És ujjával ahhoz ér legelőbb ami kiindulópontul szolgálhat

AZ AMI KIMENT

Az ami kiment mindent előről kezd
Az ami kiment befesti az erdőt az egész tájat
S a felhő-mocskolt eget is a madarakat álmokat
Ha van homály azért van hogy eltűnjön
Mert vannak források hol víz buzog emberek alszanak
Mert piócák is vannak fűzek is
Mondja az ami kiment
És felköltözik a legmagasabb helyekre
És nézi magasan a föld felett
A dolgok óriás sáros lábait
És nézi a lángban mozgó alakzatokat s a fényes erős gépeket
Amik feltűrják a sárga égi avart
Bal felől pompás városok jobb felől fekete ködök
Mondja az ami kiment

Középpütt varázsjelek a titok fészke
Gyerekhangú tavaszi szelek rozsdás csillagok
Szelek villámok gyíkok
Ha nem volnának elborulna az ég
Ha nem volnának menny és föld egyesülne
És eltűnnének a halak a madarak és eltűnne a lég
Az ami kiment titokban ment ki de visszavonhatatlanul
És könyörtelen az időhöz
Az idő gyűlöletének egyetlen és örök tárgya
És könyörtelen a naphoz mely lázban oltódik
És értelmese mint minden értelmes lény
Az ami kiment legszívesebben lóvá válna
De jéggé denmedt lóvá legszívesebben lóvá válna
De megőrzött lóvá akár a szerelem

AZ AMI KINYÍLIK

Az ami kinyílik aszimmetrikus
Az ami kinyílik felszál majd megáll
A félig eltemetett holdat eszi az ami kinyílik
Az ami kinyílik ablakot nyit

És megfelelő megvilágítást igényel
 Az ami kinyílik mély lélegzetet vesz és csak a levegő illatait őrzi
 Félig kővé válva félig így-úgy
 Az ami kinyílik megy az utcán és verset olvas
 És verset ír
 É-n-m-e-g-y-e-k-é-s-é-n-e-k-e-l-e-k
 Ó-ó-ó-ó-ó!
 Mondja az ami kinyílik
 És azt gondolja egy pohár víz és még egy pohár amabból
 Plusz az este teste
 S a szerzett veszélyek és szerzett tapasztalatok
 A bizonytalanság és a dolgok sima felülete
 És az asszonyok a ligetek az üstökösök
 Felszállhatnának gondolja az ami kinyílik
 Még mindig megy az ami kinyílik
 Még mindig álmodik az ami kinyílik
 Lovat álmodik kőből Hamletet álmodik kőből
 És azt mondja elegendő van és azt mondja lássuk hát azt a lovat
 Azt a lovat mely felszáll az égre hág
 És felfelé siet a kőből valót
 És lefelé siet a kőből valót

AZ AMI BECSUKÓDIK

Az ami becsukódik út mint az óra
 És füstölög és karikázik és megszenesedik
 És kisimul és verejtéket gyöngyöz
 És hosszan hosszan úszik az ami becsukódik
 És nem tudja meddig és nem tudja miért
 És egyet-mást mégis meg szeretne érteni
 Minden reggel minden este minden percben
 Vár maga sem tudja mire vár
 Úgy látod fa az ami becsukódik tüzet gyújt
 És felhőt gyújt és másik fát gyújt és életet gyújt
 És feljegyzí

SEMMIT SEM ÉRTETTEM MEG SOHA SEMMIT SEM ÉRTETTEM MEG
A VIZEKBŐL AMIK BEÉRNEK A LÉPTEKBŐL AMIK BEÉRNEK
ÉS A LÉPTEKBŐL AMIK ELHAGYNAK
 Az ami becsukódik veri a billentyűket
 Valamit megőrizne valamit a fülébe rejtene
 De minden zuhan lefelé
 Zuhannak az állványok a kulcsok
 És az ami becsukódik kopog az ablakon
 És ellenőrzi hogy valóban ő kopog-e
 Vagy az ami az ablakot nyitja!

Ács Károly fordítása

Huszonegy-két év költői termésének alig hatvan versét gyűjtötte Lator László *Sárangyal* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969) című kötetébe. Látszólag föld alatt, rejtetten érlelődött ez a költészet, és most, amikor napvilágra került, szilárdan, meggyőzően áll előttünk. Olyan sajátosságai vannak, amelyek első pillanatra szembeötlenek: ragaszkodás a hagyományhoz (a magyar költészet hagyományának ahhoz az irányához, amelyet Babits nevével jelzünk), a vonzó kísérletezés elkerülése, a választott mellett való kitartás, a költői élmény állandósága, és ezért valami nemes konzervatívizmus, aszketikus egyet akarás. Éppen ezért, költői világképének csak néhány, de annál figyelmesebben körülhatárolt, összesűrített és így gazdaggá nemesített tartománya: költői témája van. Voltaképpen a „tudós” költő ismérvei ezek: azé, akinek a hagyomány, a költői örökség nem teher, nem nyomasztó gond, hanem az egyetlen lehetőség a költő jeleni feladatainak elvégzésére. Ez teszi valóságossá Lator költészetének belső paradoxonát: korszerűsége és jelenhez való viszonya költészetének nemes konzervatívizmusában és költői programként vállalt hagyományosságában jelenik meg. Ugyanakkor ez a paradoxon metszi ki az ő költészetét a mai magyar költészet globális irányából is. Egyrésről tehát belső motorja, másrésről pedig legfontosabb meghatározója.

De megbízhatóan lehet-e itélni egy költői világképről az első pillanatra szembeötlő sajátosságok alapján? Nem rejtegetik-e ezek a sajátosságok, szándékosan, a lényegét?

Kivételesen nagy időközöket fűz össze a kötet három ciklusa. A költők fejlődésében az ilyen nagy időszakok nemcsak a kezdeti lehetőségek kifejlesztését, megvalósítását hozzák magukkal, hanem egyúttal újabb felismerések lehetőségét is, sokszor — talán legtöbbször — ellentéteket, olyanokat, amelyek kizárják a korábbiakat, vagy — legjobb esetben — más fényben látatják azokat. A költők fejlődésében, különösképpen két évtizednyi távlatból, dramatikus változások, sorsdöntő csuszamlások, gazdagító válságok jelei, sebhelyei maradnak meg; egy élő és mozgó szervezetnek állandó és természetes anyagcseréje. Voltaképpen alig van költő, akinek az életművében nem okoztak volna ezek a dramatikus események mély szakadékokat, betöltetlen vájatokat, üresen kongó tárnákat. Nem állíthatjuk, hogy Lator László nem élt át egy sor ilyen válságot, sőt, éppen azt állíthatjuk, mert szemmel látható, hogy ezek az ő költői világképében nem hagytak maguk mögött ki-

térőket, elkanyarodásokat, lemondásokat és újrakezdéseket: Lator csökönyösen követte választott útját, és mindvégig kitarotta azt a hangot, amit költővé minősülésekor leütdött. A válságokat, a megrázó és sorsdöntő felismeréseket ebbe az egyetlen választott útba, ebbe az egyetlen hangba préselte bele: a költő oly keveset tehet ebben a világban, mely a létezés éjszakája felé közeledik, de ha vállalkozik valamire, akkor legalább azt az egyet úgy végezze el, hogy nyomok maradjanak mögötte. Ennek a felismerésnek a jeleit láthatjuk meg abban, hogy az ő költészete nem az állandó és külsőségekben megnyilvánuló, látványos útkeresés, kísérletezés eredménye, hanem egy állandó préselődés, kristályosodási folyamat terméke.

Ezek, a költői magatartást meghatározó, tudatosult felismerések tették Lator László költészetét a két évtized lassú őrlődése, telítődése, préselődése közepette „a megsűrűdött pillanat” költészetévé, tehát szilárdá és homogénná.

A legtöbb költői életmű homogenitását nem a versek egymásra utaltságában fedezhetjük fel, hanem egy — sokszor a szorosán vett „költői szférán” kívül álló — szemléleti, magatartásbeli, világnézeti mozzanatban. Lator költészetében ezt a homogenitást és szilárdságot egyszerre szavatolja a versek belső összefüggése, egymásra utaltsága: tehát egy sajátos költői természetrajz és a költői világkép szilárdsága, megszervezettsége, a költői program tudatos kiépítése, a világlátás azonos szemszöge: tehát a költői cselekvés intellektuális lehetőségének felismerése. Ezért azt, ami költészetében fejlődésnek tekinthető nemcsak az egymásra épülő felületek, hanem az egymást feltételező jelentéssíkok rendszere mutatja, hanem egy eleve megsejtett, korábban még kezdetleges formájú, alig megszilárdult költői öntudat, amely az évek folyamán, az élmények és tapasztalatok, a felfedezések és megismerések állandó hullámcsapásai közepette nem változott, nem váltott át más irányba vezető sínpárra, csak megszilárdult, telítődött, és így alapvető épületkövévé vált a már felépült és megvalósult költői világképnek. Nem állíthatjuk, hogy Lator László indulásakor már tudta, hogy mit akar, hogy az a törekvés, amit magáénak vallott, hova vezet, de azt állíthatjuk, hogy a húszévnnyi intenzív költői gyakorlat az első megsejtések tudatos felismerésére irányult: küzdelem a homályosból felmerülő rációért. Ez a kiteljesedés, a költői világkép megvalósulása, paradox módon, egy állandó redukciós folyamatot indított meg: legszembetűnőbb ez a költői formán és a költői témán. Az indulás, a verssé minősülő élmény, egy sor lehetőséget kínál fel, de a vers gazdagságát, a vers jelentésének árnyaltságát és többszólamúságát, nem mindezeknek a lehetőségeknek a kihasználása, hanem az egyetlen lehetőségnek a felismerése és annak elmélyítése eredményezi. S közben Lator költészetében nem merültek fel olyan kételyek, hogy a formán talán változtatni kellene, hogy a világ és a történelem változó eseményei megsemmisíthetők a korábbi erőfeszítéseket, és ezzel más vidékre terelhetik az alkotói tudatot. Egyetlen pillanatra sem hűlt ki a hús év alatt a kezdeti izzás, egyetlen pillanatra sem változott a belső fűtőanyag, csak az oxigén cserélődött és az élet, az évek sűrűsödtek, a látomások és az indulatok formálódtak: ahogy a lencse lassú forgása kiélesíti a szürke és elmosódó képet.

Mondtuk már, gyakorlata konzervatívnak tűnik, de ez a konzerva-

tivizmus nem a könnyebb út választása, nem a kor, a történelem és a költészet kihívásának a visszautasítása, hanem egy tudatosan vállalt törekvés afelé, hogy költészete és versvilága a modern költészet „homályosságával” és „rejtjeleivel” (ahogyan a fogalmakat Hugo Friedrich használja) szemben állva épüljön ki. Ennek a törekvésnek első és szembetűnő bizonyítéka: egy sor objektív, egzakt elem, amelyből Lator verseit „megszerkeszti”.

Számára nem jelentett és ma sem jelent dilemmát a költői forma: ő nem válogatott a lehetőségek között, mert azt az emberi többletet, amit költészete hozott napfényre, csak egyetlen forma tudta kifejezni: a külső ismérvek alapján kötöttnek nevezett forma, az a törekvés tehát, amely leginkább alkalmas a költői nyelvnek, a költői beszédnek a mindennapi nyelvvel és beszéddel szembeni radikalizációjára, illetve az a forma, amely a költői kalandot nem a látvány felé szélesíti ki, s nem a gesztusban láttatja, hanem magában a versben, a kötött, zárt formába sűrített belső vers-drámában. Ugyanakkor ez a kötött forma nem az egyes verselési lehetőségek teherbíró képességének vizsgálata: a fiatal Babits magatartásától ennyiben tér el, hanem az egyetlenben sűrített forma minden lehetőségének a kiaknázása. Ahogyan Illyés Gyula mondaná, a költőnek „ösztonébe kell fogadnia” a stílust, a költői formát. Láthattuk, Lator költészetében a forma az egyik objektív, egzakt lehetőség a „homályosság” elkerülésére, de ugyanakkor több is ennél: a költő ösztönének a megnyilvánulása is, lehetőség arra, hogy a vers emberi arculata — ismét Illyés Gyula szavával —, „izommozgása” vitálissá tegye a verstestet, tehát utat nyisson a valóságos élet felé.

A másik ilyen objektív, egzakt elem Lator költészetében nem a vers külső ismérveként jelenik meg, tehát nem a vers „tartásának”, hanem a vers jelentésének, a vers világhoz és történelemhez való viszonyának a szintjén jelenik meg: az autonóm verstest megteremtésében és létrehozásában. A természet Lator költészetében a költői létezés megfelelője. Ő nem az élmények, tapasztalatok, életérzések objektív korrelatívját fedezte fel a természet képeiben, (korai verseiben még felismerhetjük ennek a jeleit), hanem a természetet mint egzisztenciális szituációt. Korai verseiben a természet még a feloldozás, a felszabadulás lehetősége: kilépni a „pokolbeli borzalom / vonalak nélküli képéből” és felodózni a virág illatában, bár már itt is kísért a természet idegensége: „mi marad hát a homlokodból / virágok illatába zárva”, de még nem tudatosodot ez az idegenség, illetve még nem szülte meg a későbbi versek központi intellektuális és filozófiai magját, a *talán-tudatot*. A természet itt még lehetőség, a romantikus világlátás lehetősége. Kiút a tudatra és a létre nehezedő konkrét világ idegenségéből. Mint valami kábítószer, tehát mint valamiféle hazugság jelenik meg itt a természet. De később, ahogy az évek tornyosulnak, és ahogy mind kevesebb lehetőség van a romantikus világlátásra, a természetbe való menekülésre, és ahogy kikristályosodik egy intellektuális öntudat, úgy válik a természet egzisztenciális szituációvá, mégpedig nem az emberi létezés és a természet képeinek hasonlóságában, hanem sokkal mélyebben, a teljes azonosulás, a teljes analógia szintjén — így lépünk be a Fa a sziklafalon megrázó *talán-világába*. Mert a természet itt már nem nyújt megnyugvást, nem jelent kiutat: egyszerre lesz a világban való

létezés és a költői lét minden tragikus erőfeszítésének, minden idegen-ségének és szorongásának, a feltornyosult félelmeknek, a bizonytalanságnak, a mindent átítató talánnak igazi és egyetlen közege. A természethez való viszony, amely Lator egész költészetét áthidalja: „penge-út a semmibe”.

A „homályosságból” való kitörést szolgálja Lator költészetében a költői nyelv értelmezése is. Tandori Dezső költészetében a költői nyelv egy bizonyos homályosságnak, pontosabban a világban való létezés bizonytalanságának a kifejezője: nála a nyelvileg szabatos formák, mert egymással csak részben vagy egyáltalán nem összefüggő szavak szerveződnek benne versmondattá, a szorongás, a bizonytalanság érzését keltik. Lator költészete nem vállalkozik erre, nála a vers: „A kopár szerkezet, a váz — / de közein éteri áram, / vakító ivfény-ragyogás / forr mozdulatlan viharával.” Az ő költészete tehát bizonyos szikárságot, bizonyos kopárságot mutat, még akkor is, ha helyenként szürrealista szóképek vagy expresszív burjánzások tűnnek fel, hiszen Lator a vers jelentését, az emberi létezést közvetlenül mondja, a verset úgy szerkeszti meg, hogy „közein” vakító világosságban jelenjenek meg a közlés értelmei.

Ugyancsak a homályossággal való szembenállást példázzák azok a motívumok, amelyek verseiben minduntalan visszatérnek; a zuhanó szél, a zord idő, a virág, a talán, a talán-tudat és mások.

Ennyi tudatosság és ennyi szándékosság láttán nem lázadunk-e fel Lator költészete ellen? Hiszen — ahogy Illyés Gyula idézi Goethét — „látom a szándékosságot és meghidegsem”. De a kétely felmerül a költőben is: „Görcsbe merevült kő-ízületek / mértana, a létünkben kivetett / tökéletes formák és vonalak / őrzője vagy megcsúfolója vagy?” Voltaképpen, ennyi tudatosság és ennyi szándékosság, még akkor is, ha a költő ösztönébe fogadta a formát, a világlátást, a nyelvi tudatot és a kiválasztott motívumokat, nem dermeszt-e meg bennünket, nem hökkent-e meg? Vagy fogjuk fel mindezt mint a modern vagy az úgynevezett modern költészettel szembeni révolte-ot, szembenállást a divattal? Vagy — s ez kecséget talán a legtöbb igazsággal — lássuk bele a költői gyakorlat e zord szándékosságába a költészet, a mindenkori költészet bírálatát, a költészet szerepének, fogalmának negatív kategóriákkal való megfogalmazását, azt, hogy a „zord időben” lehetetlen a költői szó, a közvetlenül és ösztönösen megnyilvánuló költői önkifejezés? Valóban, megláthatjuk-e Lator gyakorlatában a költészet megcsúfolását?

Annál is aktuálisabb ez az utolsó kérdés, hiszen húsz év költői ter-mése hogyan sűrűsödhetne annyira homogén és annyira funkcionális szervezetté, ha mögötte nem munkálkodna egy örökös, ösztönös kétely, a legszörnyűbb kétely, amely a préselődesre, a sűrűsődésre, a hallgatásra kényszerít inkább, mint az állandó önfelmutatásra, az állandó aktivitásra?

Sőt, mindez a szándékosság és homogenitás, mintha „különbékére” emlékeztetne, arra a békére, amit a költő a világgal és a történelemmel köt meg, hogy végeredményben csak a vers maradjon számára az egyetlen realitás, és a versben is csak a vers legyen kérdéses.

De Lator László költészete nem a „különbéke”, nem egy tudatos félreállítás, nem is egy választott magány eredménye, hiszen versvilágát

e szembeötlő szándékosság ellenére sem emelte ki a létet (a költői létet is) meghatározó történelmi időből. Az ő szavaiból, az ő képeiből nem hiányzik a történelem mint determináció, hiszen a kötet első versétől az utolsóig, de különösképpen az ötvenes évek termésében, a költői szó, a költői kép izzása és a benne tudatosult világfelismerés, nemcsak egy szenvedő és indultatos egyéniség megnyilvánulása, hanem e megnyilatkozás legmélyén megrázó emberi dokumentum is. Az emberre „zuhant idő” alatt — zord idő — szenved, s körülötte „máris nőni kezdenek / a csend sötét barátjai”. „A kimondatlan szó kínoz”-za ugyan és sejtí, hogy egyszer az „ijesztő fennsíkon” „Kiszabadul s alakot ölt / a szem-mögötti ország”, mégis a „kocsonyás közöny” magatartásának elemeit fedezi fel, és így fohászodik: „Fagyos világok messze villogása! / Segíts elhinnünk: semmiség e lét, / míg átformálód szánk a hallgatásra.” S ebben az apokaliptikus, szodomai bűnökkel terhes időben, csak önmagában reménykedhet az ember: „Kapaszkodj hát magadba, míg kihámlik rétegeiből / az igazibb, az emberibb, / s levegőtlen óljaiból / széljárta legelők szelíd / fűvellőjére hajt a kor, / s kimondja új törvényeit.” Mit hozhatnak ezek a József Attila-émlékekkel teli „új törvények”? Csak álomkép a remény, illúzió, mely a megvalósulásig tán sohasem jut el, hiszen ezekkel a reménykeltő, utópisztikus látomásokkal szemben ott áll a költőileg sokkal erősebben megfogalmazott magány-látomás: „Csak befelé növekszik / ijesztő életünk.” Egy „szem-mögötti ország” alakult hát ki, a kor emberének rémitő önmagába zárkózása, amely egyúttal a világtól, a világ terheitől, a világ súlyaitól való elidegenedés, de az embertől mint közösségi lénytől való elidegenedés is, hiszen az önkörébe zárt ember hiába matat körös-körül: „Érzi, hogy nincs körötte semmi. / Csupán a díztelen falak.”, és ezért: „borzongva száll a semmibe.” Mert:

Már látod: a közeli világ álombeli képei ezek,
szemek, fogatlan szájak, szemek, rothadó kezek,
málló hús iszonyú erjedése, kifordult belek,
legyek, zöldszerű legyek diadalmas zászlai lengenek,

és ráng az eleven trágya, míg az egészet
lerágja majd a csonttról a tisztító enyészet.

„A semmivel naponta szembenézek.”, és ez a szembenézés nem véletlenül vált költészetének alapvető motívumává: figyelő és alkotó nézése önmaga felé fordul, és önmagában látja meg a kimondhatatlant, azt a szenvedélyt, amely a zord időben való létezés állandó fokozása. Mert a szembenézés nemcsak a tanúnak a világgal való szembesítése és nemcsak a magány nyugalmat nem nyújtó felismerése, hanem egyúttal lehetőség a leszámolásra, egyrészt a zord világ ijesztő démonaival, másrészt pedig a magány díztelen falaival; így aztán: „Fejünk felett a zord idő / vad látomása érik”, mert:

Zord idő jön. Boldog,
ki mentheti magát.
Záporban didereg
a meztelen világ.

Ó zsibbadt félelem!
Álomban szűkülő
falak közt menekülsz
az üldözők elől.

A keskenyedő utca
visszafelé szalad,
a kerítésen látod
ugráló árnyadat.

A szűrő zsibbadás
az ujjaidba fut.
Szájadban keserednek
a megevett napok.

(Zord idő)

A szembenézés ennek a zord időnek — költészete egyik központi motívumának — a kifejtéséhez vezet. Különös kettősséggel indul a vers: a zord idő egyszerre tartalmazza a közelgő zord évszak és a közelgő zord kor jelentését. A vers mindvégig, a párhuzamosság poétikai elvét követve, ezen a két nyomtávon halad. Ugyanez a párhuzamosság mutatkozik meg ebben a két sorban is: „Záporban didereg / a meztelen világ.”, hiszen a világ megszemélyesítése jelzi, hogy itt az emberről van szó, a zord idő viszontagságai közt didergő emberről, de jelzi azt is, hogy nemcsak róla, hanem valójában a világról is, hiszen a világra nehezedik rá a semmivel fenyegető zord idő. Egy ilyen összetett, a jelentés széles skáláján mozgó versindítás után a félelem képei hatalmasodnak el a versen: azok a megrázó és minden emberire visszaröhögő képek, amelyek visszajára fordítják a világot: „A keskenyedő utca / visszafelé szalad,” és teljes dimenziójában jelenítik meg a zord időt mint kortünetet, mint elmúlást, mint a jövőről és a múltból való ítéletet: „Szájadban keserednek / a megevett napok.” Az ötvenes évek reményt dermesztő háttere bontakozik ki e vers mögött: egy történelmi kontextus, amely a látszólag önkörébe zárt jelentés dokumentációs minőségét hozza létre. Ugyanezt sugallmazza a vers nyelvi és verselési rendszere is: a kiegészítés, a dermedtség, az összezsugorodás, a megtörtség út át a vers szikár jelzőin és szerkezetén is egyaránt.

De nemcsak az ötvenes évek verstermésébe tudatosodott bele a világ ilyen képe, hanem a korábbiakba és a későbbiekbe is. Az első versek naiv tájékozatlansága a felismerések, az eszmélkedés hiányát közvetíti, míg a későbbi versek a történelmi látás mellé egy új témát is felvesznek, azt, amit kérdések formájában igyekeztünk megfogalmazni: a költészet kérdését. Szinte természetyszerűleg vezetett ide az út, hiszen a zord idő Lator költészetében ugyanannak a szorongató felismerésnek az eredménye, mint Hölderlinnél az ínséges idő. Tehát az út, amit Lator László megtett, egyenes ívben vezet a kezdeti tájékozatlanságtól, amelynek egyetlen biztos pontja van: a természetnek mint az emberi lét analógiájának a felismerése, a történelemben gyökerező létkérdések felvetésén át egy racionális és ezért szkeptikus világkép felépítéséig, amelyben a döntő bíráló elsősorban magát a költészetet éri. Így ez a szkeptikus világkép már nemcsak a történelem vésses hullámcsapásaiból és nemcsak a létezés általános válságából épül ki, hanem tartópillérévé válik egy újabb válság, egy újabb ne-

gativum felismerése is, mégpedig a költészet és a költői lét kérdésesége. Itt már nemcsak a történelemben való létezés emberségét kérdőjelezi meg, hanem megkérdőjelezi a költészetben való létezését is. Lator nem foglalkoztatja közvetlenül a költészet kérdése, mint ahogy nem foglalkoztatta közvetlenül a történelem kérdése sem. Ő nem ír verset a versről. Sokkal tartózkodóbb, mint hogy közvetlenül szólalna meg. De ugyanazzal a költői eljárással, amellyel a világ és az ember kettősségét építette ki a Zord idő című versben, kiépíti itt a már egyesült világ-ember és a költészet kettősségét: pl. a Pompeji és a Fa a sziklafalon című versben. Egy újabb párhuzamosságot fedezett fel tehát: a látott, az átélt és a teremtett, a megalkotott közötti kettősséget. Egészen pontosan mutatható ez ki a kötet két A kert című versén. Az első, amely az Agban, ereken, levelekben (1947—1949) című ciklusban foglal helyet, tehát az első versek közé tartozik, még a látott és az átélt élmény: a természeti képbe sűrített (rejtett) látomást jeleníti meg, a perzselésnek a képét, mely az utolsó négy sorban teljeseedik ki: „Kék mélység sodrában remeg / a lábbal-felfelé világ. / A földben néma seregek. / És izzanak a fák.” Csak a későbbi versek visszfényében teljeseedik ki a kertnek ez a korai képe a látomás közlésén túli jelentéssel, de voltaképpen itt még mindig csak egy pontosan megszerkesztett kép. Viszont a Fehér-izzáson szén-sötét (1956—1967) című ciklusban megjelenő vers, bár megközelítőleg ugyanazzal a képpel indul, mint az első, túllépi az elsőben meghúzott jelentéshatárt. Nyilván elsősorban azért, mert az évek múlása más jelentéssel töltötte fel az egyszeri kert-élményt. Ugyanabban a formában jelenik meg itt ez az élmény, mint az első versben, de már tömörebb, telítettebb, sűrűbb jelentéssel, tehát kibontakozva, mintegy kilépve az első élmény izgalmából: a látottat, az átéltet itt valóban a teremtett, a megalkotott váltja fel: a költői lét tapasztalatai sűrűsödnek bele a vers új változatába.

Elgondolkodtató az az út, amelyet ily módon Lator költészete befutott: a kezdeti, ösztönös élmény lassú és állandó tudatosodásának állomásai jelzik ezt az utat, mindaddig, amíg el nem jut egy racionális megállóig. De ez a racionalizmus szkepticizmust szül, a tudat a talán-tudatot hozza létre. Minden kérdéssé válik, a költészet is. Ezt a szkeptikus világlátást teljesíti ki, most már mind nagyobb arányokban, mindaz a szándékosság, ami Lator költői gyakorlatát meghatározza. Mert a szándékosság is a rációnak a jele, a ráció pedig — költőről, költői világképről lévén szó — a szkepticizmushoz vezet. Ez a biztos kézzel meghúzott ív különbözteti meg és teszi sajátossá Lator költészetét a mai magyar költészet konstellációiban.

VITÁK HELYETT — VITÁKÉRT

SAFFER PÁL

Egy újságírókolléga nemrégiben megjegyezte, hogy nálunk alighanem több tiszteletdíjat fizetnek ki az irodalmi vitákért, mint az irodalmi alkotásokért.

Ha nem is fedik teljesen az igazságot, az ilyen megjegyzések rendszerint nem egészen alaptalanok, és ha semmi egyéb fontosságot nem tulajdonítunk nekik, egy társadalmi állapot tüneteként mégis tudomásul kell venni őket. A társadalmi állapot pedig a jelen esetben az, hogy a vajdasági magyar kulturális közélet torkig van azzal, amit „vitacikk” néven a sajtóban és a rádióban az utóbbi időben prezenálnak neki.

Elege van a mennyiségből, még inkább a minőségből — mert a „vitacikk” műfaját egyes szerzők és szerkesztőségek rendkívül tágan értelmezik —, de leginkább abból van elege mindenkinek, hogy ezeknek a vitáknak nemcsak vége-hossza, de objektíve eredménye sincs. (Talán szélsőséges, de jellemző az a megjegyzés is, hogy még soha egyetlen vitázó fél sem ismerte el, hogy a másiknak akár csak részben is igaza van.)

Habár nem szándékom ezzel az írással a vitacikkek amúgy is gazdag tárházát gyarapítani, egy, a további mondanivalóimhoz szükséges alapvető negatív megállapítást mégis meg kell kockáztatnom: azt, hogy vitáink mai, gyakran destruktív légköre tulajdonképpen a „kommunikációs válsága”, s hogy a kommunikációs képtelensége (vagy egyszerűbben: az arra való képtelenség, hogy egymással higgadtan és relatíve önzetlenül kicseréljük a gondolatainkat) egy mélyebb és sokkal komolyabb válságot jelez.

Ennek a válságnak a feltárásához, felméréséhez és esetleges megoldásához szeretnék ezzel az írással, a benne foglalt észrevételekkel és javaslattal hozzájárulni. De elégedett lennék akkor is, ha ez az írás legalább egy valóban közérdekű és eredményeiben konstruktív eszmecserét váltana ki.

*

A probléma megközelítéséhez, azt hiszem, mindenekelőtt arra a kérdésre kell elfogadható választ találni, hogy mi váltotta ki a vitázó kedv olyan szembetűnő megnövekedését az utóbbi időben.

A közérdekű, az eszmecsere-jellegű vitáknál — mert ilyen is akad — a válasz meglehetősen egyszerű: kulturális életünk érése, a benne

végbemenő mély változások, a régi és új örök küzdelme váltja ki a vitát. (Félreértés elkerülése végett itt hozzá kell fűznöm, hogy eszmecsere-jellegű közérdekű vitán semmi esetre sem értek agyonáltalánosított, személytelen vitát. Az intézmény, eszme, módszer stb. mindenkori bírálatába beleértődik az exponensek nézeteinek és cselekedeteinek bírálata, egészen a végső konzekvenciáig.)

A viták másik fajtájánál — annál, amely kulturális, de főleg irodalmi életünkben túlteng — a válasz közel sem ilyen egyszerű, mert fel kell még tenni azt a pótkérdést is, hogy honnan a fragmentáris, olykor nevetségesen jelentéktelen vitatémák polgárjoga és honnan ezekben az írásokban a türelmetlenség, a sistergő gyűlölet, a mindenáron felülkerekedni vágyás és a szinte neurotikus érzékenység?

Természetesen, a válasz keresésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy a viták kora nemcsak a magyar kulturális életben köszöntött be. Voltaképp ugyanazok a tényezők hatottak nálunk is, amelyek a szerbhorvát nyelvterületen — időben valamivel korábban — vitákat váltottak ki, mert egy egységes kulturális szervezetnek vagyunk részei végső fokon. De vitáink elfajulásának (annak ellenére, hogy ez sem kizárólagosan magyar specialitás) alighanem külön vajdasági és magyar okai is vannak.

Vitáink elfajulásának egyik legfontosabb oka szerintem a légiüres tér, A FELELŐTLENSÉG LEHETŐSÉGE ÉS A FELELŐSSÉG LEHE-
TETLENSÉGE, a konvenciók és a közös kritérium hiánya — már ami a specifikusan magyar kulturális ügyeket illeti. Ez sajátos légkört teremt, ami nemcsak a viták elfajulásában, de kulturális életünk egyéb területein is kifejezésre jut.

Ebben a cikkben nem vállalkozhatok ennek a légkörnek és helyzetnek teljes körvonalazására. Ez adatokon alapuló tudományos leírást és elemzést kíván. Néhány részletmegfigyeléssel azonban, azt hiszem, érzékeltetni tudom legalább a kérdés dimenzióit:

— A vajdasági magyarok kulturális tevékenysége mennyiségileg legalább háromszorosa a tíz év előttiének (nagyon szerény becslés szerint), tartalomban, minőségben pedig szinte alapjaiban változott meg az egész látkép (új tevékenységek és intézmények keletkezése, egykor tömeges és jelentős kulturális tevékenységek elsorvadása stb.). Mégis, ennek a kulturális életnek a szervezési elve majdnem ugyanaz, mint volt tíz évvel ezelőtt, és alapjaiban még mindig egy olyan kultúrpolitikai elgondolás nyomai húzódnak meg, amit a tartományi politikai közvélemény már régen elvetett, nyilvánosan rövidlátónak és károsnak bélyegezett.

— A nemzetiségek kulturális tevékenységét illetően nálunk két homlokegyenest ellenkező elv és vélemény élvez polgárjogot egyidőben: az egyik az alkotmányba iktatott elv, amely szerint a nemzeteknek és nemzetiségeknek joguk van a saját kultúrájuk művelésére, a másik pedig az a nem egészen világosan megfogalmazott elmélet, hogy az öngazgatási rendszerben nincs reális alapja a külön nemzetiségi (vagyazat, nem nemzeti, csak nemzetiségi!) kulturális fórumok alakításának.

Senki nem figyel fel rá, vagy legalábbis nem tartja szóra érdemesnek azt az egyszerű tényt, hogy nemzetiségi kultúrát megfelelő kulturális fórumok nélkül komolyan művelni aligha lehet, és hogy ennek követ-

kezményeképp az idézett elmélet tulajdonképpen a nemzetiségek alapvető alkotmányos jogait, illetve azok gyakorlati megvalósítását vitatja, se több, se kevesebb, mint az öngazgatás és a szocialista demokrácia nevében!

Részletezve a fentieket:

— Abból a nyilvánvaló tényből, hogy az öngazgatási rendszerben az anyagiak és ennek megfelelően az anyagi illetékességek is kommunális szinten alakulnak (túlnyomórészt), nem lehet azt a következtetést levonni, hogy egy tartományi nemzetiségi fórumnak nem lehet anyagi rendelkezési joga és lehetősége, még kevésbé pedig azt, hogy egy ilyen fórum léte nálunk egyáltalán fölösleges, lehetetlen, vagy éppenséggel nemkívánatos dolog lenne. (Ezt a logikát követve ugyanis kétségbe lehetne vonni — hogy mást ne említsek — mindennemű tartományi kulturális angazsálás, sőt bármilyen tartományi kulturális politika létjogosultságát és lehetőségét.)

— Tény az, hogy öngazgató társadalmunkban az együtt termelő több nemzetiségű dolgozók közösen teremtik elő a kultúrához szükséges anyagi javakat, közösen döntenek felhasználásuk felől. De miért kell ebből azt a képtelen következtetést levonni, hogy az együtt szerzett pénzt a részben mégiscsak egészen külön és egészen sajátos kulturális szükségleteikre — csak együtt költhetik el? Márpedig a kisebbégi kulturális fórum szükségének tagadásába ez az állítás is beleértődik, illetve egyik a másikából következik. Meg kell mondanom, hogy szerintem az ilyen gondolkodás nem sokkal múlja felül azokat a „zseniális” koncepciókat, amelyek valamikor a kulturális egyesületek egyesítésére vezettek.

— A nemzetiségi kulturális élet gyakorlati szervezése és irányítása körül tehát még meglehetősen tisztázatlanok az elvek. Az ellentmondásos, tisztázatlan elvek pedig rendszerint ugyanolyan gyakorlatot szülnék: nincs olyan fórum, amely a specifikus nemzetiségi kulturális ügyekről az egész érdekeit képviselve szólhatna. Van azonban egy törvényes gyakorlat, amely — legalábbis tartományi szinten — szigorúan különválasztja a kultúrára szánt pénzből azt, ami a külön nemzetiségi szükségletekre megy, és szigorúan ügyel, hogy az valóban arra menjen. Az eredmény az, hogy az elosztás a nemzetiségi kereteken belül végül az egyes részek, sőt olykor az egyes intézmények érdekei szerint történik. Hogy a nemzetiségi kultúra egészének — tehát a nemzetiségi kultúrát fejlesztő és védő szocialista társadalom érdekeinek — megfelel-e ez az elosztás, azt nincs, aki megmondja.

Az eddig felsorolt észrevételek inkább a kérdés általánosabb vonatkozásait érintették; arról a területről valók, ahol a nemzetiségi kultúra a társadalom egészének kulturális életéhez kapcsolódik. Hasonló kérdések és megjegyzések merülnek fel azonban akkor is, ha a nemzetiségi kulturális életet belülről szemléljük:

— A Vajdaságban élő nemzetiségeknek nincs semmilyen szervük vagy rendszerük a saját kulturális értékeik vagy szükségleteik felmérésére. Tekintet nélkül arra, hogy lehet-e valami anyagi alapja és ingerenciája, egy ilyen szerv és rendszer szükséges. Szükség van az értékek és szükségletek minél kompetensebb megfogalmazására. Máskülönbén megbomlanak az arányok, és elvész a harmonikus fejlődés lehetősége.

— A tárgyi és viszonyulási arányok megbomlása az emberek tudatában is az arányok bomlását eredményezi és viszont. Ez a két aránytalanság szüntelen folyamatként reprodukálja egymást — egyre élesedve. (Ebben az értelemben rendkívül tanulságos lenne egy kimutatás az egyes tevékenységekről a vajdasági magyarok kulturális életében: ha legalább hozzávetőlegesen ki tudná mutatni az egyes tevékenységek mennyiségét, költségeit és társadalmi hatását.)

— Az arányok megbomlásának fogalomkörébe tartozik az is, hogy ha egy kulturális életben nincs egy viszonylag demokratikus valorizációs rendszer, akkor a demokratikus képviselő kérdés is megoldhatatlanná válik. (A képviselő kérdés ilyenkor vagy külső erők beavatkozása útján oldódik meg, vagy megoldatlan marad, mert minden rész önmagát tekinti az egész képviselőjének. Hogy ez miképpen nyilatkozik meg az egyén esetében, tehát hogyan fest mint káderpolitikai kérdés, az külön tanulmányt érdemelne.)

— Ezek a megjegyzések közvetve vagy közvetlenül a kulturális élet kérdéseivel foglalkozó nyilvános vitákra is vonatkoznak. A nyilvános viták ugyanis lehetővé teszik a véleménycserét, de ha azt nem kíséri a véleménytöbbség legalább megközelítő megállapításának lehetősége, akkor a viták előbb a céljukat, értelmüket, utóbb pedig a szintjüket is elvesztik. Ilyen értelemben jelzi a viták szintjének csökkenése a kulturális élet mélyebb krízisét.

— Számomra rendkívül szimptomatikus az, hogy a vajdasági nemzetiségi értelmiség — és külön a magyar értelmiség — körében egyáltalán nem mutatkozik érdeklődés egy nemzetiségi valorizációs, koordináló rendszer vagy fórum eszméje iránt. Az ok nyilvánvaló: a jelenleg meglehetősen laza állapotok langyos vizében különböző, nem mindig egészen kulturális indokból, többé-kevésbé mindenki jól érzi magát.

— Végül, az is figyelemreméltó jelenség, hogy az itt felsorolt, vagy az ebbe a tárgykörbe tartozó kérdések — nem számítva egy-két tiszteletreméltó kivételt — még véletlenül sem szerepeltek témaként a dörgegelmes vitákban. (Pedig bizonyos vagyok abban, hogy velem együtt még sokan tudatában vannak mindazon tényeknek, amelyeket itt felsoroltam.)

A magam részéről tehát, ismétlem, vitáink elfajulását egyenesen kulturális életünk szervezeti rendezetlenségéből vezetem le.

Nem látom be, hogy kinek és miként ártana az, ha a magyar, szlovák, román, ruszin kulturális élet legeminensebb képviselőiből alakulna külön-külön, minden megkötöttség nélkül egy szinte szabad tribünszerű fórum — lehetne az egy bizottság is a tartományi művelődési közösség keretében stb. Nem az a fontos, hogy ennek a bizottságnak valami gyakorlati rendelkezési jogot adjunk a kezébe. A fontos az, hogy legyen végre egy hely, ahol kvalifikáltan kifejezésre juthat a vajdasági magyar kultúra egészének érdeke, ahol küldöknéző monológok helyett kénytelenek leszünk meghallgatni egymást, és ahol minden szónak egyforma kezdő súlya lenne. A vajdasági magyar kultúrának szüksége van egy helyre, ahol végre tapinthatóan meg lehetne állapítani, hogy mit gondolunk önmagunkról, az eredményeinkről, kudarcainkról és szükségleteinkről — azt, hogy mit gondolunk mindannyian, vagy legalább azt, hogy mit gondol a többség!

Mert eddig csak azt tudtuk, hogy mit gondolnak egyesek.

A NEMZETISÉGEK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

A Jugoszláv KSZ elnökségi szakbizottságának elemzése elé

DR. REHÁK LÁSZLÓ

A nyár elején megalakultak a Jugoszláv Kommunista Szövetség elnökségének állandó és ideiglenes bizottságai. Összesen 14 állandó és két ideiglenes bizottságot¹ létesített az elnökség május 29-i ülésen (továbbá két igazgató bizottságot, a tudományos kutatásokat és a kiadói tevékenységet serkentő alapok igazgató bizottságát és a pártközlönyök új szerkesztő bizottságait, illetve kiadótanácsát). Ezáltal mintegy 300 kommunisztát bízott meg a JKSZ elnöksége azzal, hogy közvetlenül részt vegyen az elnökség álláspontjainak kialakításában, és hozzájáruljon a KSZ tagságának hatékonyabb politikai és eszmei tevékenységéhez.

A bizottságok feladatát képezi többek között, hogy elemezzék a tárgykörükre vonatkozó társadalmi gyakorlatot és a jelentkező társadalmi ellentmondásokat, és hogy meghatározzák az ezzel kapcsolatos eszmei és politikai kérdések lényegét. A bizottságok készítik elő és javasolják a JKSZ elnökségének azokat az álláspontokat és intézkedéseket, amelyeket a JKSZ eme szerve statutális felhatalmazása alapján köteles meghatározni. A bizottságok a munkakörükbe tartozó szak- és társadalmi kérdések hosszú lejáratú tudományos tanulmányozását szervezik, és serkentik az idevágó elmélet fejlődését is.

A bizottságok munkamódszereit illetően ezek még egyelőre előirányzatok, amelyeket meg kell majd valósítani. Tervbe vették a köztársasági és a tartományi, valamint a közszéki KSZ-vezetőségek megfelelő bizottságaival való együttműködést, széleskörű tanácskozások egybehívását, a tapasztalatcsere és az elnökségnek javasolt álláspontok helytállóságának előzetes ellenőrzése céljából, továbbá a politikai és társadalmi szervezetek képviselőivel való szorosabb együttműködést és a tudományos és szakintézetek munkájának igénybevételét.²

Amint kiviláglik, a bizottságok csak részben körülhatárolt, világosan meghatározott testületek. Egy-egy bizottság „nyílt” alakzatot képvisel, és részben a kommunisták — elsősorban a már bizottságokban, tudományos intézetekben, politikai szervezetekben és szakszervezetekben szervezett kommunisták — tevékenységének formája is. Ez lehetővé teszi azt is, hogy a JKSZ különösen tevékeny tagjai (és aránylag nagyszámú alkotó is) csoportosuljanak a bizottságok köré, hogy tudásukkal és tapasztalatukkal hozzájáruljanak olyan politikai értékelések elvégzéséhez és intézkedések előkészítéséhez, amelyek ténylegesen tükrözik a valóságot, és megfelelnek az adott körülményeknek.

A JKSZ elnöksége 14, illetve 16 bizottsága között szerepel egy kissé szokatlan nevű bizottság is: A JKSZ elnökségének a társadalmi-politikai közösségek és a nemzeti kapcsolatok fejlesztésére alakított bizottsága (szerbhorvátul: Komisija Predsedništva SKJ za razvoj državno-političkih zajednica i međunacionalne odnose). Ez a bizottság — elnöke Vida Tomšić elvtársnő —, amint bizonyára már névadása által is hangsúlyozni szándékozták, a nemzeti kapcsolatokat elsősorban a meglévő politikai rendszeren keresztül azaz „territorializálva” és nem elvontan, az egyes nemzeti közösségeket környezetüktől kiragadva), vagyis, a szocialista köztársaságok, a szocialista autonóm tartományok és a községek helyzetén és egymás közti viszonyán keresztül kívánja vizsgálni a nemzeti viszonyokat és kapcsolatokat, és hozzájárulni szocialista irányuk alakulásához.

Ezt a körülményt a bizottság keretterjavaslatában is hangsúlyozza, amikor kimondja, hogy „a Bizottságnak munkájával, értékeléseivel és állásfoglalásaival hozzá kell járulnia a demokratizmuson és az öngazgatáson alapuló elvek részletezéséhez és az ez irányú gyakorlat fejlesztéséhez a társadalmi-politikai közösségek minden szintjén”.³ Ezt az álláspontot ez év június 19-én megtartott ülése után meghozott programjában⁴ még világosabban kifejti, amikor leszögezi, hogy „a Bizottság figyelmének központjában azok az időszzerű és nyílt kérdések lesznek, amelyek politikai rendszerünk fejlődésében jelentkeznek, és ezzel egyben a társadalmi-politikai közösségek fejlődésében, egymás közti viszonyukban, valamint szocialista, több nemzetű közösségünk népeinek, nemzetiségeinek és etnikai csoportjainak egymás közti viszonyában is jelen vannak”. Ezzel kapcsolatban a munkaprogram megismétli a már gyakran hangoztatott igazságot, hogy „a társadalmi-politikai közösségek fejlődését, országunk soknemzetiségű szerkezte miatt, a leggyakrabban lehetetlen vizsgálni anélkül, hogy egyben ne vizsgáljunk a nemzetek közötti, a köztársaságok közötti viszonyok fejlődését is”.

A már említett, június 9-i dátumot viselő keretprogram négy pontot tartalmaz, s a nemzetiségekre vonatkozó külön programpontra itt nem szerepel. Még a június 19-i első ülést megelőzően a helyzet megváltozott, miután Varga László⁵ beszámolt a Szocialista Szövetség szövetségi konferenciája munkájában jelentkező politikai tapasztalatokról Vida Tomšić elnöknőnek és Dobrivoje Radosavljević és Miro Teržan elvtársaknak. Így a bizottság június 19-i ülése már úgy is indult, hogy öt témát tartalmazott a javasolt munkaprogram. A meglehetősen szer-teágazó vita⁶ nem vonta kétségbe a nemzetiségekkel kapcsolatos pontot, kitért a javasolt program több elvi és gyakorlati kérdésére, némi módosításokkal az öt témát elfogadta, azzal, hogy egy munkacsoportra bízta (tagja: V. Tomšić, D. Radosavljević O. Karabegović, I. Pulja és M. Teržan) a munkaterv szövegének véglegesítését. A munkaterv a következő pontokat tartalmazza:⁷

1. A községekben végbemenő szocialista öngazgatói viszonyok fejlődésének eszmei, politikai kérdései.
2. A szocialista köztársaságok, tartományok fejlődésének néhány kérdése és a föderáció további fejlődése.
3. A kommunisták időszzerű feladatai a nemzeti egyenrangúság fejlesztésében és a nacionalista és sovíniszta jelenségek leküzdésében.
4. A nemzetiségek és etnikai csoportok helyzetével kapcsolatos néhány

időszerű kérdés. 5. A JKSZ álláspontjának és a Szövetségi Képviselőháznak a nyelvi egyenjogúságra vonatkozó határozatának megvalósítása.

Minden egyes ponthoz hosszabb-rövidebb magyarító szöveg is csatolódik. A negyedik pont teljes szövege a következőképpen hangzik:

4. *A nemzetiségek és etnikai csoportok helyzetével kapcsolatos néhány időszerű kérdés* (A nyelvi egyenjogúság további megvalósításának néhány kérdése, az iskolarendszer a több nyelvű területeken, a nemzeti zászló és más jelvények (szerbhorvátul: znamenje) nyilvános használatára vonatkozó gyakorlat és álláspontok egybehangolása, kapcsolatok az anyanemzettel, a függőleges kulturális szervezettség néhány kérdése stb.) E sorok íróját bízták meg, hogy a véglegesített negyedik pont szövegezéséből kiindulva dolgozza ki a megalakuló munkacsoport számára a tézisjavaslatot. Ennek teljes szövegét⁸ az alábbiakban tesszük közzé.

*

Jugoszlávia népei és nemzetiségei egyenjogúságát szorgalmazó politikánk megvalósított eredményeiből kiindulva, a kitűzött célok és megvalósításuk elemzése azt eredményezte, hogy a JKSZ szervezetei és a társadalmi testületek újabb felismerésekhez jutottak, újabb feladatokat szabtak maguknak, illetve az eddigi politika bizonyos elemeit jobban hangsúlyozzák. Közvéleményünk számára időszerűvé vált az utóbbi tíz év alatt alkalmazott megoldások vizsgálata a tulajdonképpeni célok megvalósítása szempontjából, azon célok megvalósítása szempontjából, amelyek miatt egyáltalán sor került Jugoszlávia népei és nemzetiségei egyenjogúságát és az egyenjogúság elmélyítését szorgalmazó politika adott elemeinek alkalmazására.

Az ebből a problémakörből fakadó új felismeréseket nagymértékben kifejezik köztársaságaink és a tartományok KSZ-szervezeteinek és egyes községek KSZ-szervezeteinek határozatai. Az alkotmánymódosítások és a SZAT új alkotmányerejű törvényei újabb keletű feladatokat is szabnak meg.

A KSZ okmányaiban és alkotmányos rendszerünk kiegészítésében kifejezett megközelítési mód teljes társadalmi affirmálása érdekében és a konkrét feladatok megvalósítása érdekében magában a KSZ-ben és egész társadalmunkban intenzív eszmei-politikai munka van folyamatban. Ami ezt a Kommunista Szövetségben és a KSZ-tagság közreműködésével társadalmunkban végbemenő eszmei és politikai harcot illeti, igen határozottan szembetűnik az a két véglet, amely körvonalazza ezt a harcot: az egyik véglet a meghirdetett célok és feladatok és a megvalósítások közötti különbséget (egyések szerint szakadékot) hangsúlyozza, egyúttal utalva a célkitűzések megvalósításával szemben jelentkező ellenállásokra és meg nem értésre. Ez a véglet bizonyos mértékben kifejezi a nemzeti kisebbségek különböző rétegeiben jelentkező bizonyos türelmetlenséget és elégedetlenséget a már felfektetett feladatok lassú megvalósulása vagy megvalósításuk lassú elindítása miatt.

A másik véglet abból a megállapításból indul ki, hogy helyesnek bizonyult a népek és nemzetiségek egyenjogúságát szorgalmazó politikánk, és ebből az is következik, hogy minden meg is történt és valóra

is vált, aminek megvalósítása reálisnak bizonyult, tehát a valóban elért eredményekre hivatkozva, a nemzeti egyenrangúságot szorgalmazó politikánk minden eddig alkalmazott módszerét fetisizálják.

Azáltal, hogy a bizottság föltárja a nemzetiségek helyzetéhez fűződő időszerű kérdések problemakörét, valószínűleg a leghatékonyabban járul majd hozzá nemcsak maguknak a nyílt kérdéseknek a megoldásához, hanem egyúttal a Kommunista Szövetség harcához is, hogy korszerűen közelítsék meg egészében véve a Jugoszlávia népei és nemzetiségei egyenrangúságát szorgalmazó politikát.

1.

Ami a nyelvi egyenrangúságot illeti, újdonságot jelentenek alkotmányos rendszerünk kiegészítései és a nyelvi egyenjogúságra vonatkozó szövetségi szkupstinali határozat végrehajtása. Emellett általános meghagyások konkretizálása és a meghagyások végrehajtása a politikai ellenállások és eszmei ingadozások egész sorát veti felszínre.

A társadalmilag közvetlenül felelős testületek lassan hozzák meg konkrét rendelkezéseiket, kezdve a munkaközösségektől, egészen a képviselői testületekig. Gyakran elmarad a politikai harc a nyelvi egyenjogúság tényleges megvalósítása érdekében, azzal az érveléssel, hogy ezt az egyenrangúságot csak elvben kell biztosítani, és csak a tanulatlank miatt, azok miatt, akik csak a saját anyanyelvüket tudják.

Ma már világosan feltérképezték az igen kiterjedt problémakört, s ez felőleli a közélet gyakorlatilag minden részlegét (ahol tennivaló van a nyelvi egyenjogúság megvalósítása szempontjából). A leküzdésre váró nehézségek nem csekélyek. Gyakran a pénzügyi és technikai problémákat nem elemzik lelkiismeretesen, tényleges méreteikben, hanem azokat túlnagyítják. Meglehetősen kifejezésre jut az ellenkezés ama formája, amelyik helyesli a felületes és nem kielégítő megoldásokat, továbbá az olyan ellenállás is, amelyik a megvalósíthatatlan „maximális javaslatot” hangoztatja anélkül, hogy elfogadná a tervszerű, fokozatos megoldásokat.

2.

Iskolarendszerünk keveset tett magáévé és valósított meg abból, amit a KSZ-határozatok tartalmaznak. Vonatkozik ez elsősorban a társadalom kötelezettségének hangsúlyozására, hogy biztosítsa az anyanyelvű elemi iskoláztatást. Valószínűleg a mai területi iskolák tantestületi összetételének és gyakorlatának, valamint a kétnyelvű oktatás gyakorlatának elemzése fényt vetne arra a gyakorlatra és felfogásra, amelyik lebecsüli az anyanyelven folyó oktatást, és ezen túlmenően egészen odáig megy, hogy a nem anyanyelvű oktatás fontosságát abszolútizálja, és képes arra is, hogy a nem anyanyelvű tanulásán keresztül mérje a szülők és tanulók szocialista és internacionalista társadalmi tudatát.

Meghatározott környezetekben a diákok igen nagy hányada nem részesül anyanyelvű oktatásban. Ehhez a jelenséghez nemcsak elemi iskoláztatásunk bizonyos jellegzetességei fűződnek (amelyekről ellentétesek

a vélemények), hanem középiskoláztatásunk jellegzetességei is. Meglehetősen kifejezésre jut a nemzetiségek akulturációja, néhol asszimilációja is, az iskolahálózat és az iskolarendszer gyakorlata által.

A másodfokú iskolák tanulóinak és az egyetemi és főiskolai hallgatók számát tekintve vannak nemzetiségek, melyeknél kedvezőtlen irányzatot mutat a beiskolázottság ezeken a fokozatokon. Mivel a képzettség elnyerése tartósan hat egy-egy nemzeti kollektivitás egész fejlődésére és a nemzetiségek egyenjogú helyzetét szorgalmazó politikánk megvalósítására, szükséges az említett kedvezőtlen irányzatokat tüzetesebben tanulmányozni és felfedni az alapvető okokat, amelyek kiváltják a beiskolázottság ilyen irányú alakulását.

Nagymértékben felismertük és a KSZ dokumentumaiban ki is fejeztük annak szükségességét, hogy a nemzetileg vegyes lakosságú⁹ vidékeken működő iskolák tanítási programját és tanmenetét megváltoztassuk. Ezek az iskolák nem veszik kellőképpen figyelembe a vegyes nemzetiségű környezet szükségleteit, és nem járulnak kellőképpen hozzá az ilyen vidékeknek megfelelő szakemberek képzéséhez. Egészében véve, a jelenlegi iskoláztatás nem nyújt elegendő tudást és betekintést a megfelelő nemzetiségek problémakörébe és azok kultúrájába. Serkenteni kell a felismert nyílt kérdések megoldását, esetleg azáltal is, hogy az ide vonatkozó eszmei álláspontokat közelebbről is meghatározzák.

3.

A zászlók használatával kapcsolatos nézetek összehangolása, amit annak idején a KB bizottsága kezdeményezett, meglehetősen előrehaladt, és a Szocialista Szövetség és képviseleti testületek szerveiben befejezéséhez közeledik. A jövőben szükség lesz a KSZ tagságának közvetlen ténykedésére, hogy megvalósuljanak a kiépített álláspontok.¹⁰

Hasonló eszmei és politikai problémák léteznek a nemzetiségek nyelvén megfogalmazott feliratok nyilvános helyen való kitűzésével kapcsolatban, továbbá a helységneveknek és más elnevezéseknek a nemzetiségek nyelvén történő nyilvános, közéleti használatával kapcsolatban. A zászlóhasználattal kapcsolatos álláspontokból és tapasztalatokból kiindulva ezek a kérdések a KSZ tagságának tevéleges fellépésével kedvezőbb körülmények közepette oldhatók meg.

4.

Jugoszlávia nemzetiségeinek anyanemzetükkel¹¹ való kapcsolatairól a JKSZ álláspontjai meglehetősen részletesen kimunkáltak, és világosan körvonalazottak. Ezeknek a kapcsolatoknak a megvalósításához az adottságok viszont különbözőek. Különbségek léteznek az efféle kapcsolatok megvalósításához való közelítésben is, függetlenül az országok közötti kapcsolatokban ténylegesen létező különbségektől. Indokolt lenne az ilyen természetű kapcsolatok során megvalósult tapasztalatok összegezése, mert az újabb ösztönzéseket eredményezhet.

Kifejezésre jut némely környezetben az a törekvés, hogy az ilyen természetű kapcsolatokat teljesen intézményesítsék és központosítsák,

ami fékezne a meglévő kezdeményezéseket, és korlátozná a meglévő szükségletek kielégítését. Ugyanakkor bizonyos intézmények még a maguk részéről nem tevékenykedtek az ilyen természetű kapcsolatok ama elemeinek fejlesztése terén, amelyek egyelőre csak lehetőségek, és amelyekkel ki lehetne elégíteni a nemzetiségek meghatározott kulturális, nemzeti és művelődési szükségleteit.

5.

Az úgynevezett függőleges kulturális szervezethez néhány kérdése az utóbbi években új megvilágításban jelentkezik. A véleménykülönbségek olyanok, hogy vannak, akik azt a törekvést, hogy létrejőjön a meghatározott nemzetiség kulturális egyesületeinek szövetsége vagy ehhez hasonló testülete, kulturális-autonómista követelésnek nyilvánítják, egészen az olyan véleményig, amely szerint az ilyenfajta szövetségeknek a társadalmi és politikai funkciók széles skáláját kellene betölteniök.

A területi alapon megszervezett egységes művelődési (közművelődési) egyesületek gyakorlata, amelyeket azzal a szándékkal hívtak életre, hogy összpontosítsák a kulturális tevékenység anyagi alapjait a helységben, és hogy fejlesszék a nemzetek közötti kapcsolatokat a nemzetileg vegyes lakosságú környezetben, egészében véve nem hozta a várt eredményeket. Gyakran megtörtént, hogy az egyik nemzeti közösség kulturális tevékenysége elhalt az ilyen egyesületben, méghozzá rendszerint a nemzeti kisebbség kulturális tevékenysége. Ezt a jelenséget azután meghatározott felfogások és magyarázatok is követték. Ezt a gyakorlatot, amely gyakorlat különben szembeötlő volt, a szervezetség mai foka az adott környezetekben képtelen volt lényegesebben kiigazítani.

Meglehetősen divik az a leegyszerűsített felfogás, amely lebecsüli a polgárok műkedvelői tevékenységét saját meghatározott kulturális és társadalmi szükségleteik kielégítése érdekében. Ezért erőltetik a közművelődési székházak tevékenységét a községi központból fizetett tisztviselővel az élen, mint az adott település kulturális életének főszervezőjével, ami gyakran csak a több nemzetiségű környezet kulturális életéhez való unifikált megközelítésnek módosított formája.

A nemzetiségek fokozott érdeklődést mutatnak az amatőrizmus fejlesztése iránt a kulturális életben, mert azoknak az intézményeknek a hálózata, amelyek kulturális szükségleteiket elégítik ki, szerényebb, mint Jugoszlávia népei esetében.

Valószínűleg szükséges a KSZ tagjainál és a KSZ szervezeteiben affirmálni annak a munkának jelentőségét és politikai értékét, amelyet a kommunisták kifejtének a közművelődési egyesületekben és a kulturális tevékenység műkedvelői alapon való növekedése érdekében (a Kommunista Szövetség eszmei befolyása szempontjából az adott környezetben, de magának a kulturális tevékenységnek az adott környezetben való fejlesztése szempontjából is).

6.

Az időszerű kérdések felmérésekor felvetődhetnek ebből a problémakörből más kérdések is, amelyeket szükséges lesz szemügyre venni és értékelésükbe bocsátkozni. Valószínűleg az ilyen kérdések egyike annak a felmérése lehetne, milyen a nemzetileg vegyes lakosságú területeken a képviselői testületeken és politikai szervezeteken kívüli más struktúrák nemzetiségi szerkezete.

*

Az itt közzétett tervezetet a bizottság elnöksége egészében elfogadta mint a munkacsoport téziseinek első változatát,¹² amely alapján szeptember derekán kezdi meg majd munkáját. Eltekintve a stílári változtatásoktól, érdemleges változtatást a zászlóhasználatra vonatkozó álláspontoknál eszközöltek (a tézisek harmadik pontjának első bekezdése). A kiküldött szövegezés borúlátóbb álláspontot fejez ki, és a következőképpen hangzik:

A nemzetiségek zászlóhasználatára vonatkozó nézetek egybehangelése, amelyet annak idején a KB megfelelő bizottságán keresztül kezdeményeztek, meglehetősen előrehaladt. Amde még nem hidalták át a nézetekben jelentkező meghatározott különbségeket, amelyek többek között abban is kifejezésre jutnak, hogy vitás, ki mindenkinek van jogában vagy kinek kötelessége a nemzetiségek zászlaját kitűzni a nemzetileg vegyes területeken és milyen alkalmakkor. Nyílt kérdés még a zászlók pontos alakja, külseje, elsősorban az albán nemzetiség zászlójáé, és ezzel kapcsolatban ezeknek a zászlóknak pontos meghatározása, valamint az, hogy ki végezze el külalakjuk meghatározását.

Az ilyen megfogalmazásban kifejtett állásponttal összhangban, elmaradt a közzétett szövegből a harmadik pont második bekezdésének zárómondata, vagyis a hivatkozás a zászlóvitára és az állítás, hogy a más hasonló természetű nemzetiségi sajátosságot és jelenlétet kifejező közfelirat és helységnév nyilvános feltüntetésének kérdése könnyebben oldható meg.

Természetesen mindez még egy induló munka bevezetője. Maga a munka majd csak most kezdődik. A dolog természeténél fogva biztosra vehető a vajdasági kommunisták és szervezeteinek tevéleges és figyelemreméltó munkája, mert a JKSZ-elnökség bizottságának munkája nagymértékben a köztársaságok és tartományok tapasztalataira, munkájára és érvelésére épül majd.

Belgrád, 1969. augusztus.

JEGYZETEK

¹ Az elnökség ide vonatkozó döntését lásd: Bilten Predsedništva Saveza Komunističke Jugoslavije, broj 2., 1969. (Beograd, 10. juli, 1969), 25—31. oldal. A napisajtó is ismertette a május 29-i döntést, magyarul a Kommunisták (Magyar Szó) ismerteti részletesen a bizottságok és a hasonló testületek megalakítását.

² A bizottságok munkakörét és tevékenységük módszerét kommentárjában tárgyalja a JK SZ hetilapja (belgrádi szerbhorvát című betűs kiadásában: „Uloga komunista” címmel, Komunist, 1969. június 5.; újszlovák kiadásában: Kommunist (Magyar Szó), 1969. június 5. A bizottságok munkáját a JK SZ elnökségének ügyrendi szabályzata követi, részletesebben minden egyes bizottság saját szabályzatában határozza meg. Ezeket a szabályzatokat a bizottságok első üléseiken már meghozták.

³ Predsedništvo SKJ, Komisija za razvoj društveno-političkih zajednica i međunacionalne odnose: Predlog okvirnog programa rada; Beograd, 9. juni 1969. god. (1—7. str.)

⁴ Predsedništvo SKJ, Komisija za razvoj društveno-političkih zajednica i međunacionalne odnose: Program rada; Beograd, 30. juna 1969. godine (1—5. str.).

⁵ Tekintettel arra a körülményre, hogy közéletünkben legalább három Varga László szerepel, megjegyzendő, hogy ebben az esetben Varga Lászlóról, a politológusról és újságíróról van szó.

⁶ Lásd: M. Teržan, Sednica Komisije za razvoj društveno-političkih zajednica i međunacionalnih odnosa; Aktuelni politički pregled, izdaje Stručna služba Predsedništva SKJ, Beograd, broj 1. (30. juna 1969), str. 24—25.

⁷ A már idézett 1969. június 30-i keltezésű Program rada-ról van szó. Az öt programpontot a munkaterv a 3-as és 4-es oldalon tünteti fel, közelebbi meghatározásokkal.

⁸ Rehak Laslo: Proširenje tačke 4. (Neka aktuelna pitanja položaja narodnosti i etničkih grupa) programa rada Predsedništva SKJ, Komisija za razvoj društveno-političkih zajednica i međunacionalnih odnosa; Beograd, 10. jula 1969. godine (str. 1—5).

⁹ Eredeti szerbhorvát nyelvű szövegemben a „nacionalno složena područja” meghatározást használtam. Magyar átültetésben a „nemzetileg összetett szerkezetű lakosság által lakott vidékek” vagy valamivel szerencsésebb megjelölés túlságosan bonyolult lenne, noha a „vegyes” jelző használata legalább két okból kerülendő. Ugyanis Vajdaság és más jugoszláviai vidékek lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása nem vegyes csak úgy egyszerűen. E vidékek határozott nemzetiségi szerkezettel rendelkeznek. Ezenkívül a közhiedelem azt vallja, s a nemzetiségi kérdésben különben jól értesültek is nemegyszer tévesen vallják, hogy a nemzetiségeknek egyik fogalmmeghatározó jellegzetessége, hogy „vegyes” és nem „kompakt” népességet képviselnek egy meghatározott területen. Ez a kép, noha szóródottságuk össz-szamarányukhoz képest kétségtelenül igen nagyfokú, nagyrészt hamis, mert a nemzetiségek nagyobb-részt saját többségű helyi közösségükben, helységükben és községükben élnek. (Ennek az adottságnak dokumentálására az említett szerbhorvát nyelvű munkámnál részletesebben remélhetőleg még adódik alkalmam.)

¹⁰ A bekezdésben foglalt értékelést a Bizottság elnöksége nem fogadta el, és ezért a benyújtott szövegen érdemlegesen változtatott.

¹¹ Az eredeti szerbhorvát szövegben az egészen otthonos „njihova matična nacija” kifejezést használtam. Helyesnek tartom magyarban is e kifejezésnek megfelelőjét használni, nemcsak a körülírt alakját: az a nemzet, amelyhez etnikailag tartoznak, mert személy szerint is osztom a hazai politikológiában túlsúlyban lévő álláspontot, amely szerint a nemzeti kisebbségből, a nemzetiségből, nem jön létre egy újab, másfajta nemzet.

Az „anyanemzet”, vagy valamilyen szerencsésebb megfelelője, nem tévesztendő össze az „anyaország” valamikor mifelénk is sokat használt kifejezéssel. Az előbbi elsősorban az etnikai, kulturális és másfajta eredetet és kapcsolatot hangsúlyozza, az utóbbi az érdekelt ország meghatározott szerveinek, illetve, az államnak vélt vagy kívánt igényét foglalja magába, hogy a megfelelő és más országban élő nemzeti kisebbségek irányában létrehozzon valamiféle (quasi-állampolgári, politikai és egyéb) függőséget. A valamikori hitleri Németországban az ez irányban folytatott gyakorlathoz külön politikai és

jogi elméletet hordtak össze (lásd: R. L., Kisebbségek Jugoszláviában, 127—129. és 192—193. old.).

¹² Predsedništvo SKJ, Komisija za razvoj društveno-političkih zajednica i međunacionalne odnose: Neka aktuelna pitanja položaja narodnosti i etničkih grupa (Prvi nacrt teza za radni projekt); Beograd, 10. jula 1969. godine (str. 1—7). A kísérőlevél keltezése: Belgrád, 1969. augusztus 9. A tervezet azért tartalmaz több oldalt mint az eredeti kézirat, mert nagyobb sortávolsággal sokszorosították szövegét.

INTELLEKTUS ÉS NONSENSE

Szentkuthy Miklós: *Meghatározások és szerepek*. Budapest, 1969.

Szentkuthy Miklós *Praejér*ől épp harmincöt évvel ezelőtt írt szellemes recenziójában Szerb Antal külön hangsúlyozta a regény „fenntartás nélküli” intelligenciáját. „Hangsúlyozni kell — írta —, hogy fenntartás nélküli, mert esetleg találtatik más magyar író is, akinek az intelligenciája nem marad el Szentkuthyé mögött, de nincsen senki, aki az intelligenciáját ilyen nyíltan bele merné vinni az írásaiba.” Az intelligencia persze nem tévesztendő össze holmi műveltséggel, bár sejthető, hogy egykor réges-régen, „az akkori idők meghatóan szolid szokása szerint”, magántanári habilitációt készítve „az angol XVII. század összefoglaló kultúrképéről”, Szentkuthy is megismerte a művelődés sze­lídebb örömeit, csakhogy ennek semmi köze sincsen az intelligenciához, mert az utóbbi formai kritérium, a műveltség pedig tartalmi. Leginkább talán egy gyakran visszatérő tévedésével jellemezhetnénk Szentkuthy „fenntartás nélküli” intelligenciáját, azzal a bizakodásával, ahogyan a mai „montázskultúra” lehetőségeiről elmélkedik, „egyszerűen és világosan értve ezen azt, hogy rádió, televízió, színes képeslapok milliói, a megkönnyített utazások, a népnevelés gazdagsága stb. az átlagember számára lehetővé teszi, hogy a világ minden táját, idejét, tedmékét, ókori vagy újkori divatát, a természettudomány eredményeit írásban és képben — szinte percekben belül megismerje”. Boldog optimizmus, mely nem látja, hogy nemcsak az átlagemberekből, de a tehetségesekből is teljességgel hiányzik éppen az a „fenntartás nélküli” intelligencia, amely az efféle megismeréshez szükséges. A „montázskultúra” nagyon kevés ember jellemzője, az olyasféle nagy intellektusoké, mint Rabelais, Joyce, MacLuhan vagy Szentkuthy. Más mint a „fenntartásnélküliség” nem is magyarázhatja Szentkuthy (és MacLuhan) optimizmusát; az a sok ezer összefüggő és össze nem függő dolog a legtöbb emberben legfeljebb műveltséggé válik, filologizáló cédulák halmazává vagy sznobsággá; a „montázs-képződés” soha nem az ezerféle tartalomtól függ, hanem a formától, az intellektustól. Csak ha az intellektus „összekombinálja”, akkor válik természetes tudattá „görög váza és strandoló nő, melltartó és azkét halotti maszk, japán színházi kosztüm és úrrakéta mértani pontos árnyképe”. Nem az „átlagember”

természetes tudata ilyen, hanem Szentkuthyé, ahogyan az már a csodálatos *Praeben* látható volt, s ahogyan utolérhetetlen pontossággal jellemezte Szerb Antal pótolhatatlan intellektusa: „A könyvben hajszálfinom ismeretelméleti spekulációk váltakoznak impresszionista furdótrikó-leírásokkal. De mire átengedjük magunkat a furdótrikó frivol hangulatának, kiderül, hogy tulajdonképpen valami hallatlanul modern épületről van szó, ahol minden üvegből van, kivéve az ablakokat.” Mármost az ablak valóban rendkívül fontos kivétel Szentkuthy tanulmányában is, ahol minden csupa de csupa értelemről van, kivéve az intellektust — nisi intellectus ipse —, ami szerencsére és roppant jellemzően hamisítatlan kelta *nonsense*-ből készült, és talán épp ezzel magyarázható, hogy ez a hatalmas intellektus-pagoda sohasem válik unalmassá vagy bosszantóvá. Az olvasó sértetlenül vitorlázhat a neofrivolság és a sznobizmus Szkülájá és Kharübdrisze között. Mert az a mérték, amit Szentkuthy az *Odüsszeiában* fölfedezni vél és dicsér, *óra* bizonyosan jellemző; a montázs villódzásában, meglepő társításokba törve, a meghökkentő meghatározások sűrűjében, a hatásos hasonlatok hullámain, a tündérszójátékok csodaerőjében és az ész akrobatamutatóványai közepette oly természetesen viselkedik minden egyes mondata, mintha egy meghatóan szolid irodalomtörténeti habilitációból lépett volna ki; „de milyen biztos arányérzék kell ahhoz, hogy az egészből mégse legyen Offenbach-féle mitológiai kabaré.” Milyen biztos arányérzékre, már majd' aszkétikus szigorúságra vall például, hogy az egész könyvben egyetlenegyszer, a 131. oldalon fordul csak elő az a nagyszerű „(hehehe!)”, kötetnyi kritikai monográfiáknál tökéletesebben jellemezve egy szellemtörténeti szituációt (hehehe!). Ez az arányérzék, ez a mérték, ez az „izlés” — mondjuk ki, noha félve, hiszen annyira kompromittáltak ezt a szép szót — egészen ritka vendég mifelénk, és miatta egymagában különleges jelentőségű Szentkuthy kötete, amint-hogy a mérték jelenléte is egészen különleges jelentőségű Szentkuthy kötetében. E nélkül elképzelhetetlen üdítő (idült iróniahiányban szenvedő irodalmunkban valóságos gyógyszerként ható) iróniája. Mert humoristával természetesen bőven (tán túlságosan is bőven) meg vagyunk áldva, azonban az iróniához más is szükséges, először is olyan nagy intelligencia, mint Szentkuthyé, aztán olyan egészséges nonsense érzék, azután arányérzék, izlés, aztán még valami nagyon fontos, amit nehéz lenne pontosabban meghatározni annál, hogy — irónia, hiszen „az emberi nyelv *nem* arra való, hogy mértani tökéletességgel fogalmakat határozzon meg, sőt erre a leg- és legkevésbé alkalmas”, az irónia pedig épp az emberi nyelv legjellemezőbb tulajdonsága (a matematika épp ezért — fájdalmasan és szégyenteljesen — szükségképpen nélkülözni kénytelen az iróniát és elképzelni sem lehet elkeserítőbb elnyomorodást, mint hogy egyszer az emberi nyelvet a számítógépek embertelen matematikai blablája váltja föl). Vitatható, hogy mit érnek a nyelvi meghatározások, de az vitathatatlan, hogy csak az irónia röpítheti át őket a „logika” és a „non-sense”, a „spiess és a Baccháns” szabványruhás ellentétéin. S e nélkül még a legjobb írók is „kétségbeejtően bizonytalanok, elhagyottak, tájékozatlanok, idegesek; kérdőjelgörcsökben nyomorognak a beleik, félnek, és: kínjukban értelmi nimfomániások. Örök fenyegettetésük tudatában lesznek — ezt képzelik fegyverüknek! — intellektuálisak és lényegturkálók.” Mi mentheti meg

őket a „geisteskedő” lényegturkálástól? Vagy a naturalizmus vagy a szürrealizmus legalább ennyire veszélyes kísértésétől? Thomas Mann, Joyce és Dylan Thomas példáját elemezve Szentkuthy aprólékos szakértelemmel (az aprólékosságot és a szakértelmet kell hangsúlyozni) dolgozza ki a választ: a humor. Amit persze nem szabad összetéveszteni a humoristák ténykedésével. Mann, Joyce, Dylan Thomas: egyiknél a fölényes intellektus öniróniája, másíknál a nyelv konfidens, önálló élete, harmadiknál az élet gyermeki őszintesége (másféle is lehet?) véd az intellektuális lényegturkálás, a nyers naturalizmus és a hisztériás szürrealizmus zsákutcájától, s bár külön utakon, mindhárom a humor birodalmába vezet. Ismétlendő, hogy Szentkuthy okfejtése aprólékos és szakszerű, és az efféle sommás meghatározások még a lényegét sem érzékeltethetik; nincs is egyéb céljuk, mint hogy utaljanak a humor szerepére Szentkuthy tanulmányaiban. „Lopás, paráznság, hazugság, szadizmus és még egy csomó hasonló jó dolog szerepel itt: moralisták, freudisták, gyermekkertésznők és pornográfusok agyonkérődzött csemegei — és mit tesz a humor, a szűziesen friss őszinteség? Azt a csodát, hogy a fejezet elolvasása után kacagás, bölcsesség, fölény és emberszeretet marad bennünk” — írta az Ifjúkori önarcképhez. Persze csak nagyon ritka pillanat a „szűzies őszinteség” és a frissesség; a művészetben másféle „őszinteség” dominál: a cirkusz, a komédia, a bohócok, a bábok őszintesége. „Mintha minden művészet mélyén ez a komédiás látás csavarogna, legyen isteni komédia, legyen emberi komédia; a legszentebb misztériumok öt percig nem bírták ki, hogy bibliai eseményekből ne csináljanak paraszti, populáris burleszket.” „A színpadiság tudata”, írja egy helyütt kissé tudálékosan, persze stílszerűen, hiszen réges-régi doktori disszertációjából idézi a meghatározást. Később ezt a habilitációba illő komolyságot föloldotta az irónia, de a színház, a komédia, a cirkusz mindig megőrizte kivételes szerepét Szentkuthy tanulmányaiban. „Miért? Mért vonzódott minden nagy művész a dummeraugusztok, múlovarnók és menüettet táncoló elefántok világához? ... Hol habzik, fonódik ilyen istállószagú elemi közelségben erotika, állatvilág, ügyesség, zene, kacagás, félelem, maskarás parádé, mint a cirkuszban?” Hát, nem mindig lehet a nagy művészek vonzalmát megérteni, mindenestre egyik-másik „fertelmesen okos dolgokat akar mondani a világról, és iszonyatosan vigyáz, hogy ne lássék »az okos német«-nek: ezért beszél tettetett naivitással a panoptikum szépségeiről”, de az is lehet, hogy úgy gondolja, hogy ha már szerep, legyen kövér, és az is kétségtelen, hogy ebben a sokféle szerep által meggyötört világban még mindig a dummerauguszt szerepe a legszimpatikusabb. Akárhogyan is, a cirkusz szinte bibliai korú csábónői, a halálugrások és a groteszk bukfenck Szentkuthy világában elvesztik misztikus nagyképűségüket, és „gráciát” kapnak, ahogy a 157. oldalon olvassuk. S ezt szeretnének kapni eme recenziót pótló legszerényebb széljegyzetek is.

A Magvető Kiadót pedig igazán dicséret illeti, hogy észrevette Szentkuthy folyóiratokba s könyvelőszókba szétszórt esszéit, s összeállította — sajtóhiba nélkül! — ezt a pompás, *Prae*hez méltó kötetet.

Vekerdi László

VITATHATÓ MÓDSZEREK

Hernádi Gyula: *Sirokkó*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.

Az usztasa Lázár Márkó egy sikeresen végrehajtott megbízatás után (hogy ez valójában mi is volt, nem tudjuk meg) megérkezik a jankapusztai usztasa kiképzőtáborba. Több társával együtt ünnepélyesen, zenével fogadják, majd véletlenül tanúja lesz néhány megbízhatatlan társa likvidálásának, rettegés fogja el, feletteseit arra kéri, hogy egy időre valahova biztonságos helyre vonulhasson vissza. Egy közeli tanya-ára kerül, itt sem érzi biztonságban magát, egy napszámost, akiben a királyi Jugoszlávia spiclijét sejtí, megmérgez, de két alkalmazottjában szintén nem bízik meg (mellesleg szinte sohasem tudjuk, ki ügynök valójában, még kevésbé, hogy kinek az ügynöke és kit hisz csak Lázár annak), most inkább a városba kívánczik, felettesei ezt az óhaját is teljesítik, itt viszont körülményesen kiválasztott inasát teszi el láb alól, és egy felettesei által szintén meghatározott feladattal nyakára küldött lányt is likvidál. Ezután egy rejtett hegyvidéki menedékházba küldik két testőr kíséretében, ám bennük is ügynököt lát, ők is hangfogós pisztolyának áldozatai lesznek, mire aztán megjelenik főparancsnoka, megállapítja Lázárról, hogy kiállta a próbát, és megbízza a Sándor jugoszláv király és Barthou francia külügyminiszter elleni merénylet megszervezésével és végrehajtásával.

Ennyi a meztelen cselekmény, amelynek ismeretében szinte már fölösleges is említeni, hogy Hernádi regényében nem konkrétan a jankapusztai usztasatáborral s a Sándor király elleni merénylet történelmileg hiteles előzményeivel ismerkedhetünk meg. Jankapuszta és az usztasa szervezet csak ürügy, a történet valójában parabola, eszköz egy általánosabb érvényű mondanivaló kifejezésére, a terror légkörének, a félelem és a gyilkosságra való készség összefüggésének felmutatására. Ante parancsnok Lázárt „edző” módszerének belső logikája és végső konklúziója nyilvánvaló: „elégge rettegsz ahhoz, hogy mindenre képes légy, tehát alkalmas vagy a nagy feladatra”. Vagyis a mondanivaló messze túlmutat, nemcsak az ál-Jankapuszta, de általában az usztasa szervezet, sőt egészében a fasizmus keretein is: amikor például arról olvasunk, hogy Lázár válogatás nélkül mindenkit likvidál maga körül (a szinte sztereotip módon ismétlődő gyilkosságok sorozata már-már komikusan hat), megöli a biztonságára kirendelt testőröket is, tehát társai életének kioltásával érdemli ki a különleges terrorista különítmény parancsnokságát, lehetetlen nem az úgynevezett személyi kultusz ismert jelenségeire is gondolnunk. Ebből a szempontból tehát a *Sirokkó*t valóban általános érvényű, egy végtelen, ad absurdum vitt emberi magatartást elénk állító, de részleteiben többféleképpen is értelmezhető parabolaként üdvözölhetjük. Vagy talán inkább csak üdvözölhetnénk.

Mert Hernádi regényében, sajnos, inkább csak a csupasz történet (ez pedig, némi túlzással, mint szöveg, terjedelmében alig több az írásunk nyitányaként közölt cselekményvázlatnál) hordozza ezt a mondanivalót, lényegében igen egysíkúan, igazi meggyőzőerő nélkül. És ennek okát mindenekelőtt Hernádi írói módszereiben kell keresnünk, mivel ezek több szempontból is kérdésesnek, céljukat tévesztetnek látszanak. Legfőképpen talán a szerző hermetikusságát kifogásolhatjuk,

talányosságát, amely éppen mint a parabola kifejezőeszköze válik problematikussá. Hernádi ugyanis, talán öncélú modernkedésből, talán téves számításokkal csakugyan célravezetőnek érezve szándékát, megkísérli felrobbantani a parabolaírásnak azt a jól bevált követelményét, hogy a történetet lehetőleg világosan, logikusan összefüggő nyelvezettel kell megírni, hiszen a parabola természetéből adódik, hogy tulajdonképpeni jelentését a történet konkrétumán túl kell keresni, ami már önmagában is elég szellemi megterhelést jelent az olvasó számára, s így aligha lehet célravezető, ha még a cselekmény kibogozásával is megterheljük. Hernádi viszont éppen ezt teszi, számos momentumot szándékosan homályban hagy (ugyanaz a módszer, a banalitások ellensúlyozására a közvetlen realitás síkján, nagyon is gyümölcsöző lehet), még hozzá olyan formában, hogy sokszor nemcsak azt nem értjük, amit Lázár sem ért, s így nekünk sem kell okvetlenül értenünk, hanem azt sem, ami Lázárral, főleg emlékképekben felelevenített múltjában, történt, s aminek megértése nagyon is szükséges lenne, hogy a regényalak igazán emberközelibe kerülhessen. Az egyik ilyen emlékkép alapján például joggal hihetnénk Lázárt impotensnek, s hajlanánk is arra, hogy jellemének gyökereit ebben keressük, ha más momentumok nem mondanának ellent e feltevésünknek. Nem könnyű azonban telitalálatnak érezni Hernádinak azt az eljárását sem, hogy szinte teljesen mellőzi a mikrorealizmust, mint elhithető, valószínűsítő eszközt, jóllehet a regény bővelkedik bizarr és nagyon is valószínűtlen részletekben — a besúgóként Lázárhoz küldött lány, még mielőtt egy szót is szólna, rögtön levetkőzik, mintha kimondottan gyanút akarna ébreszteni maga iránt —, ám a szerző elmulasztja ezeket a környezet pontos, tárgyilagos leírásával vagy az apró emberi gesztusok hiteles megjelenítésével, valóságérzékünk tiltakozását leszerelve, „elhitetni”, ehelyett a dolgok meghökkentő, „költői” ábrázolásával kísérletezik. Egy csendőrszázadost pl. így ír le: „... arcán összenőnek, lefelé indulnak a parázna macskák bajuszos babái, elvadultan vonulnak végig a nyakán, a mellén. A zubbonyán lapos alakok ülnek, angyalhierarchia ereszkedik lefelé rajta kurta szárnyakon”, máskor viszont egy szekeret „partra vetett lovak” húznak — a sokkolási szándék tehát nyilvánvaló, akár annak árán is, hogy ezek a megoldások, nem a közelünkbe hozzák a regényben ábrázolt világot, hanem inkább messze ellökik tőlünk.

Ugyanílyen kételyeink támadnak azonban Lázár belső életének, lelkeségének ábrázolásával kapcsolatban is. Lázárnak csupán tetteit ismerhetjük meg, s érthetjük meg cselekvési rugóit annyira, amennyire ezekből következtethetünk rájuk, gondolatai viszont mindvégig rejtve maradnak előttünk: helyettük mindössze zavaros víziókat kapunk (legalább egyharmadát teszik ki a könyv terjedelmének), ezek azonban inkább csak a szerző tagadhatatlanul gazdag képalkotó erejéről tanúskodnak, s funkciójuk legfeljebb annyi, hogy Lázár állandó félelemérzetéről tudósítanak — a regény elején éppúgy, mint a végén. Lázár rettegetése ugyanis mindvégig statikus marad, vagy legfeljebb „egyenletesen emelkedő” görbét mutat, anélkül, hogy minőségileg is változna, szemünk előtt formálva át egész személyiségét, amíg csak végsőkéig kiforgatva önmagából és elembertelenítve, alkalmassá nem válik arra, amit felettesei várnak tőle. De, hogy ezt elérhesse, a szerzőnek talán már eleve kissé másképp kellett volna felépítenie a történetet, Lázár

pályafutásának, illetve „fejlődésének” egy korábbi fázisánál kezdenie vagy pedig az emlékezet visszapillantó tükrében többet láttatni a múltjából, hiszen végül is Lázárt már a könyv elején is elembertelenedett figuraként ismerjük meg, már egy feladat végrehajtása után, mint kész terroristát, s ha ezt figyelembe vesszük, akkor a „rettegés próbatétele”, aminek tanúi vagyunk, voltaképpen már elkésettnek és szerepét tekintve illogikusnak, indokolatlannak is tűnik. Am még ha el is tekintünk ettől, akkor is mindenképpen a *belső folyamat* fokozatainak pontról pontra való felmutatása, Lázár gondolatmenetének ábrázolása tehette volna érdekessé a regényt, s ez emelhetne volna Jankapusztát is valóban kísérletileg demonstráló, „működés közben” megfigyelhető társadalmi modellé. Ily módon azonban a nagyon is vitatható írói módszerek miatt, a koncepciójában kitűnő alapformula téves irányba tolódik el, és ebből következően Hernádi műve nem tényleges megvalósulásában figyelemreméltó, hanem inkább csak fogyatékosági folytán. Mindannak révén, amivé válhatott volna.

(V. Z.)

MAJDNEM REMEKMŰ

Szabó Magda: *Katalin utca*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

A regény címét adó Katalin utca mindenekelőtt a tovatűnt gyermekkor, a szertefoszlott idill, ha úgy tetszik, az „elveszett paradicsom” szimbóluma. Az egykor ott élt három család közül az életben maradt kettő tagjai (a harmadik a faji örület áldozata lett) egy kicsit úgy gondolnak rá, mint Csehov Három nővére Moszkvára: az ígéret földjét jelképezi, amely azonban örökre elveszett. Jelenti azonban a tisztaság jelképét is, a bűntelenség állapotát, az „erkölcsi világrendet”, mielőtt az egyensúlyából kibillent volna. Tegyük hozzá, helyrehozhatatlanul: mert az ártatlanság egykori színtere — mivel a halálból nincs visszatérés — a mardosó (bár inkább fiktív, mint ténylegesen indokolt) bűntudat forrásává lesz, alapvetően határozza meg a hátramardottak életét, akkor is, mikor már nem laknak többé a Katalin utcában, összetartja, sőt újból „összehozza” őket. De ebből az összekapcsolódásból már nem születhet igazi boldogság, legfeljebb valami, még a szereplők által sem egészen értett, fásult együvértartozás. „Úgy indulunk neki az életnek, mint útitársak, akik, mikor Isten tudja, merre sodorja hajójukat a szél, egymásba kapaszkodnak, és elmesélik egymásnak nyomorult emlékeiket, mert ugyanarra emlékeznek, és ugyanarról a szárazföldről tudják, milyen volt rajta élni, míg ki nem csapódtak róla a tengerre, és ugyanazt az eget látták fényleni és kéklenni, amikor még nem dörgött” — vallja erről Elekes Irén, a regény leginkább főhősnek tekinthető szereplője, az egyedüli, aki időnként első személyben is megszólal, miután jobb meggyőződése ellenére is rááll, hogy férjétől elválva, egykori játszótársával és későbbi szerelmével, a

közben talaját vesztett és kiegészítve Bíró Bálinttal kössön házasságot, anélkül, hogy ebben a boldogság igazán kecsegtető távlatát látná.

Méragrado tárgy és mondanivaló, igazán figyelemreméltónak mégis inkább a regény formai jegyei tűnnek, még ha ezek „eltanultsága”, másodlagos volta, már első pillantásra is nyilvánvalónak látszik, amit egyébként nem tekintünk okvetlenül elmarasztaló észrevételnek — végül is egy jól elsajátított és egyénivé lényegített kölcsönvett írói módszer mindenképpen többet ér holmi suta eredetiségénél. Heinrich Böll neve, illetőleg *Billiárd fél tízkor* c. regénye ugyanis akarva, nem akarva minduntalan felmerül bennünk a *Katalin utca* olvasásakor, nem elsősorban a szereplők hol harmadik személyben való bemutatása, hol pedig első személyben megszólaltatása miatt (hiszen ez ma már elterjedt módszer, Faulknernál éppúgy megtalálhatjuk, mint Simone de Beauvoirnál, de taláalomra akár a mexikói Carlos Fuentes *Artemio Cruz halála* c. regényét is megemlíthetjük), még csak nem is Böllnek arra a valószínűleg ugyancsak Faulknerban gyökerező módszerére gondolva, hogy az író, sok egyéb mellett, mintegy a mimikri eszközével élve, először éppen csak megemlíti a később sorsdöntőnek bizonyuló eseményt, futólag, hogy az olvasó akár mellékesnek is hihesse, és csak jóval később, visszatérve rá bontakoztassa ki teljes részletességében és drámaiságában, hanem mindenekelőtt a szerkezet hasonlóságától, egyes motívumok sokban rokon funkciójától kényszerítve. Szabó Magda regényének *Katalin utca*ja és Böll művének kolostora között ugyanis nemcsak külsődleges párhuzam vonható, összefogó szerepük miatt, hanem belső, tartalmi is, sajátos etikai töltetük alapján — bármennyire egymástól eltérő módon tartásuk is szorításukban a két regény alakjait. De nem lehet nem felfigyelni a Ferdi—Henriett párhuzamra sem: a fatális módon gyilkos golyónak áldozatul esett Henriett ugyanis éppúgy halála utáni életét éli, mint Böll regényének lefejezett inasgyereke — mindketten az embertelenség áldozatának megtestesítői, a bűntudat, a múlt nyomasztó emlékének ébrentartói. „Utólagos létformájuk” azonban lényegesen eltér egymástól. Ferdi az egyes szereplők tudatában kísért, még csak nem is igazán vízióként, tehát a reális világ keretein belül marad, Henriettet ellenben önálló léttel ruházta fel az írónő, mintegy „asztráltestként” lebeg az életben maradtak között, érez, gondolkodik, sőt testet is ölt, és megjelenik egykori környezetében (éppen csak senki sem ismer rá, mert nem hisz a szemének), s bizonyos értelemben még a földi eseményekbe is beleavatkozik. Kétségtelenül érdekes fogás ez, mégsem bizonyos, hogy minden tekintetben szerencsésnek mondható. Persze nem holmi dogmatikus materializmus nevében kérjük számon a szerzőtől ezt az elrugaszzkodást a valóságtól — más konstellációban talán nagyon is gyümölcsöző módszer lehetne —, hanem csakis funkciója szempontjából, mivel kérdés, mi a szerepe a „hazajáró lélek” Henriettnek az érdekességen túl. Ugyanis bármiképpen közelítsük is meg kapcsolatát a regény mondanivalójával, semmi olyat nem tudunk felfedezni, ami csak általa tárható és mutatható fel, vagyis ami ne lenne elmondható a mű e „spiritiszta” járuléka nélkül is — márpedig akár egészében legyen is (szó szerinti értelemben persze) irreális egy regény, vagy pedig, lényegében a realitás síkján mozogva, irreális elemeket is tartalmazzon, a lehetetlen esz-

tétikai funkciója akkor igazán indokolt, ha a való világ máskülönben művészileg nem feltárható oldalait érzékelteti. Igaz, az író, mintha csak számítana az esetleges ellenvetésre, magyarázattal siet segítségünkre: „...nincs visszaút a Katalin utcába, hacsak nem a holtak, de az is olyan, ha van, ha volna, amilyen álmodik...” — írja a könyv fülszövegeként közölt vallomásában, ezt azonban kevésnek érezzük a regény egy ennyire lényeges attributumának igazolására. Ez az üzenet ugyanilyen érthetően kifejezhető lett volna akkor is, ha nem lett egy vagy több szereplő tudatában álomkép- vagy vízióként jelenik meg. Kissé talán nehéz megszabadulni a gyanútól, hogy ez az alkotóelem mindenekelőtt a titokzatosság légkörének fokozása kedvéért került a regénybe. Annál is inkább, mert egyéb jegyek is arról árulkodnak, mintha az író helyenként némi engedményt tenne a „népszerű modernség” követelményeinek.

Mindebből persze nem következik az, hogy a *Katalin utca* pusztán a korszerű prózát kedvelők számára írt szórakoztató olvasmány. Komoly mondanivalóját azonban inkább abban, a fent kifogásolt valóságfeletti komponenstől függetlenül jelentkező kérdésfeltevésben találhatjuk meg, hogy vajon ki bűnös elsősorban Henriett halálában? Irén, nem is egészen tudatos féltékenységgel és ebből fakadó mulasztásával? Blanka kétbalkézességével és mit sem sejtő buzgalmával? A sterilen lojális Elekes, aki még az általa is embertelennek tartott törvényeket is tiszteli, csak azért mert törvények? Vagy a Katona, aki gondolkodás nélkül, a kapott parancs szerint jár el? Ezekre a kérdésekre persze nem kapunk, mert nem is kaphatunk feleletet, ugyanakkor azonban a felet-tük való tépelődést mégsem érezzük a dolgok felesleges bonyolításának (végső fokon töprenghetünk, sőt töprengünk is kell megválaszolhatatlannak tetsző kérdéseken is, még ha a helyrehozhatatlanon ez már mit sem változtat), már csak azért sem, mivel ez a tépelődés nem is önálló etikai kérdésfeltevések formájában, hanem a szereplők, főleg Irén, zaklatott lelkiállapotának, tudatáramának részeként, s egyfajta nem is egészen szavakba önthető „kozmosz” büntudat tünete-ként jelentkezik. Egy általános, a konkrét esettel kapcsolatos felelősségen túlmutató rossz közérzet részeként, ami valamennyi figurában ott bujkál, és mert a megbomlott egyensúlyt többé nem állíthatja helyre, csupán megfeneklésük okozója lehet.

Ily módon a regény legerősebb oldala mégis inkább a lélektani ábrázolás. Kifinomultságával, intuíción alapuló adottságával, hangulatteremtő készségével elsősorban e téren jeleskedik az író: gyakran légiésen „lebegő” eszközeivel is tapinthatóan eleven, valóságos emberekké tudja formálni alakjait, annak ellenére, hogy azok sok tekintetben az írói fikciónak alárendelve haladnak céljuk, azaz inkább végzetük felé, s így különösképpen jelentőséget kap az, hogy az apró „valószínűsítő” részleteknek sikerül elhítenie azt is, ami valószínűtlen. Mert egészen szigorúan szemlélve: a cselekmény alapjául szolgáló pszichológiai tézis, a gyerekkor mindenekfelett meghatározó szerepe (még ha nincs is szó a ma már naivnak érzett egyszeri, mindent eldöntő élményről vagy traumáról) megvalósulásában kissé szimplifikálnak tűnik. De azt sem hallgathatjuk el, hogy valószínűleg ez a viszonylagos leegyszerűsítés eredményezi Szabó Magda regényének szuggesztív erejét, a végzetsze-

rúség élményének hatását, ami alól kevés olvasó képes kivonni magát. Tisztán formailag pedig a *Katalin utca* a maga nemében akár remekműnek is tekinthető: szerzője kitűnően ismeri a modern próza mesterfogásait, rendkívül következetesen viszi végig a cselekményt — különösen a regény szerkezetét érezzük bravúrosnak. És ez már önmagában sem lebecsülendő teljesítmény, még egy mindenképpen rutinos írótól sem.

(V. Z.)

KRÓNIKA

BURÁNY NÁNDOR

TÍZÉVES AZ ÚJVIDÉKI MAGYAR TANSZÉK. Ebből az alkalomból a *Magyar Szó* munkatársa elbeszélgetett dr. Penavin Olga tanszékvezető tanárral, aki az elmúlt évtized tapasztalatainak összegezése után a soron következő feladatokat ekképpen határozza meg:

„A Tanszék feladatairól szólva okvetlenül meg kell említenünk a magyar nyelvi és irodalmi műveltség gondozását, az irodalmi tevékenység felmérését, bátor, új szemléletű újraértékelését, ugyanakkor a közösség és a szükségletek kívánta feladatok — a sajtó, rádió, tévé, színház nyelvvel való törődés, a nyelvmuvelés, fordítószolgálat, szótárak készítése, könyvtárosok képzése — teljesítése meg a délszláv kapcsolatok vizsgálata is a mi hatáskörünkbe tartozik, mindezt csak mi végezhettük el, mert elsősorban ránk vonatkozik, s nem a magyarországiakra. De feladatunk a hungarológiai kutatások végzése, a szaktudományok ápolása is. Az eredmények már megmutatják, hogy ezeket a feladatokat a magunkévá tettük, és teljes erőnkkel ügyekezünk megfelelni a kívánalmaknak. Tehát nekünk jóval többet kell dolgoznunk, mint más tanszéknek. A kulturális feladatokból nekünk több jutott. Kapcsolataink pedig a nemzetközi affimálódást segítik elő.”

A távlatokról szólva a tanárnő ezeket mondta:

„Távlattervünkbe tartozik újságírók, könyvtárosok képzése, a rektorátus helyzetének rendezése s a harmadik fokozati oktatás bevezetése. Az utóbbi a továbbtanulás szempontjából szükséges. Ennek érdekében azonban nagy kádergondokat kell megoldanunk. A kar tanácsa már jóváhagyta a lingvisztikai ág megnyitását a harmadik fokozaton, de káderhiány miatt a szegedi egyetemmel együttműködve lehet csak erről szó. A Tanszéken jelenleg egy rendes, három rendkívüli minőségben dolgozó tanár, négy asszisztens és három külső munkatárs tanít.”

Voltak, akik tíz évvel ezelőtt, a Tanszék megalapításakor attól féltek, hogy majd nagyon gyorsan fölöslegessé válik, egyszerűen azért, mert nem lesz szükség a katedráról évről évre kikerülő sok magyar szakosra. Az eddigi tapasztalatok, s az imént felsorolt jelentős feladatok bizonyítják, hogy nem volt igazuk az aggodalmaskodóknak.

Ezt bizonyítja, s a feladatok végzéséhez is talán kellő biztatást jelent, hogy az idén harminchét elsőéves iratkozott be. Az elmúlt évtized folyamán egy évben sem voltak ennyien.

*

MIROSLAV KRLEŽA a belgrádi *Politikán*ak adott interjújában az alkotás szabadság kérdéseivel is foglalkozik. Nyilatkozata eseménynek számít, s nemcsak azért, mert már régen olvashattunk tőle, de mondanivalójánál fogva is.

A művészet — mondja — évszázadról évszázadra valamilyen tilos demarkációkon keresztül halad, fenyegető paragrafusok kíséretében, amelyeknek az a célja, hogy védjék a törvényhozó telkintélyét, ezek ugyanis meg vannak győződve arról, hogy a művészet egy igen gyanús és veszélyes eredetű jelenség. Időről időre jelentkezők ezért elcsodálkozott analógiák. Az illedelmes moralista nevelés nevében a múlt évszázadok művészetének szemérmesen és mindenekfölött ájtatosan kellett viselkednie, színelnie kellett, hogy töredelmesen és őszintén hisz; hasonló módon, az egzakt tudományos méltóság nevében, a szemünk előtt tiltották meg neki, hogy vallásosan nem írhat többé, nemhogy az istenhez imádkozhatna, ha mindjárt Reiner Maria Rilke tercínáinak mintájára tenné is azt (noha mindezek a konverziók átgondolt és ártatlan literáris komédiák). Ahogy a művészet valaha köteles volt az Istenséget szolgálni, akárcsak a legrejtettebb alattomos materialista gondolat nélkül is, ugyanígy rendelték el neki, hogy — ha egyáltalán hirdetni akar valamilyen világnézetet, vagy bölcselkedni akar, ha mindjárt a legártatlanabb módon is — hinni kell az objektív valóság szubjektív tükrözésének abszolút igazságában, és be kell lépnie a szocialista-realisták zárt soraiba.

A kategorikus imperatívusok evangélikus tisztaságától áthatva, a költészet a rég múlt időkben, újra és újra megkockáztatta, hogy a test titkaiba tévelyedjen, kihíva az istenek haragját, a kulisszák mögött, titokban mégis vétkezett; a „lélek mérnökei” energikusan rákényszerítették, hogy elvileg heteroszexuális és monogám legyen, nagyszerűen emberefeletti, márványhideg mindenféle züllöttség iránt, vérgözen kérérlhetetlen bármilyen bűn iránt, hogy fenntartás nélkül dicsőítse például az olyan témákat, mint a hősi halál a harcmezőn. Dulce et decorum... Íme, e szerint a régi kánon szerint kellett, például, új, forradalmi műveket írni!

Érdekesek az interjú befejező részei is:

Amikor először hallottam az ágyúk döngését — írja — (amely az én kicsinységemet is megrövidíthette volna egy fejjel), én is fellázdám, méltatlanulkodva a téves feltevés fölött, hogy minden rosszat az ágyúk okoznak. Mía, az út végén, ez ötvenéves háború közepette, világos előtttem, hogy az ágyúk, akár a karcinómák, csak bizonyítékai mindannak a nyomorúságosan embernek bennünk és körülöttünk. Ez azonban nem jelenti a pogány félelem legyőzésére irányuló dactól és akarattól való aposztáziát. Abból a felismerésből született rezignált bölcsesség ez, amely szerint az ész nem hajlamos többé arra, hogy az élet félelmét kizárólag az elavult és fejetlen társadalmi körülmények elnyűtségével magyarázza.

De végül az üzenet:

Harcolni az emberi tudat bestialitásának negatív jelenségei ellen igen gyakran kilátástalan, demoralizálhatja az embert, s éveken át tart. Az irodalom azonban nem vonta be a lobogóit, s mindenkellenére sem adta meg magát a bestialitásnak és butaságnak.

(Valaki most azt mondhatná: szavak, nagy szavak. Sokszor hallunk elpuffogatott frázisokat. De a fentieknek a gondolati fedezetet, a hiteliséget, az „út végére” ért író műve szolgáltatja.)

A KOLOZSVÁRI KORUNK idei 8. száma felteszi a kérdést: Mi vár a nyelvészeinkre? Erre tulajdonképpen abból az alkalomból került sor, hogy felvetődött a javaslat, hogy „a romániai nemzetiségek múltját és jelenét számon tartó tudományos központ létesüljön”.

A cikk előbb összegezi a romániai magyar nyelvtudomány eredményeit: „... a magyar nyelvészek befejezték a romániai magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtőmunkáját, és sajtókészen áll a moldvai csángó nyelvjárás atlasza. Az elmúlt 25 év alatt nyelvjárás monográfiák is készültek, szaktanulmányok egész sora gazdagította a tudományos irodalmat. A lexikológia és lexikográfia termését nemcsak a román—magyar nagyszótár, valamint a román—magyar és magyar—román közép- és zsebszótárak jelzik, hanem a nyelvjárás, szakmai szójegyzékek, szószármaztatások is. Ide sorolandók a hely- és személynév-tanulmányok és adalékok... Örvendetes, hogy a román nyelv magyar elemeinek vizsgálata után immár befejezéshez közeledik a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás teljes igényű feldolgozása.”

Majd a feladatakról:

„Feladataink között első helyen a nyelvtörténet számára rendkívül értékes ama corpus munkálatainak előmozdítását említjük, melynek roppant gazdag anyagát az erdélyi levéltárakból több évtized alatt Szabó T. Attila gyűjtötte össze.

Tekintettel a nyelvnek a gondolkozásban betöltött fontos szerepére, a nyelvben viszont a szavaknak mint alapanyagnak a mikéntjére, a lexikológiai és lexikográfiai kutatások intenzívebb tételét is elengedhetlenül szükségesnek tartjuk. Sokirányú itt a teendő, s a tájszótáraktól a modern ipari és agrotechnikában, a tudományművelésben nélkülözhetetlen több nyelvű szótárakig a legkülönbözőbb műfajokra gondolunk. A lexikológia és lexikográfia a jelentés (szemantika) szövevényes, igen nagy nyelvészeti és általános műveltséget igénylő világába vezet el. Úgy érezzük, hogy különösen a modern szemantikai módszerek alkalmazásával vagyunk még adósak. A szemantikai folyamatok rekonstrukciója nemcsak a szófejtés, az etimológia szempontjából fontos, hanem egyes eredményeit népszerűsítve a közművelődés nagy hatásfokú eszköze is lehet.

A nagy gazdasági és társadalmi átalakulások folytán nyelvészeink azonnali feladatai sorába kell felvenni a helynevek, különösen a mikrotoponímiát képező dűlőnevek összegyűjtését... Ezek a helynevek ugyanis, alkárosak a nyelvjárás sajátosságok, gyorsan fejlődő társadalomban természetesen eltűnnek.

A mai magyar irodalmi nyelv elemzése, fejlődési tendenciáinak feltárása, az analitikus és szintetikus nyelvi megoldások arányának hírközlő és stílisztikai értéke megannyi megoldásra váró feladat nyelvészeink számára, mint ahogyan a nyelvművelés változatosabbá tétele, a szép beszédre, a helyes magyar kiejtésre, a tökéletes mondatszerkesztésre, a szavak szabatos használatára való nevelés is további feladatunk marad. Hatékony lenne a nyelvészek és írók együttműködése, s ebbe a munkakörbe kell szorosabban bevonnunk színművészeinket, dramaturg-jainkat is.

(Eredmények, feladatok, lehetőségek. Talán a még szorosabb együttműködésre is.)

*

NAPONTA NYOLCEZER látogató a Lenin Könyvtárban — ezt a címet adta a *Die Welt der Literatur* című nyugatnémet irodalmi újság a moszkvai Lenin Könyvtárról készített riportjának. Ez az első frás a lap most induló sorozatából, amelyben a világ legjelentősebb könyvgyűjteményeit fogják bemutatni.

Megtudjuk a riportból, hogy noha Moszkva alig száz évvel ezelőtt, 1862-ben kapta az első közkönyvtárat, s a Lenin Könyvtár máris a legnagyobb a világon, nem kevesebb mint huszonötmillió kötet könyvet,

folyóiratot és más különféle nyomtatványt tartalmaz. A hozzá hasonló nagy könyvtárak közül ez a legfiatalabb. A könyvtár fő feladatának tartja, Leninnek a nép képzéséről kifejtett nézeteivel összhangban, hogy óriási könyvanyagát díjmentesen az olvasók mind szélesebb rétegeinek a rendelkezésére bocsássa. Ezenkívül, vezető szerepet játszik még a Szovjetunió mintegy 400 000 könyvtárának egységes elvek szerinti berendezésében is.

Noha az évek folyamán az eredeti könyvtárépületet már többször bővítették, a mostani helyiségeket is igen szűkösek tartják. A 25 000 000 könyv, folyóirat, kézirat s más anyag elhelyezésére 400 kilométer hosszú könyvespolcra van szükség. S ehhez évente még újabb tíz kilométer szükséges.

Leggazdagabb a könyvtár orosz része, itt 2,5 millió cím található. Ezek közül sok több példányban, a legkeresettebbekből 15 is az olvasók rendelkezésére áll. Külön részlegekben van a Szovjetunió területén élő 89 nyelvet beszélő népek irodalma is.

A ritkaságokat őrző termekben összesen 30 000 orosz és ósláv kéziratot őriznek (11—18. századig), de van itt kínai, perzsa, arab s régi görög kézirat is. Természetesen, az újabb irodalmat felölelő részek a leggazdagabbak, s ezek is bővülnek leggyorsabban. Azért természetes ez, mert itt évente egymilliárd könyvet nyomnak, s ebből körülbelül száz-ezret vesznek vagy kapnak meg a könyvtárak.

*

SZERBIA NÉHÁNY városában az utóbbi években minden elismerést megérdemlő és a szélesebb közvélemény figyelmét is fölkelítő kulturális rendezvényekre kerül sor. A niši a film, az arandelovaci a márvány, a negotini a zene jegyében bonyolódik le, hogy csak ezt a hármat említsük.

Az utóbbi, a negotini „Mokranjčevi dani” megszervezéséhez, mint tudjuk, maga az alig tízezer lakosú, gazdagnak semmiképpen sem mondható kommuna lelkes kulturális munkásai fogtak hozzá. Az alig egy hétig tartó rendezvényen, az idén ősszel, több hangverseny, zenei témájú előadás hangzott el, mint azelőtt egész esztendőn keresztül.

Úgy képzelték el, hogy a nagy zeneszerző szülővárosába meghívják a mai kulturális és tudományos élet kimagasló egyéniségeit, s lehetővé teszik számukra, hogy különféle formákon keresztül (hangverseny, szimpozium, népszerű tudományos előadások, publikációk stb.) ennek a vidéknek a kulturális életét is gazdagítsák. Négy évvel ezelőtt indították meg akciójukat, s az eredmények nem maradtak el. Példát mutatnak. Még hozzá nemcsak eddigi teljesítményeikkel, de a jövőre vonatkozó elképzeléseikkel is.

Úgy gondolják, hogy amit a lelkesedéssel el lehetett érni, amilyen színvonalat ezzel meg lehetett valósítani, azt már elérték. A rendezvény további gazdagításához szükséges a fejlettebb kulturális központok segítségével. A helyi erők azt szeretnék, ha a nagy zeneszerző emlékére rendezett napok ezentúl nemcsak a negotiniak ügye lenne, de köztársasági jelleget kapna. Sietnek azonban hangoztatni, hogy nem pénzt kérnek a köztársaságtól, nem anyagi támogatásra van szükségük, hanem ötletekre, tanácsokra. Tőkére az újabb beruházáshoz, de szellemi tőkére.

*

AZ ÚJVIDÉKI DNEVNIK több cikkben foglalkozott a Sterija-játékok koncepciója körüli kérdésekkel. A cikkíró kritikus úgy véli, hogy a Jugoszláv Színpadi Játékok mindinkább fizionómia nélküli fesztivállá válik. Ez a fesztivál következetesen tartja magát az elvhez, hogy mai jugoszláv drámaírók műveit mutatja be. Ebből az általános koncepcióból hiányzik az individuális, esztétikai és eszmei definíció. A Játékok széles szárnyai alá odaférnek a legkomolyabb drámák is, melyek szerzői az emberi egzisztencia és erkölcs kérdéseivel foglalkoznak, de az igen triviális bohóckodások is.

A Játékoknak azért ilyen heterogén az eszmei orientációja, mert esztétikai és eszmei koncepciójáról minden évben másik személyiség, másik szelektor gondoskodik. Az a vélemény, hogy ha a fesztiválnak lenne egy művészeti igazgatója, aki a Játékok alapszabályzatával összhangban meghatározott felhatalmazást kapna, ez állandó koncepciót biztosíthatna.

A cikkíró azonban nyomban fölteszi a kérdést: ki legyen a fesztivál művészeti vezetője? Majd elmagyarázza, hogy körülményeink között úgyszólván minden megoldás méltatlankodást vált ki. Egyáltalán nem könnyű feladat kielégíteni a fesztiválról és a színházi életünkről kialakult különféle elképzeléseket és ugyanakkor megőrizni a magas színvonalat is.

Úgy véli továbbá, hogy az egyes szelektorok különféle kritériumai utat nyitnak egy szűkebb koncepció felé. Az ösztönösség pedig veszélyesebb egy fesztiválra, mint bármelyik művészeti igazgató egyéni kritériuma.

Akkor most mi lesz? Válságba jutott a fesztivál? Nem arról van szó. A kérdésekben rejlő igények a fesztivál természetéből következnek, s a Sterija-játékok Főbizottsága egyik ülésén foglalkozni fog velük.

*

TÖBBFÉLEKÉPPEN IS LEHETNE ÉRTÉKELNI azt a vitát, amelyet az újvidéki Moša Pijade Gimnázium kommunisztái folytattak a történelemtanár megválasztása után előállt problémákról. A több mint öt óra hosszú tartó, sokszor meglehetősen szélsőséges véleményeket is felszínre hozó értekezletet a legnagyobb mértékben alighanem a *Magyar Szó*-ban megjelent cikkek váltották ki.

Ebben az iskolában nem először fordul elő, hogy a tanárválasztáskor nem veszik figyelembe, hogy ez területi gimnázium, vagyis egy igazgatás alatt vannak a szerb és a magyar tagozatok, s hogy ez nem jelenti azt, hogy a magyar tagozatokon is lehet szerb nyelven tanítani. Hühetetlen, de úgy tűnik, az eddigi gyakorlatot figyelve arra lehet következtetni, hogy ti. a magyar osztályokban csak magyarul hibátlanul tudó tanár taníthat, úgy tűnik, ez a szempont a legutolsó helyre került.

Annál csodálatosabb pedig ez, mert maguk a pedagógusok, akikről feltételezni lehetne, hogy tudják, mit jelent az anyanyelven való oktatás, mert éppen az ő magatartásuk következtében állt elő a mostani, legenyhébben szólva is különös eset. (Persze, könnyen el lehet képzelni, hogyan reagálnának ezek a tanárok, ha a saját gyerekeik olyan iskolába járnának, ahol három, négy vagy öt tantárgyat nem az anyanyelvükön kelelne tanulniuk.)

Sajnos, az említett ülésen sem igen hallottunk olyan tanári felszólalást, amiből a legjobb szándékkal legalább sejteni lehetett volna, hogy ezeknek a tanároknak, ha előbb nem volt, most, az előállt helyzetben talán már van némi érzékük iskolájuk magyar gyerekeik tanulási problémái iránt.

A társadalmi-politikai szervezetek képviselőinek kellett rámutatniuk az elkövetett súlyos mulasztásokra, de néhány tanár még így sem ismerte be a hibát, hanem szembeszállt azzal az egyébként egyedül helyes állásponttal, hogy konkrét esetben a magyar tagozatra való tanár választásánál a legfontosabb szempont a nyelvtudás kell legyen.

Ahelyett, hogy az áldatlan helyzet javításának lehetőségeit firtatták volna, jellemző módon, inkább az esetről tudósító újságíró felelősségét firtatták, nemegyszer gorombán rágalmazva személyét.

Hogy a krónikás ezt az esetet szükségesnek tartotta feljegyezni, az nem a fent elmondottak alapján feltáruuló, talán túl sötétnek is látszó, kép miatt van, hanem azért, mert az értekezleten a társadalmi és politikai szervezetek községi vezetőségeinek képviselői igazán következetesen és határozottan ítélték el ezt a negatív gyakorlatot. Maga az a tény, hogy nemcsak az általános elvek hangoztatásában, de a konkrét esetek megítélésében is ilyen — mondhatjuk így — bátran szállunk szembe a káros álláspontokkal, ez újra és újra erőt ad a KSZ nemzeti egyenjogúsági politikájának megvalósításáért folytatott harcban.

HÍD IRODALMI, MŰESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1969. OKTÓBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON

